

મીના રાવતે

પણે

મોક્ષમાળા

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગૂજગતી કાંપીરાઈટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૨૮૮૮ કિંમત

ગ્રંથનામ યાત્રાલાલિય - મોહામી

વર્ગાક Δ ૨૨

ૐ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પ્રણીત

ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા.

અંતર્ગત સિદ્ધિબિદુરૂપ

બારભાવના અને બાલાવબોધ શિક્ષાપાઠ.

કર્તા:-

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રવજીભાઈ.

પ્રકાશક:-

અં ગોવર્ધનદાસજી B. A.,

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ.

સ્ટેશન અગાસ.

વાયા આણંદ.

“જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું.”

—નિર્ગથ પ્રવચન.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૭૯૬

જ્ઞાનધ્યાન વૈરાગ્યમય,
ઉત્તમ જહાં વિચાર;
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવપાર.

સને ૧૯૪૧

પ્રત ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૯૭

Printed at SHREE KRISHNA PRINTERY, Ratanpole, Ahmedabad.
Printer Jani Govindlal Mohanlal.

મુમુક્ષુઓને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રગતિ કરવામાં આ

મોક્ષમાળા

સર્વ રીતે સહાયક થાઓ એ આ પ્રકાશનનો

હેતુ છે.

અહો! સત્પુરૂષનાં વચનામૃત, મુદ્રા અને

સત્સમાગમ.

સુષુપ્ત ચેતનને જાગૃત કરનાર,

પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર,

દર્શન માત્રથી પણ નિર્દોષ

અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક,

સ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ,

અને

પૂર્ણવીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવનાં

કારણભૂત,

છેલ્લે

અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી

અનંત અવ્યાખાધ સ્વરૂપમાં

સ્થિતિ કરાવનાર !

ત્રિકાળ જયવંત વર્તો !

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.’

અનુક્રમણિકા.

ભાવનાબોધ:-દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપ દર્શન.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ખરૂં સુખ શામાં છે ?	૧
પ્રથમ દર્શન આરભાવના	૭
પ્રથમ ચિત્ર અનિત્યભાવના	૯
દ્વિતીય ચિત્ર અશરણુભાવના	૧૨
તૃતીય ચિત્ર એકત્વભાવના	૧૯
ચતુર્થ ચિત્ર અન્યત્વભાવના	૨૮
પંચમ ચિત્ર અશુચિભાવના	૩૫
અંતર્દર્શન ષષ્ઠચિત્ર નિવૃત્તિબોધ	૪૦
સપ્તમ ચિત્ર આશ્રવભાવના	૫૩
અષ્ટમ ચિત્ર સંવરભાવના	૫૪
નવમ ચિત્ર નિર્જરાભાવના	૫૬
દશમ ચિત્ર લોકસ્વરૂપભાવના	૫૮

મોક્ષમાળા-(આલાવબોધ):-

શિક્ષાપાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	ઉપોદ્ધાત	૬૧
૧	વાંચનારને ભલામણ	૬૭
૨	સર્વમાન્યધર્મ (કાવ્ય)	૬૮
૩	કર્મના ચમત્કાર	૬૯
૪	માનવદેહ	૭૦
૫	અનાથીમુનિ ભાગ ૧	૭૨

શિક્ષાપાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૬	અનાથીમુનિ ભાગ ૨	૭૩
૭	„ ભાગ ૩	૭૬
૮	સત્ દેવ તત્ત્વ	૭૮
૯	સત્ ધર્મ તત્ત્વ	૭૯
૧૦	સદ્ગુરુ તત્ત્વ ભાગ ૧	૮૧
૧૧	„ ૨	૮૨
૧૨	ઉત્તમ ગૃહસ્થ	૮૪
૧૩	જિનેશ્વરની ભક્તિ ભાગ ૧	૮૫
૧૪	„ „ ભાગ ૨	૮૭
૧૫	ભક્તિનો ઉપદેશ (કાવ્ય)	૮૯
૧૬	ખરી મહત્તા	૯૦
૧૭	ખાહુખળ	૯૨
૧૮	ચાર ગતિ	૯૪
૧૯	સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૧	૯૬
૨૦	„ „ ભાગ ૨	૯૮
૨૧	ખારભાવના	૯૯
૨૨	કામદેવ શ્રાવક	૧૦૧
૮ ૨૩	સત્ય	૧૦૩
૮ ૨૪	સત્સંગ	૧૦૫
૨૫	પરિગ્રહને સંક્રાયવો	૧૦૮
૨૬	તત્ત્વ સમજવું	૧૧૦
૨૭	યત્ના	૧૧૨
૨૮	રાત્રિભોજન	૧૧૩
૨૯	સર્વજીવની રક્ષા ભાગ ૧	૧૧૫
૩૦	„ „ ૨	૧૧૬
૩૧	પ્રત્યાખ્યાન	૧૧૯

શિક્ષાપાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૩૨	વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે ...	૧૨૦
૩૩	સુદર્શન શેઠ ...	૧૨૨
૩૪	અલ્પાર્થ વિષે સુભાષિત (કાવ્ય) ...	૧૨૫
૩૫	નવકારમંત્ર ...	૧૨૫
૩૬	અનુપૂર્વિ ...	૧૨૭
૩૭	સામાયિક વિચાર ભાગ ૧ ...	૧૨૯
૩૮	„ „ „ ૨ ...	૧૩૧
૩૯	„ „ „ ૩ ...	૧૩૪
૪૦	પ્રતિક્રમણ વિચાર ...	૧૩૬
૪૧	ભીખારીનો ખેદ ભાગ ૧ ...	૧૩૭
૪૨	„ „ „ ૨ ...	૧૩૯
૪૩	અનુપમ ક્ષમા ...	૧૪૧
૪૪	રાગ ...	૧૪૨
૪૫	સામાન્ય મનોરથ (કાવ્ય) ...	૧૪૩
૪૬	કપિલમુનિ ભાગ ૧ ...	૧૪૪
૪૭	„ „ ૨ ...	૧૪૬
૪૮	„ „ ૩ ...	૧૪૭
૪૯	તૃષ્ણાની વિચિત્રતા (કાવ્ય) ...	૧૫૦
૫૦	પ્રમાદ ...	૧૫૨
૫૧	વિવેક એટલે શું ? ...	૧૫૩
૫૨	જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે ઓળ્યો ? ...	૧૫૫
૫૩	મહાવીર શાસન ...	૧૫૭
૫૪	અશુચિ કોને કહેવી... ...	૧૬૦
૫૫	સામાન્ય નિત્ય નિયમ ...	૧૬૧
૫૬	ક્ષમાપના ...	૧૬૩

શિક્ષાપાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૫૭	વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે	૧૬૪
૫૮	ધર્મના મતભેદ ભાગ ૧	૧૬૫
૫૯	„ „ „ ૨	૧૬૭
૬૦	„ „ „ ૩	૧૬૯
૬૧	સુખવિષે વિચાર ભાગ ૧	૧૭૨
૬૨	„ „ „ ૨	૧૭૪
૬૩	„ „ „ ૩	૧૭૬
૬૪	„ „ „ ૪	૧૭૮
૬૫	„ „ „ ૫	૧૮૦
૬૬	„ „ „ ૬	૧૮૨
૬૭	અમૂલ્ય તત્ત્વ વિચાર (કાવ્ય)	૧૮૫
૬૮	જિતેન્દ્રિયતા	૧૮૬
૬૯	પ્રહ્લ્યાચર્યની નવ વાડ	૧૮૮
૭૦	સનત્કુમાર ભાગ ૧	૧૯૦
૭૧	„ „ „ ૨	૧૯૨
૭૨	અત્રીશ યોગ	૧૯૩
૭૩	મોક્ષ સુખ	૧૯૫
૭૪	ધર્મ ધ્યાન ભાગ ૧	૧૯૮
૭૫	„ „ „ ૨	૨૦૦
૭૬	„ „ „ ૩	૨૦૨
૭૭	જ્ઞાનસંબંધી એ મોક્ષ ભાગ ૧	૨૦૪
૭૮	„ „ „ ૨	૨૦૫
૭૯	„ „ „ ૩	૨૦૭
૮૦	„ „ „ ૪	૨૦૯
૮૧	પંચમકાળ	૨૧૦
૮૨ થી ૯૮	તત્ત્વાવખોધ ભાગ ૧ થી ૧૭... ..	૨૧૨

શિક્ષાપાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૯૯	સમાજની અગત્ય	૨૩૬
૧૦૦	મનોનિગ્રહનાં વિધા	૨૩૭
૧૦૧	સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય મહાવાક્યો ...	૨૩૮
૧૦૨	વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૧	૨૩૯
૧૦૩	„ „ ૨	૨૪૦
૧૦૪	„ „ ૩	૨૪૧
૧૦૫	„ „ ૪	૨૪૨
૧૦૬	„ „ ૫	૨૪૪
૧૦૭	જિનેશ્વરની વાણી (કાવ્ય)	૨૪૫
૧૦૮	પૂર્ણ માલિકા મંગલ (કાવ્ય)	૨૪૬

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૫	૧	અસાસયમિ	અસાસયમિ
૧૨	૨૪	વિશેષાર્થ:-	વિશેષાર્થ:-
૧૫	૨૨	મંડી	મંડી.
૨૩	૧૬	સંતોષનિવૃત્તિએ	સંતોષનિવૃત્તિરૂપ
૨૮	૮	અજ્ઞાત્વના,	અજ્ઞાત્વના,
૩૬	૧૬	અને માથું ધુણાવ્યું ?	અને માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્ર- વર્તીએ પૂછ્યું તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું ?
૫૨	૧૦	માની	માની,
	૧૮	નિવૃત્તિને	નિવૃત્તિનો
૫૩	૧૫	આપશે કે	આપશે
૫૮	૨૫	[ભાવનાબોધ સમાપ્ત]	[ભાવના બોધ સમાપ્ત] જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય, ઉત્તમ- જહાં વિચાર; એ ભાવે શુભ ભાવના, તે ઉતરે ભવપાર.
૬૩	૫	અને	અમે
	૧૧	ઉપકારક	ઉપકાર
૭૨	૧	કાસ્તુભ	કૌસ્તુભ
૭૮	૮	સતચુર ને	સતચુરને
૮૦	૧૬	વિધિપૂર્વક	વિધિપૂર્વક
૧૦૬	૧૨	તે મૈત્રી	મૈત્રી
૧૧૧	૫	વનામૃતો	વચનામૃતો
૧૧૪	૬	કરો જિયાની	કરોજિયાની
	૧૬	શક્તિ	સક્તિ

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૧૮	૧૫	નરંતર	નિરંતર
૧૩૨	૮	યથાથ	યથાર્થ
૧૩૫	૨૫	મદે	શ્રીમદે
૧૩૭	૧૬	પતિકમણ્ય	પ્રતિકમણ્ય
૧૪૬	૭	નહીં	નહીં:
૧૬૬	૧૨	બાધનો	બૌદ્ધનો
૧૬૯	૬	માન	માન્ય
૧૭૩	૧૨	સુશોભત	સુશોભિત
	૨૪	વિનાંત	વિનાંતિ
૧૭૪	૧૦	લાગ ૧,-	લાગ ૨,-
૧૯૫	૮	સૂક્ષ્મઉપ યોગથી	સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી
૨૦૮	૨	સર્વજ્ઞ	સર્વજ્ઞ
૨૧૧	૧૫	શાર્યાદિક	શૌર્યાદિક
૨૨૩	૫	પણે	પણ
૨૨૬	૧	શક્ત	શક્તિ
	૧૨	તેનો વિચ	તેનો વિચાર
૨૩૪	૨૨	પાવત્ર	પવિત્ર
૨૩૬	૫	આંગ્લભામિયે	આંગ્લભૌમિયે
૨૩૯	૧	પ્રશ્નો	વિવિધપ્રશ્નો
	૬	પહેલો	પહેલો
૨૪૩	૫	દશાવિધિ	દશવિધિ
	૧૦	બૌદ્ધ મુનિયો	બૌદ્ધમુનિયો
	૧૮	કંદમૂળાદિક	કંદમૂળાદિક

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પ્રણીત

ભાવનાબોધ.

દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપદર્શન.

ખરું સુખ શામાં છે ?

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જવળ આત્માઓનો સ્વતઃવેગ ચૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિથી જ્યાંસુધી ઉજ્જવળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાંસુધી, તે કથનની સિદ્ધતા કવચિત્ હર્લલ છે; તોપણ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મહોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવીઓ અને દેવદાનવીઓ સઘળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે, એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે; પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં માનવીઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં

આવ્યાં છે. જે સુખ લયવાળાં છે તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ લોગ-વવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંતશોક, અને અનંત લય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતાં નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં પણ, સત્યતત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનઃવીરતાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે :—

મોગે રોગમયં કુલે જ્યુતિમયં ચિત્તે નૃપાલાદ્યયં,
માને દૈન્યમયં બલે રિપુમયં રૂપે તરુણ્યા મયં;
શાસ્ત્રે વાદમયં શુણે ક્ષલમયં કાયે કૃતાંતાદ્યયં,
સર્વં વસ્તુ મયાન્વિતં ભુવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવામયં.

ભાવાર્થ:—લોગમાં રોગનો લય છે; કુળને પડવાનો લય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો લય છે; માનમાં દીનતાનો લય છે; ખગમાં શત્રુનો લય છે; રૂપથી સ્ત્રીને લય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો લય છે; શુણમાં ખગનો લય છે; અને કાયાપર કાળનો લય છે; એમ સર્વ વસ્તુ લયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અલય છે. !!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જવળ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકળ તત્ત્વવેત્તાઓનાં સિદ્ધાંતરહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી-સંસારશોકનું તાદૃશ્યચિત્ર આપ્યું છે. એણે જે જે વસ્તુઓ પર લયની છાયા પ્રદેશ્ય

કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય સુખરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઈર્થ; મનુષ્ય ઉંચ કુળથી સુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો; સંસારચક્રમાં વ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને ઢંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા ઇત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે. કોઈ પણ કૃત્ય કરી યશકીર્તિથી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કંગાલિયતનો ભય છે; ખળ-પરાક્રમથી પણ એવા જ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચહાવું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; સ્વપ-ક્રાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રિયો નિરંતર ભયવાળી જ છે; અનેક પ્રકારે ગુંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજ્ઞાન તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કોઈપણ સાંસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે, તે ખળ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાળરૂપ સિંહનાં મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે. આમ સંસારનાં મનોહર પણ અપળ સાહિત્યો ભયથી ભર્યા છે. વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભય છે ત્યાં કેવળ શોક જ છે; જ્યાં શોક હોય ત્યાં સુખનો અભાવ છે; અને જ્યાં સુખનો અભાવ રહ્યો છે, ત્યાં તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોર્ગીદ્ર ભર્તૃહરિ એક જ એમ કહી ગયા છે તેમ નથી. કાળાનુસાર સૃષ્ટિનાં નિર્માણસમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ઠ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે. એવો કોઈ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ

તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકસ્વરૂપ ગણાવી છે; એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ, પાતંજલી, કપિલ અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઇક આવી જાય છે.

“અહો લોકો ! સંસારસ્વપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો ! ઉપયોગ કરો !!”

એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો. એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવાયોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થળે એ જ છે કે, સંસાર એકાંત અને અનંત શોકસ્વરૂપ તેમજ દુઃખપ્રદ છે. અહો, ભગ્ય લોકો ! એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ ! નિવૃત્ત થાઓ !!

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે; તેમ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કંચન-વર્ણિ કાયા, યશોદા જેવી રાણી, અઢળક સામ્રાજ્યલક્ષ્મી અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી ઈ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે. એનું એ જ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’માં આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્ત્વાભિલાષીનાં મુખ-કમળથી મહાવીર કહેવરાવે છે કે:—

અધુવે અસાસયંમિ સંસારમિતુલ્લપડરાપ;
કિંનામદુધ્યંતકમ્મયં જેનાહંદુર્ગઈ નગછેધ્યા.

અધુવ અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે, હું એવી શું કરણી કરું કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉં ?' એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલ-મુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે:—

‘અધુવે અસાસયંમિ’—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રાસાદિભૂત વચનો પ્રવૃત્તિમુક્ત યોગીશ્વરના સતત વૈરાગ્યવેગનાં છે. અતિ બુદ્ધિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં, તે બુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર અમત્કાર છે. એ અતિ મેઘાવિયો અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહાયોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આ જ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે. મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિઃસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગત્કલ્પિતૈષીની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અ-પ્રભુત્વ, શુભજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહતા, પ્રજ્ઞાચર્ય, સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું, ક્રોધ, લોભ, માન,

માયા અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાંનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેના બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે.

‘પ્રભુ ભજે નીતિ સજે, પરડો પરોપકાર.’

ખરે ! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘળા ઉદ્દેશે તો સમતુલ્ય દૃશ્ય થાય તેવું છે. પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઈ પડે છે. નિવૃત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વે જણાવ્યા તે તે વિષયોનું ખરું સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગળમયરૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયો છે. એ માટે એને અનંત ધન્યવાદો છાજે છે !

એ સઘળા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ? એનો નિવેડો હવે લઈએ. સઘળા ઉપદેશકો એમ કહેતા આવ્યા છે કે, એનું પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; અને પ્રયોજન દુઃખની નિવૃત્તિ. એ જ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ શ્રેષ્ઠ કહી છે. ‘સૂત્રકૃતાંગ’ દ્વિતીયાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીશમી ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહ્યું છે કે:—

‘નિઘ્વાણ સેઠા જહ સઘ્વધમ્મા.’

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સારાંશે મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તે. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમસુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ

મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે. શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે; એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

આ પણ વિના વિવાદે માન્ય રાખવું જોઈએ કે, તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નિવૃત્તિ એના એજ સંસારિક વિષયથી નથી. રુધિરથી રુધિરનો ડાઘ જતો નથી; પણ જળથી તેનો અભાવ છે; તેમ શ્રંગારથી વા શ્રંગારમિશ્રિત-ધર્મથી સંસારની નિવૃત્તિ નથી; એજ માટે વૈરાગ્યજળનું આવશ્યકપણું નિઃસંશય ઠરે છે; અને એજ માટે વીતરાગનાં વચનમાં અનુરક્ત થવું ઉચિત છે; નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષનો જન્મ નથી. પરિણામે એ જ મુક્તિનું કારણ છે. એ વીતરાગ સર્વજ્ઞના વચનને વિવેકબુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરીને હે માનવી! આત્માને ઉજ્જવળ કર.

પ્રથમ દર્શન.

વૈરાગ્યબોધિની કેટલીક ભાવનાઓ એમાં ઉપદેશીશું. વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદ્રઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧. અનિત્યભાવના:—શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે. જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ જે ચિંતવવું એ પહેલી અનિત્યભાવના.

૨. અશરણુભાવના:—સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણુ રાખનાર કોઈ નથી. માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણુ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણુભાવના.

૩. સંસારભાવના:—આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ ક્રીધા છે. એ સંસારી

જાંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું; એમ ચિંતવવું એ ત્રીજી સંસારલાવના.

૪. એકત્વલાવના:—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વલાવના.

૫. અન્યત્વલાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વલાવના.

૬. અશુચિલાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મળ-મૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું; એમ ચિંતવવું તે છઠી અશુચિલાવના.

૭. આશ્રવલાવના:—રાગ, દ્રેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવલાવના.

૮. સમ્બરલાવના:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્બરલાવના.

૯. નિર્જરાલાવના:—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાલાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપલાવના:—ચૌદરાજ લોકનું સ્વરૂપ વિચારવું, તે દશમી લોકસ્વરૂપલાવના.

૧૧. બોધદુર્લભલાવના:—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર સર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીઆરમી બોધદુર્લભલાવના.

૧૨. ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધશાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે તે વૈરાગ્યને દ્રઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનાંતર્ગત વર્ણવીશું, કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાંખી છે, કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસંગની અગત્ય છે; એથી તે વિસ્તારી નથી.

પ્રથમ ચિત્ર અનિત્યભાવના.

ઉપજાતિ.

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ,
આયુષ્ય તેતો જળના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ,
શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ.—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે. વીજળીનો અબકારો જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીનાં મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામલોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા ઈંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે. જેમ ઈન્દ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર

ફળીભૂત થઈ જરાવચમાં જતા રહે છે; દુકામાં હે જીવ!
એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે; એમાં પ્રેમ-
બંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું? તાત્પર્ય એ સઘલાં
અપણ અને વિનાશી છે, તું અખંડ અને અવિનાશી છે;
માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર!

દૃષ્ટાંત:—એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ સુખ પર એક
દૃષ્ટાંત કહીએ છીએ. એક પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો
હતો, ત્યાં તેને ભૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લડથડીઆં
ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર
પહોંચ્યો; ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી;
તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ
તેને ઘરમાંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન લોજન આણી આપ્યું.
લોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો
નગરની બહાર આવ્યો. આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો.
ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાળુએ અતિ જૂનો
થયેલો [એવો] પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાળુએ
પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી, અને એક બાળુએ
પોતે તે લોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં એણે તે
લોજન ખાઈને પુરું કર્યું. ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને
તે સુતો. લોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિચાઈ
ગઈ. નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે
જાણે મહા રાજરિદ્ધિને પામ્યો છે; સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ
ધારણ કર્યાં છે, દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડંકો વાગી
ગયો છે, સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો
ઉભા થઈ રહ્યા છે, આળુ બાળુ છડીદારો ખમા! ખમા!

પોકારે છે; એક રમણીય મહેલમાં સુંદર પદ્મંગ પર તેણે
 શયન કર્યું છે; દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાંપે છે,
 પંખાથી એક બાબુએથી પંખાનો મંદ મંદ પવન ઢાળાય છે;
 એવા સ્વપ્નમાં તેનો આત્મા ચઢી ગયો. તે સ્વપ્નના
 ભોગ લેતાં તેનાં રોમ ઉલ્લસી ગયાં. એવામાં મેઘ
 મહારાજ ચઢી આવ્યા; વીજળીના ઝળકારા થવા લાગ્યા;
 સૂર્યદેવ વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો; સર્વત્ર અંધકાર પથરાઈ ગયો;
 મૂશલધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામાં ગાજવીજથી
 એક પ્રબળ કડાકો થયો. કડાકાના અવાજથી ભય પામીને
 તે પામર ભીખારી બિચારો જાગી ગયો. બુદ્ધે છે તો જે
 સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો
 પડ્યો છે; જ્યાં ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યાંજ તે પડી છે;
 પોતે જેવાં મલીન અને ગોળ જાળીવાળાં કપડાં ધારણ કર્યા
 હતાં તેવાંને તેવાં શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાજે છે. નથી
 તલભાર વધ્યું કે નથી જવ-ભાર ઘટ્યું. નથી તે દેશ કે નથી
 તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પદ્મંગ, નથી તે ચામર
 છત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો, નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી
 તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી તે પંખા કે નથી તે પવન, નથી તે
 અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખવિલાસ કે નથી
 તે મહોન્મત્તતા, ભાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા.
 એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો. સ્વપ્નામાં મેં મિથ્યા
 આડંબર દીઠો તેથી આનંદ માન્યો; એમાનું તો અહીં કશુંએ
 નથી. સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ
 જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાતાપમાં
 પડી ગયો.

પ્રમાણુશિક્ષા:—સ્વપ્રપ્રાપ્તિમાં જેમ તે ભીખારીએ સુખસ-
મુદ્દાય દીઠા, લોગવ્યા અને આનંદ માન્યો, તેમ પામરપ્રાણીઓ
સંસારના સ્વપ્રવત્ સુખસમુદ્દાયને મહાનંદરૂપ માની ખેઠા
છે. જેમ તે સુખસમુદ્દાય જગૃતિમાં તે ભીખારીને મિથ્યા
જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જગૃતિવડે સંસારનાં સુખ
તેવાં જણાય છે. સ્વપ્રાના લોગ ન લોગવ્યા છતાં જેમ
તે ભીખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસા-
રમાં સુખ માની ખેસે છે, અને લોગવ્યા તુલ્ય ગણે છે,
પણ તે ભીખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ, પશ્ચાતાપ અને અધો-
ગતિને પામે છે. સ્વપ્રાની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ
સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપલ અને
શોકમય છે. આવું વિચારી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મશ્રેયને
શોધે છે.

ઇતિ શ્રી ‘મોક્ષમાળા’ ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર
‘અનિત્ય ભાવના’ એ વિષય પર સદૃષ્ટાંત વૈરાગ્યોપદેશાર્થ સમાપ્ત થયું.

દ્વિતીય ચિત્ર.

અશરણુભાવના.

ઉપજ્ઞાનિ.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ મુશર્કુ જાણી,

આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;

અનાથ એકાંત સનાથ થાશે,

એના વિના કોઈ ન બાંધી સ્હાશે.

વિશેષાર્થ:—સર્વજ્ઞજિનેશ્વર દેવે નિરૂપિતતાથી બોધેલો
ધર્મ ઉત્તમ શરણુરૂપ જાણીને મન, વચન અને કાયાના

પ્રભાવવડે હે ચેતન! તેને તું આરાધ્ય, આરાધ્ય. તું કેવલ અનાથરૂપ છે તે સનાથ થઈશ. એના વિના લવાટવીબ્રમણમાં તારી બાંધ કોઈ સહાનાર નથી.

જે આત્માઓ સંસારનાં માયિક સુળને કે અવદર્શનને શરણુરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમજ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ કરનાર લગવાન અનાથી મુનિનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ છીએ, એથી અશરણુભાવના સુદૃઢ થશે.

દ્રષ્ટાંતઃ—અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધ દેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વકીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકડી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું; નાના પ્રકારનાં જળનાં અરણુ ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક ઝાડતળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને મુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠો. એનું રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. ઉપમા રહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણુ છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સંચતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણું ધરાવે છે! એ લોગથી કેવો વિરક્ત

છે ! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો, મુદ્ધિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દેધને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો. પછી બે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે “હે આર્ય ! તમે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય એવા તરૂં છો; લોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે; સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખ રહ્યાં છે; ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળ સંબંધીના વિલાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રિઓના મુળવચનનું મધુરું શ્રવણ છતાં એ સઘળાંઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ ? તે મને અનુગ્રહથી કહો.” રાજાનાં આવાં વચન સાંભળી મુનિએ કહ્યું : “હે રાજા ! હું અનાથ હતો. મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરૂણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં. એ કારણ મારા અનાથીપણાનું હતું.”

શ્રેણિક, મુનિનાં ભાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો : “તમારે મહા રિદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય ? જો, કોઈ નાથ નથી તો હું થઉં છઉં. હે ભયંતાણુ ! તમે લોગ લોગવો. હે સંયતિ ! મિત્ર, શાંતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો !” અનાથીએ કહ્યું : “અરે શ્રેણિક રાજા ! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે ? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે ? અજ્ઞ તે વિદ્યતા ક્યાંથી દે ? વંઝ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે ? જ્યારે તું પોતે અનાથ

છે; ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ ?” મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આક્રુષ્ટ અને અતિવિસ્મિત થયો. કેઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું ચતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકિત થયો; અને બોલ્યો:” હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો લોગી છઉં, અનેક પ્રકારના મહોન્મત્ત હાથીઓનો ઘણી છઉં, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે; નગર, ગ્રામ અંતઃપુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંખ્યાથી સઘળા પ્રકારના લોગ હું પામ્યો છઉં; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે; પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે; અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં ? રખે હે ભગવન્ ! તમે મૃષા બોલતા હો.” મુનિએ કહ્યું: “હે રાજા ! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો; અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં; તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ; સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે:—

કૌશંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની લબ્યતાથી ભરેલી એક સુંદર નગરી છે. ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો. હે મહારાજા ! યૌવન-વયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ; આંખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી શરૂ થી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી,

એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંખ્યા-
બંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ
કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે
વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદ્યરાજે મને તે દર-
દથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં; એ જ હે રાજા ! મારું અનાથ-
પણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા
પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પણ તેથી કરીને મારી
તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા ! એ જ મારું અનાથપણું
હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત થઈ;
પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહીં, એ જ
હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા
મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ
કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા !
એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી
જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં.
હે મહારાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી
જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમવાંતી હતી, તે
આંસુ ભરી મારું હૈયું પડાવતી હતી, તેણે અન્ન પાણી
અને નાના પ્રકારનાં અંધોલણ, ચુવાદિક સુગંધી પદાર્થ,
તેમજ અનેક પ્રકારનાં કૂલ ચંદનાદિકનાં જાણિતા અજા-
ણિતા વિદ્વેપન કર્યા છતાં, હું તે વિદ્વેપનથી મારો રોગ
શમાવી ન શક્યો; ક્ષણ પણ અગગી રહેતી નહોતી એવી
તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહા-
રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના
ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ

ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા પુનઃ પુનઃ મેં અસહ્ય વેદના લોગવી; પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરાસંભી પ્રવર્ત્યાને ધારણ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજ! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરાગ્રી થયો. માત, તાત, સ્વજન, બંધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવંત-ઈન્દ્રિયને નિશ્ચલ કરવાવાળું, આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણુગારત્વ ધારણ કર્યું.

હે શ્રેણિક રાજા! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું. તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે. એમ આખું જગત-અકવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે; માટે હું કહું છઉં તે કથન તું મનન કરી જજે. નિશ્ચય માનજે કે, આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ કૂર શાહમલી વૃક્ષનાં દુઃખનો ઉપજવનાર છે. આપણો આત્મા જ વંછિત વસ્તુસ્વપી દુધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયનાં સુખનો ઉપજવનાર છે; આપણો આત્મા જ નંદન-વનની પેઠે આનંદકારી છે; આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્મા જ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર, ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે. આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્માજ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે.

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો. શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો: કે “હે ભગવન્ ! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. હે મહર્ષિ ! તમે સનાથ, તમે સંબંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ ! હું તમને ક્ષમાવું છું. તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિદ્ધ કરવાવાળું ભોગ ભોગવ્યા સંબંધીતું મેં તમને હે મહાભાગ્યવંત ! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું.” એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણુશિક્ષા:—અહો ભવ્યો ! મહામુનિ, મહાપ્રજ્ઞાવંત મહાયશવંત, મહાનિર્ગ્રંથ અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાના વીતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે ! અશરણુભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહામુનિ અનાથીએ સહન કર્યા તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી ભોગવતા દેખાય છે, તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો ! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણુતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શરણુસ્વપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ મુશીલને સેવો. અંતે એ જ મુક્તિના કારણુસ્વપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે ! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એ જ શ્રેય છે !

છતિ શ્રી 'બોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય ચિત્રે અથરણુ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિર્ગ્રંથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

તૃતીય ચિત્ર.

એકત્વભાવના.

ઉપગતિ.

શરીરમાં વ્યાપ્તિ પ્રત્યક્ષ થાય,
તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે,
એકત્વ એથી નયમુગ્ધ ગોતે.

વિશેષાર્થ :—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે તે સ્નેહી, કુટુંબી, જાયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતેજ ભોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એવું સિદ્ધ કરીને વિવેકને લલી રીતે જાણવાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

દૃષ્ટાંત :—મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચળ કરનાર નમિરાજર્ષિ અને શર્કેદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા. સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિછાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિભ્રમ કર્યો નથી. શર્કેદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે, ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષા નિદાને પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે:—

વિપ્ર:—હે રાજા ! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રબલ કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉદ્દેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજ મંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયાં છે. માત્ર તારી દીક્ષા એ જ એ સઘળાનાં દુઃખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુઃખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુઃખ સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ ગણીને તું ત્યાં જા. ભોળો ન થા.

નમિરાજ:—(ગૌરવ ભરેલાં વચનોથી) હે વિપ્ર ! તું જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિલા નગરીમાં એક બગીચો હતો તેની મધ્યમાં એક વૃક્ષ હતું. શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતું, પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી તે સહિત હતું, નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓને તે લાલદાયક હતું, વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમાં રહેનારાં પંખીઓ દુઃખાર્ત્ત ને શરણુરહિત થયાથી આકંઠ કરે છે. વૃક્ષ પોતાને માટે થઈને જ તે વિલાપ કરતાં નથી; પોતાનું સુખ ગયું એ માટે થઈને તેઓ શોકાર્ત્ત છે.

વિપ્ર:—પણ આ જો ! અગ્નિ ને વાયુના મિશ્રથી તારું નગર, તારાં અંતઃપુર, અને મંદિરો બને છે, માટે ત્યાં જા અને તે અગ્નિને શાંત કર.

નમિરાજ:—હે વિપ્ર ! મિથિલા નગરીના, તે અંતઃ-પુરના અને તે મંદિરોના દાઝવાથી મારું કંઈપણ દાઝતું નથી; જેમ સુખોત્પત્તિ છે તેમ હું વર્તું છું. એ મંદિર-દિક્કમાં મારું અલ્પ માત્ર પણ નથી, મેં પુત્ર, સ્ત્રી આદિકના વ્યવહારને છાંડ્યો છે. મને એમાંનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી.

વિપ્ર:—પણ હે રાજા ! તારી નગરીને સઘન કિલ્લો કરાવીને, પોળ, કોઠા, અને કમાડ લોગળ કરાવીને અને શતશ્રી ખાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે વિપ્ર ! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને, સમ્બરરૂપી લોગળ કરીને, ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ; શુભ મનોયોગ રૂપ કોઠા કરીશ, વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ, કાયાયોગરૂપ શતશ્રી કરીશ, પરાક્રમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ; ઇર્થાસમિતિરૂપ પણ્ય કરીશ, ધીરજરૂપ કમાન સહાવાની મુઠી કરીશ; સત્યરૂપ ચાપવડે કરીને ધનુષ્યને ખાંધીશ; તપરૂપ ખાણ કરીશ; કર્મરૂપી વૈરીની સેનાને લેલીશ; લૌકિક સંગ્રામની મને રચિ નથી. હું માત્ર તેવા ભાવસંગ્રામને ચાહું છું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે રાજા ! શિખરખંધ ઊંચા આવાસ કરાવીને, મણિકંચનમય ગવાક્ષાદિ મૂકાવીને, તળાવમાં કીડા કરવાના મનોહર મહાલય કરાવીને પછી જજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) તેં જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે, અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહું છું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે ક્ષત્રિય શિરોમણિ ! અનેક પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને, નગરીનું એ દ્વારે કલ્યાણ કરીને તું જજે.

નમિરાજ:—હે વિપ્ર ! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે. ચોરીના નહીં કરનાર જે શરીરાદિક

પુદ્ગલ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઈન્દ્રિયવિકાર તેને કેઇ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય ?

વિપ્ર:—હે ક્ષત્રિય ! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશ લાખ સુલટને સંગ્રામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરુષો અનેક મળી આવે, પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અનંત દુર્લભ છે. તે દશ લાખ સુલટથી વિજય મેળવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પરમોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સંઘાતે યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે. બહિર યુદ્ધતું શું પ્રયોજન છે ? જ્ઞાનરૂપ આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઈન્દ્રિયોને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમજ લોભને જીતવાં હોદ્દાં છે. જેણે મનોયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ યજ્ઞ કરી, શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોહર ભોગ ભોજવી હે ક્ષત્રિય ! તું ત્યાર પછી જજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહીને મહીને જો દશ લાખ ગાયનાં દાન દે તોપણ તે દશ લાખ ગાયનાં દાન કરતાં સંયમ ગ્રહણ કરી સંયમને આરાધે છે તે, તે કરતાં વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્ર:—નિર્વાહ કરવા માટે લિક્ષાથી સુશીલ પ્રવર્ત્યમાં અસહ્ય પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે; તેથી તે પ્રવર્ત્ય

ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવર્ત્યામાં રુચિ થાય છે; માટે એ ઉપાધિ ટાળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષધાદિક્રમતમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ ! હું ઠીક કહું છું.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે વિપ્ર ! બાલ અવિવેકી ગમે તેવાં ઉચ્ચ તપ કરે પરંતુ સમ્યક્શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ ગણાય ?

વિપ્ર:—અહો ક્ષત્રિય ! સુવર્ણ, મણિ, મુક્તાકળ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) મેરુ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી. કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી. તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ઠતા છે. માટે સંતોષનિવૃત્તિએ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) હે ક્ષત્રિય ! મને અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, તું છતાં લોગને છાંડે છે. પછી અછતા કામ-લોગને વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઇશ, માટે આ સઘળી મુનિત્વસંબંધીની ઉપાધિ મૂક.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રેમ) કામલોગ છે તે શલ્ય સરખા છે, કામલોગ છે તે વિષ સરખા છે, કામલોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે; જેની વાંછનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે; તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને

માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોય છે; લોભ થકી આલોક પરલોકનો ભય હોય છે; માટે હે વિપ્ર ! એનો તું મને બોધ ન કર. મારું હૃદય કોઈ કાળે ચળનાર નથી; એ મિથ્યા મોહિનીમાં અલિરુચિ ધરાવનાર નથી. જાણી જોઈને ઝેર કોણ પીએ ? જાણી જોઈને દીપક લઈને કૂવે કોણ પડે ? જાણી જોઈને વિભ્રમમાં કોણ પડે ? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અપ્રિય કરી એ ઝેરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહર્ષિ નમિરાજની સુદૃઢતા જોઈ શર્કેદ્ર પરમાનંદ પામ્યો, પછી બ્રાહ્મણના રૂપને છાંડીને ઈંદ્રપણને વૈકિય કર્યું. વંદન કરીને મધુરે વચ્ચે પછી તે રાજર્ષીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો: “હે મહાયશસ્ત્રિ ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તે કોધને છૂત્યો. આશ્ચર્ય, તે અહંકારનો પરાજય કર્યો. આશ્ચર્ય, તે માયાને ટાળી. આશ્ચર્ય તે લોભ વશ કીધો. આશ્ચર્ય તારું સરળપણું. આશ્ચર્ય, તારું નિર્મમત્વ, આશ્ચર્ય તારી પ્રધાન ક્ષમા, આશ્ચર્ય, તારી નિર્લોભતા. હે પૂજ્ય ! તું આ ભવને વિષે ઉત્તમ છું; અને પરભવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મ-રહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધગતિને વિષે પરવરીશ.” એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં, શ્રદ્ધાલક્ષિતએ તે ઋષિના પાદાંબુજને વંદન કર્યું. પછી તે સુંદર મુકુટ-વાળો શર્કેદ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણુશિક્ષા:—વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં ઈંદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે ? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચળાવનારી છે, તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ

ભાવથી સ્તુતિપાત્ર આતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવળ કંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. “હુ વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક છું, એકલો જનાર છું; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છઉં.” આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્રઢીભૂત કરતા ગયા છે. એવી પરમ પ્રમાણુ-શિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. ખત્તે મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દ્રઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા, તે વિષે કિંચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વસંબંધ આપીએ છીએ.

એ, વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા. અનેક યૌવનવતી મનોહારિણી સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં તે ઘેરાઈ રહ્યા હતા. દર્શન મોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધસ્વપ્ન દેખાતા હતા. કેઈ કાળે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આખું શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની ડંશ વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું; પણ તે સઘળું વૃથા ગયું, લેશ માત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધ માત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષિ થતાં ગયાં. કેઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્રેષ હોય! નિપુણ વૈદો કાયર થયા; અને રાજે-

શ્વર પણ એ મહા વ્યાધિથી કંટાળો પામી ગયા. તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ચોખાળુ ચાલતી હતી. મહાકુશળ એક વૈદ મળ્યો; તેણે મલયાગિરિ ચંદનનું વિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું. મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ. તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલાં કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણી કને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો. મિથિલેશનાં અંગમાં એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી અને ખીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્તન્ન થઈ. ખળભળાટ ખમી શક્યા નહીં, એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો; કાં ખળભળાટ કરો છો ? મારાથી એ ખળભળાટ સહન થઈ શકતો નથી. એક મહાવ્યાધિથી હું ગ્રહાયો છું; અને આ ખીજે વ્યાધિતુલ્ય કોલાહલ થાય છે, તે અસહ્ય છે. સઘળી રાણીઓએ એકેકું કંકણ મંગળ દાખલ રાખી કંકણ સમુદાયનો ત્યાગ કર્યો; એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો; નમિરાજે રાણીઓને કહ્યું: “તમે શું ચંદન ઘસવું બંધ કર્યું?” રાણીઓએ જણાવ્યું કે “ના. માત્ર કોલાહલ શાંત થવા માટે એકેકું કંકણ રાખી, ખીજાં કંકણ પરિત્યાગી અમે ચંદન ઘસીએ છીએ. કંકણનો સમૂહ હવે અમે હાથમાં રાખ્યો નથી, તેથી ખળભળાટ થતો નથી.” રાણીઓનાં આટલાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તો નમિરાજને રોમેરોમ એકત્વ સિદ્ધ થયું—વ્યાપી ગયું—અને મમત્વ ટળી ગયું: “ખરે! ઝાઝાં મળ્યે ઝાઝી ઉપાધિ જણાય છે. જો હવે આ એક કંકણથી લેશ માત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી; કંકણના સમૂહ વડે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો. અહો ચેતન! તું માન કે એકત્વમાંજ તારી સિદ્ધિ છે. વધારે મળવાથી

વધારે ઉપાધિ છે. સંસારમાં અનંત આત્માના સંબંધમાં તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવશ્ય છે? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમાં પ્રવેશ કર. જો! આ એક કંકણ હવે ખળભળાટ વિના કેવી ઉત્તમ શાંતિમાં રમે છે? અનેક હતાં ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું? તેવીજ રીતે તું પણ કંકણરૂપ છે. તે કંકણની પેઠે તું જ્યાં સુધી સ્નેહી કુટુંબીરૂપી કંકણસમુદાયમાં પડ્યો રહીશ ત્યાંસુધી ભવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે; અને જો આ કંકણની વર્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધીશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ.” એમ વૈરાગ્યના પ્રવેશમાં તે નમિરાજ પૂર્વજાતિની સ્મૃતિ પામ્યા. પ્રવળ્યા ધારણ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા. પ્રભાતે માંગલ્યરૂપ વાર્જિત્રનો ધ્વનિ પ્રકળ્યો; દાહજ્વરથી મુક્ત થયા. એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમન્ નમિરાજ ઋષિને અભિવંદન હો!

શાર્દૂલવિકીર્ણ.

રાણી સર્વ મળી મુચ્ચંદન ઘસી, ને ચર્ચવામાં હતી,
બૂઝ્યો ત્યાં કંકળાટ કંકણતણે, ઓતી નમી ભૂપતી;
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કર્યું.
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

વિશેષાર્થ—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ઘસીને વિલેપન કરવામાં રોકાયો હતો; તત્સમયમાં કંકણના ખળભળાટને સાંભળીને નમિરાજ બુઝ્યો. ઇંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અચળ રહ્યો; અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું.

એવા એ મુકિત સાધક મહાવૈરાગીનું ચરિત્ર 'ભાવનાબોધ' ગ્રંથે તૃતીય ચિત્રે પૂર્ણતા પામ્યું.

અતુર્થ ચિત્ર.

અન્યત્વભાવના

શાર્દૂલવિકીર્ણિત.

ના મારાં તન રુપ કાંતિ યુવતી, ના પુત્ર કે ભ્રાત્ર ના,
 ના મારાં ભૂત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
 ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાતન,
 રે ! રે ! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.
 વિશેષાર્થ—આ શરીર તે મારું નથી, આ રુપ તે
 મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રી તે મારી
 નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી,
 આ દાસ તે મારા નથી, આ સ્નેહીઓ તે મારા નથી,
 આ સંબંધીઓ તે મારા નથી, આ ગોત્ર તે મારું નથી,
 આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી,
 આ મહાલય તે મારા નથી, આ યૌવન તે મારું નથી,
 અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અજ્ઞાન-
 પણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ ! અન્યત્વનો
 બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર.
 વિચાર કર !

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમણા ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની
 વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનન કરવાયોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું
 ચરિત્ર અહીં આગળ ટાંકીએ છીએ:—

દૃષ્ટાંત:—જેની અશ્વશાળામાં રમણીય, ચતુર, અને
 અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની

ગજશાળામાં અનેક જાતિના મહોન્મત્ત હસ્તિઓ ગુલી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રીઓ સહસ્રગમે વિરાજી રહી હતી; જેના ધન-નિધિમાં ચંચળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરસ્વય થઈ હતી; જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આધીન થઈને મુકુટપર ચડાવી રહ્યાં હતાં; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાના પ્રકારનાં ષટ્સ જોજનો પળે પળે નિર્મિત થતાં હતાં; જેના કોમલ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણું અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારના નાટક ચેટક હતાં; જેની યશસ્કીર્તિ વાયુસ્વપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહોતો; અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાખવવા તો સમર્થ નહોતું; પણ સામા નિર્દોષતાથી આંગળી ચિંધવાએ પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિમંત્રણા કરતા હતા; જેનાં સ્વપ્ન, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતાં; જેને અંગે મહાન્ બળ, વીર્ય, શક્તિ અને ઉગ્ર પરાક્રમ ઉછળતાં હતાં; ક્રોડા કરવાને માટે જેને મહા મુગંધીમય બાગબગીચા અને વનોપવન હતાં; જેને ત્યાં પ્રધાન કુળ દીપક પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ્જ થઈ ઉભા રહેતા હતા; જે પુરુષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-કૂલ અને મૌક્તિકના થાળથી વધાવાતો હતો; જેના

કુમ્ભ કુમ્ભવણા પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને ઈદ્ર જેવા પણ તલસી રહેતા હતા; જેની આયુધશાળામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અખંડ દ્વીપક પ્રકાશમાન હતો; જેને શીરે મહાન્ છ ખંડની પ્રભુતાનો તેજસ્વી અને ચળકાટમાન સુકુટ વિરાજિત હતો. કહેવાનો હેતુ કે જેનાં દળનો, જેનાં નગર-પુરપાટણનો, જેનાં વૈભવનો અને જેનાં વિલાસનો સંસાર સંખંધે કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો એવો તે શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના સુંદર આદર્શ-ભુવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠો હતો. ચારે બાજુના દ્વાર ખુલ્લાં હતાં; નાના પ્રકારના ધૂપનો ધૂમ્ર સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો; નાના પ્રકારના સુગંધિ પદાર્થો ધમધમી રહ્યા હતા; નાના પ્રકારનાં સુખયુક્ત [પાઠાં સુસ્વર] વાજિત્રો યાંત્રિક કળાવડે સ્વર ખેંચી રહ્યાં હતાં; શીતલ મંદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી; આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં એ શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત તે ભુવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો.

એના એક હાથની આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી. ભરતનું ધ્યાન તે ભણ્ણ ખેંચાયું; અને આંગળી કેવળ અડવી જણાઈ. નવ આંગળીઓ વીંટીવડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી તે મનોહરતા વિના આ આંગળીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભુત મૂળોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ. શા કારણથી આ આંગળી આવી લાગવી જોઈએ? એ વિચાર કરતાં વીંટીનું નિકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું. તે વાતને વિશેષ

પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગળીની વીંટી તેણે ખેંચી લીધી. એ બીજી આંગળીમાંથી જેવી વીંટી નીકળી તેવી તે આંગળી અશોભ્ય દેખાઇ; વળી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગળીમાંથી પણ વીંટી સેરવી લીધી, એથી વિશેષ પ્રમાણ થયું. વળી ચોથી આંગળીમાંથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એણે પણ એવોજ દેખાવ દીધો; એમ અનુક્રમે દશે આંગળીઓ અડવી કરી મૂકી. અડવી થઇ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો. અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વ-ભાવનામાં ગદગદિત થઇ એમ બોલ્યો:—

“અહોહો! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની; એ મુદ્રિકા વડે મારી આંગળી સુંદર દેખાઇ; એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતાં એથી વિપરીત દેખાવ દીધો; વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું ખેદસ્વય થયું. અશોભ્ય જણાવાનું કારણ વીંટી નહીં એજ ઠર્યું કે? જો વીંટી હત તો તો એવી અશોભા હું ન જોત. એ મુદ્રિકા વડે મારી આ આંગળી શોભા પામી; એ આંગળી વડે આ હાથ શોભે છે; અને એ હાથ વડે આ શરીર શોભા પામે છે. ત્યારે એમાં હું શોભા કેની ગણું? અતિ વિસ્મયતા! મારી આ મનાતી મનોહર કાંતિને દીપ્ત કરનાર તે મણિ માણિક્યાદિના અલંકારો અને રંગબેરંગી વસ્ત્રો ઠર્યાં. એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી; એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદરતા દેખાડે છે; અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર માત્ર ત્વચા વડે, તે ત્વચા કાંતિ વડે અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકારવડે શોભે છે; ત્યારે શું મારા શરીરની

તો કંઈજ શોભા નહીં જ કે? રુધિર, માંસ, અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનું છું. કેવી ભૂલ! કેવી ભ્રમણા! અને કેવી વિચિત્રતા છે! કેવળ હું પરપુદ્ગલની શોભાથી શોભું છું. કોઈથી રમણિકતા ધરાવતું શરીર તે મારે મારું કેમ માનવું? અને કદાપિ એમ માનીને હું એમાં મમત્વલાવ રાખું તે પણ કેવળ દુઃખપ્રદ અને વૃથા છે. આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામાં કંઈ શંકા નથી. એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનું છું કે માનું એ કેવળ મૂર્ખતા છે. જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે, અને જે કેવળ અન્યત્વલાવ ધરાવે છે તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું? એ જ્યારે મારી થતી નથી, ત્યારે મારે એનું થવું શું ઉચિત છે? નહીં નહીં, એ જ્યારે મારી નહીં ત્યારે હું એનો નહીં; એમ વિચારું, દ્રઢ કરું, અને પ્રવર્તન કરું, એમ વિવેકબુદ્ધિનું તામર્ય છે. આ આખી સૃષ્ટિ અનંત ચીજથી અને અનંત પદાર્થોથી ભરી છે; તે સઘળા પદાર્થ કરતાં જેના જેટલી કોઈ પણ વસ્તુ પર મારી પ્રિયતા નથી; તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ; તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય? અહો! હું બહુ ભૂલી ગયો. મિથ્યા મોહમાં લથડી પડ્યો. તે નવ યૌવનાઓ, તે માનેલા કુળદીપક પુત્રો, તે અઢળક લક્ષ્મી, તે છ ખંડનું મહાન રાજ, એ મારાં નથી. એમાંનું લેશમાત્ર પણ મારું નથી. એમાં મારો કિંચિત્ ભાગ નથી. જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપલોગ લઉં છું, તે લોચ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માનેલ વસ્તુ-એહી,

કુટુંબી ઇત્યાદિક-મારાં શું થનાર હતાં? એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી! એ પુત્ર, એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈલવ અને એ લક્ષ્મીને મારે મારાં માનવાં જ નથી! હું એનો નહીં; એ મારાં નહીં! પુણ્યાદિક સાધીને મેં જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં કયું ખેદમય છે? મારાં ઉચ્ચ પુણ્યત્વનું પરિણામ આ જ કે? છેવટે એ સઘળાંનો વિયોગ જ કે? પુણ્યત્વનું એ ફલ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યાં તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાં જ કે? તે પણ એકલાએ જ કે? એમાં કેાઈ સહીયારી નહીં જ કે? નહીં નહીં. એ અન્યત્વભાવવાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનુહિતૈષી થઈ એને રૌદ્ર નરકનો લોકતા કરું એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ભ્રમણા છે? એવો કયો અવિવેક છે? ત્રેશઠશલાકા પુરુષોમાંનો હું એક ગણાયો; ત્યાં આવાં કૃત્ય ટાળી શકું નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને જોઈ ખેસું, એ કેવળ અયુક્ત છે. એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો એ રાજવૈલવનો અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી! મમત્વ નથી!”

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અંતઃકરણમાં આવું ચિત્ર પડ્યું કે તિમિર પટ ટળી ગયું. શુકલધ્યાન પ્રાપ્ત થયું. અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયાં!!! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર-કિરણથી પણ અનુપમ કાંતિમાન્ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તે જ વેળા એણે પંચમુષ્ટિ કેશલોચન કર્યું. શાસન-દેવીએ એને સંતસાજ આખ્યો; અને તે મહાવિરાગી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ, ચતુર્ગતિ, ચોવિશ દંડક, તેમજ આધિ, વ્યાધિ,

અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયો. અપણ સંસારનાં સકળ સુખ-વિદ્વાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી, પ્રિયાપ્રિય ગયું; અને તે નિરંતર સ્તવવાયોગ્ય પરમાત્મા થયો.

પ્રમાણુશિક્ષા—એમ એ છ ખંડનો પ્રભુ, દેવના દેવ જેવો અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો લોકતા, મહાયુનો ધણી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શભુવનને વિષે કેવળ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયો !

ખરેખર ભરતેશ્વરનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર સંસારની શોકાર્તતા અને ઔદાસિન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણુ દર્શિત કરે છે. કહો ! એને ત્યાં કયી ખામી હતી ? નહોતી એને ત્યાં નવયૌવના સ્ત્રિયોની ખામી, કે નહોતી રાજરિદ્ધિની ખામી, નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, કે નહોતી નવનિધિની ખામી, નહોતી પુત્ર સમુદાયની ખામી, કે નહોતી કુટુંબ પરિવારની ખામી, નહોતી સ્વપ કાંતિની ખામી કે નહોતી યશસ્કીર્તિની ખામી.

આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રિદ્ધિનું એમ પુનઃ સ્મરણ કરાવી પ્રમાણુથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાલ આપીએ છીએ કે, ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પકંચુકવત્ સંસાર પરિત્યાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું. મહા વૈરાગ્યની અચળતા નિર્મમત્વતા, અને આત્મશક્તિનું પ્રકુદ્ધિત થવું, આ મહા યોગીશ્વરનાં ચરિત્રમાં રહ્યું છે.

એક પિતાના સો પુત્રમાં નવાણું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા. સોમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી.

પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી. ભરતેશ્વરી-રાજ્યાસન-
ભોગિયો, ઉપરા ઉપર આવનાર એ જ આદર્શભુવનમાં તે
જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિ સાધક
મંડળ અન્યત્વને જ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે.
અલિવંદન હો તે પરમાત્માઓને !

શાર્દૂલવિકીરિત.

દેખી આંગળી આપ એક અડવી, વૈરાગ્યવેગે ગયા,
હાંડી રાજ સમાજને ભરતજી, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા;
ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એ જ અરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા;
જ્ઞાનીનાં મન તેહ [તેજ] રંજન કરે, વૈરાગ્ય ભાવે યથા.

વિશેષાર્થ:—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને
વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છોડીને
જેણે કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું અરિત
ધારણ કરીને ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો જોઈએ
તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરૂષનાં મનને રંજન
કરનાર થાઓ !

પંચમ ચિત્ર.

અશુચિભાવના.

ગીતિવૃત્ત.

ખાણુ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.

વિશેષાર્થ:—મળ અને મૂત્રની ખાણુરૂપ, રોગ અને
વૃદ્ધતાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય !

તેનું મિથ્યામાન ત્યાગ કરીને સનત્કુમારની પેઠે તેને સફળ કર !

એ ભગવાન સનત્કુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભાશે.

દૃષ્ટાંત:—જે જે રિદ્ધિ સિદ્ધિ અને વૈભવ ભરતેશ્વરના ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં, તે તે વૈભવાદિકથી કરીને યુક્ત એ સનત્કુમાર ચક્રવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને સ્વપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સભામાં તે સ્વપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રસ્વપે સનત્ કુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું. અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રસ્વપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા; અને માથું ધુણાવ્યું ? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું સ્વપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ સ્વપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે તેવું જ સ્વપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વસ્વપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું સ્વપ જોયું તે ભલે, પરંતુ હું રાજ-સભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સંજ્ઞ થઈને ન્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું સ્વપ, અને મારો વર્ણ

જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં; જો તે વેળા તમે મારાં સ્વપ્ન, વર્ણુ જીવો તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચક્રિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસલામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનતકુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસલામાં આવી સિંહાસન પર બેઠો. આનુબાનુ સમર્થ મંત્રિયો, મુલદો, વિદ્વાનો અને અન્ય સલાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર આમરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્ર-સ્વપ્ને આવ્યા. અદ્ભુત સ્વપ્નવર્ણુથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વસ્વપ્નમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો પ્રાણજી! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જીદા સ્વપ્નમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજ! તે સ્વપ્નમાં અને આ સ્વપ્નમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. પ્રાણજીએ કહ્યું, અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરસ્વપ્ન છે. જ્યારે અમૃત-તુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તાંબૂલ થુકો; તત્કાળ તેપર માંખી બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે.

સનત્ કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી; પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મહસંખંધીનું મેલવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્ કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર તજવાયોગ્ય છે. આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે. એ સદૃશું મોહ-માન કરવાયોગ્ય નથી, એમ જોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને આલી નીકળ્યો. સાધુસ્વરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદસ્વરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું; તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે; જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું. સાધુ જોલ્યા, “હે વૈદ ! કર્મસ્વરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય હો. ભલે મારો એ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો.” દેવતા જોલ્યો; એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી. સાધુએ પોતાની લાઘિયનાં પરિપૂર્ણ પ્રબળ-વડે થુંકવાળી અંજુલિ કરી રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વસ્વપ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણુશિક્ષા—રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીપ્રસ્થથી ગદ્ગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, યજ્ઞમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણા બળે

રોગનો નિવાસ છે; તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ થાય છે. અન્નાદિની ન્યૂનાધિક્તાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પસ્ત અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે; ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમ જ છે! સનત્કુમારે જેનું દેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સંખ્યાનું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહ છે? ‘એ મોહ મંગળદાયક નથી.’^૧

આમ છતાં પણ આગળ ઉપર મનુષ્યદેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડશે. એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનું છે. ત્યાં આગળ નિઃશંક થવા માટે અહીં નામ માત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યું છે.

આત્માનાં શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો. મનુષ્ય એટલે બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે ઓઞ, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી. પણ એનો મર્મ જુદો જ છે. જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામાં દોષ શો? એ બિચારાએ તો એક પૂછડું પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે. પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે: વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમાં ઉદય પામી છે, તે જ મનુષ્ય; બાકી બધાય એ શિવાયનાં તે દ્વિપાદસ્વપે પશુ જ છે. મેઘાવી પુરૂષો નિરંતર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રકાશે છે. વિવેક-

બુદ્ધિના ઉદયબદે મુક્તિના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાય છે. અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એ જ માનવદેહની ઉત્તમતા છે. તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે કે, તે દેહ કેવળ અશુચિમય જ છે. એના સ્વભાવમાં અન્યત્વ નથી.

‘મોક્ષમાળા’ ગ્રંથે અશુચિ ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનના પાંચમા ચિત્રમાં સનતકુમારનું દષ્ટાંત અને પ્રમાણશિક્ષા પૂર્ણતા પામ્યાં.

અંતર્દર્શન:-પષ્ટચિત્ર.

નિવૃત્તિબોધ.

હરિગીત છંદ.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા !

અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ, ત્યાં, વિચિત્રતા ! !

ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે ! નિહાળ તું;

નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું.

વિશેષાર્થ:-જેમાં એકાંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછળે છે તેવાં શીલ-જ્ઞાનને માત્ર નામના દુઃખથી કંટાળી જઈને મિત્રસ્વરૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરે છે; અને કેવળ અનંત દુઃખમય એવાં જે સંસારનાં નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે ! અહો એતન ! હવે તું તારા ન્યાયસ્વરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ રે ! નિહાળ ! ! ! નિહાળીને શીઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહા-વૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામ ભોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે !

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દ્રઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી

યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રત્યક્ષ છે. કેવા દુઃખને સુખ માન્યું છે? અને કેવા સુખને દુઃખ માન્યું છે? તાદૃશ્ય તે યુવરાજનાં મુખવચન સિદ્ધ કરશે.

દૃષ્ટાંતઃ—નાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી ભરેલાં ઉદ્યાનોવડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે. તે નગરના રાજ્યાસનપર બલ્લભ એ નામે એક રાજા થયો, તેની પ્રિયવદ્ધા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિ-પત્નીથી બળશ્રી નામે કુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનકજનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતા. એ યુવરાજ ગૃહાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા; એથી કરીને દમીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવાયોય્ય હતા. તે મૃગાપુત્ર શિખરબંધ આનંદ-કારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુંદક [પાઠાં દોગુંદક] દેવતાની પેરે વિલાસ કરતા હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા. ચંદ્રકાંતાદિકે મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યા હતા. ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું. જ્યાં ચાર રાજ-માર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ દોડી. મહા તપ, મહા નિયમ, મહા સંયમ, મહાશીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી જાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરખી નિર-ખીને જુએ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ બોલ્યા: હું જાણું છું કે આવું સ્વપ્ન મેં ક્યાંક દીધું છે; અને એમ બોલતાં બોલતાં તે કુમાર શૌભનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ ટળ્યું; ને ઉપશમતા પામ્યા. જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહારિક્ષિના લોકતા, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણુરાગ્યતા થયા; સંયમને વિષે રાગ્યતા થયા. માતા પિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે, “પૂર્વ-લવને વિષે મેં પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યચને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ સાંભળ્યાં હતાં. એ અનંત દુઃખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયો છું. સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુ જનો! મને તે પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરવાની અનુગ્રા દો.”

કુમારનાં નિવૃત્તિથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતા પિતાએ લોગ લોગવવાનું આમંત્રણ કર્યું. આમંત્રણ વચ-નથી ખેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કહે છે કે “અહો માત! અને અહો તાત! જે લોગોનું તમે મને આમંત્રણ કરો છો તે લોગ મેં લોગવ્યા. તે લોગ વિષ્ણુ-કિંપાક વૃક્ષનાં ફળની ઉપમાથી યુક્ત છે. લોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે. સદૈવ દુઃખોત્પત્તિનાં કારણ છે. આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવળ અશુચિમય છે, અશુચિથી ઉત્પન્ન થયું છે, જીવનો એ અશાશ્વત વાસ છે; અનંત દુઃખનો હેતુ છે; રોગ, જરા, અને કલેશાદિકનું એ શરીર ભાજન છે; એ શરીરને વિષે હું કેમ રતિ કરું? બાળપણે એ શરીર છાંડવું

છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી. એ શરીર પાણીના પ્રીણના બુદ્ધિબુદ્ધા જેવું છે; એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય ? મનુષ્યત્વમાં એ શરીર પામીને કોઈ જ્વર વગેરે વ્યાધિને તેમજ જરા મરણને વિષે ગ્રહાવું રહ્યું છે; તેમાં હું કેમ પ્રેમ બાંધું ?

જન્મનું દુઃખ, જરાનું દુઃખ, રોગનું દુઃખ, મરણનું દુઃખ, કેવળ દુઃખના હેતુ સંસારને વિષે છે; ભૂમિ-ક્ષેત્ર, આવાસ, કંચન, કુટુંબ, પુત્ર, પ્રમદા, બાંધવ, એ સકળને છાંડીને માત્ર કલેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવું છે. જેમ કિંપાક વૃક્ષના ફળનું પરિણામ સુખદાયક નથી, એમ લોગનું પરિણામ પણ સુખદાયક નથી; જેમ કોઈ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્ન જળ અંગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષ્ણાએ કરીને દુઃખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતાં તે પુરુષ દુઃખી થાય; જન્મ જરાદિકની પીડા પામે; મહા પ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરુષ અન્ન જળાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધાતૃષ્ણાથી રહિત થઈ સુખને પામે; એમ ધર્મનો આચરનાર પુરુષ પરભવ પ્રત્યે પરવરતાં સુખને પામે; અદ્ય કર્મરહિત હોય; અશાતા વેદનીય રહિત હોય, હે ગુરુજનો ! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે તે ઘરનો ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાંડી, રહેવા દે છે, તેમ લોક બળતો દેખીને જીર્ણ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાંડીને અમૂલ્ય આત્માને તે બળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો એટલે હું) તારીશ.”

મૃગાપુત્રનાં વચન સાંભળીને શોકાર્ત્ત થએલાં એનાં માતાપિતા બોલ્યાં, “હે પુત્ર ! આ તું શું કહે છે ? આરિત્ર

પાળતાં બહુ દુર્લભ છે. ક્ષમાદિક ગુણને ચતિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે; યત્નાથી સાચવવા પડે છે. સંચતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે; સંચતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમખુદ્ધિ રાખવી પડે છે; અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે. એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત, ચાવત્ જીવતાં સુધી, પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડે છે; સંચતિને સદૈવકાળ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળતાં દુઃકર બીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; સંચતિને દ્વાંત શોધનને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વદ્ય અને દોષરહિત લિક્ષાનું આચરવું, એવું પાળતાં દુઃકર ત્રીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે; કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અને અપ્રદ્યયર્થનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને પ્રદ્યયર્થ-રૂપ ચોથું વ્રત સંચતિને અવધારણ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભ છે; ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિગ્રહ મમત્વનું વર્જન, સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ, કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવ્રત સંચતિને ધારણ કરવું અતિ વિકટ છે, રાત્રિભોજનનું વર્જન, ધૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુષ્કર છે.”

“હે પુત્ર તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે? ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયિ છે? ક્ષુધાના પરિષદ સહન કરવા; તૃષ્ણાના પરિષદ સહન કરવા; ટાઢના પરિષદ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિષદ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિષદ સહન કરવા; આક્રોશ પરિષદ સહન કરવા; ઉપા-

શ્રયના પરિષદ સહન કરવા; તૃણાદિક સ્પર્શના પરિષદ સહન કરવા; મેલના પરિષદ સહન કરવા. નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર ! એવું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય ? વધના પરિષદ, કેવા વિકટ છે ? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અલાભ-પરિષદ કેવો દુર્લભ છે ? કાયર પુરુષના હૃદયને લેદી નાખનારું કેશલોચન કેવું વિકટ છે ? તું વિચાર કર, કર્મ-વૈરીપ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્ય વ્રત કેવું દુર્લભ છે ? ખરે ! અધીરવંત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે.”

“પ્રિય પુત્ર ! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણીય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારું સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર ! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવતાં સુધી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે ખડુ ભારે છે. સંયમનો ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશગંગાને સામે પુરે જવું જેમ ઢોહીલું છે, તેમ યૌવન વયને વિષે સંયમ મહાદુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે, તેમ સંયમગુણસમુદ્ર તરવો યૌવનમાં મહાદુર્લભ છે. વેળુનો ક્વળ જેમ નિઃરસ છે, તેમ સંયમ પણ નિઃરસ છે. ખડ્ગ-ધારા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે. જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઇર્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર ! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે યતિપણ પામવું તેમ પાળવું

દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરુ પર્વત તોલવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચળપણથી, નિઃશંકતાથી દશવિધિ ચતિધર્મ પાળવો દુઃકર છે. ભુજાએ કરી સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર જેમ તરવો દુઃકર છે, તેમ જે નથી ઉપશમવંત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે.”

“હે પુત્ર ! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવીને ભુક્તભોગી થઇને વૃદ્ધપણમાં તું ધર્મ આચરજે.”

માતાપિતાનો ભોગસંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા-પિતાપ્રત્યે એમ બોલી ઉઠયા:—

“વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સંયમ પાળવો કંઈએ દુઃકર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે; ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી લયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ લયનાં ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસારાટવીમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે. હે ગુરુજનો ! મનુષ્ય લોકમાં જે અગ્નિ અતિ-શય ઉષ્ણ મનાયો છે, તે અગ્નિથી અનંતગણી ઉષ્ણ તાપ-વેદના નરકને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે. મનુષ્યલોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાઈ છે, એ ટાઢથી અનંતગણી ટાઢ નરકને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે. લોહમય ભાજન, તેને વિષે ઉંચા પગ ખાંધી નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા ધુંવાકુંવા બળતા અગ્નિમાં આકંઠ કરતાં, આ આત્માએ અત્યુચ્ચ દુઃખ ભોગવ્યાં છે.

મહાદેવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં જેવી વેળુ છે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળુ કદંબ નામે નદીની વેળુ છે, તે સરખી ઉષ્ણ વેળુને વિષે પૂર્વે મારા આત્માને અનંતવાર બાળ્યો છે.”

“આકંઠ કરતાં પચવાના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાળ્યો છે. નરકમાં મહા રૌદ્ર પરધામીઓએ મને મારા કડવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ઊંચા વૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો. બંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેદ્યો હતો. અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાસ ઊંચા શાલ્મલિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો. મહા અસહ્ય કોલ્હને વિષે શેલડીની પેઠે આકંઠ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો. એ ભોગવવું પડ્યું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથી જ હતું. શ્વાનને રૂપે સામનામા પરમાધામીએ કીધો. શબલનામા પરમાધામીએ તે શ્વાનરૂપે મને ભોંયપર પાડ્યો; જીર્ણ વસ્ત્રની પરે ફાડ્યો; વૃક્ષની પરે છેદ્યો; એ વેળા હું અતિ તરફડતો હતો.”

“વિકાળ ખડ્ગે કરી, ભાલાએ કરી, તથા બીજા શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીએ વિખંડ કીધો હતો. નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઇને વિષમ જાતિના ખંડનું દુઃખ ભોગવ્યામાં મણા રહી નથી. પરતંત્રે કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોઝની પેઠે પરાણે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેઠે દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા અગ્નિમાં હું બાળ્યો હતો. ભડચું થઇ અશાતાથી અત્યુગ્ર વેદના ભોગવતો હતો. ઢંક-ગિધ નામના વિકાળ પક્ષિયોની સાણસા સરખી ચાંચથી ચુંથાઇ અનંત વલ્લવલાટથી કાયર થઇ હું વિલાપ કરતો હતો. તૃષાને લીધે

જલપાનનું ચિંતન કરી વેગમાં દોડતાં, વૈતરણીનું છર-
પલાની ધાર જેવું અનંત દુઃખદ પાણી પામ્યો હતો. જેનાં
પાંદડાં તીવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી
રહ્યું છે તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો; ત્યાં આગળ
પૂર્વ કાળે મને અનંતવાર છેલ્લો હતો. મુદ્રરથી કરી તીવ્ર
શસ્ત્રથી કરી, ત્રિશૂલથી કરી, મુશળથી કરી, તેમજ ગદ્દાથી
કરીને મારાં ગાત્ર લાગ્યાં હતાં. શરણુસ્વપ મુખવિના હું
અશરણુસ્વપ અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેઠે મને
છરપલાની તિક્ષણ ધારે કરી, પાળીએ કરી અને કાતર-
ણીએ કરી કાપ્યો હતો. મારા ખંડો ખંડ કટકા કર્યા હતા.
મને ત્રિચ્છે-છેલ્લો હતો. ચરચર કરતી મારી ત્વચા ઉતારી
હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો.”

“પરવશતાથી મૃગની પેઠે અનંતવાર પાશમાં હું સપ-
ડાયો હતો. પરમાધામીએ મને મગરમચ્છસ્વપે જાળ નાંખી
અનંત વેળા દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણસ્વપે પંખીની પેઠે
જાળમાં ખાંધી અનંતવાર મને હણ્યો હતો. ફરશી ઇત્યાદિક
શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતવાર વૃક્ષની પેઠે કુટીને મારા સૂક્ષ્મ
છેદ કર્યા હતા. મુદ્ગરાદિકના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને
ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પરધામીઓએ ટીપ્યો હતો. તાંબું,
લોહું અને શીસું અગ્નિથી ગાળી તેનો કળકળતો રસ મને
અનંતવાર પાયો હતો. અતિ રૌદ્રતાથી તે પરધામીઓ
મને એમ કહેતા હતા કે, પૂવલવમાં તને માંસ પ્રિય હતું
તે લે આ માંસ. એમ મારા શરીરના ખંડોખંડ કટકા મેં
અનંતીવાર ગળ્યા હતા. મઘની વદ્ધલતા માટે પણ એથી

કંઈ ઓછું દુઃખ પડ્યું નહોતું. એમ મેં મહાભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુઃખથી કંપાયમાન કાયાએ કરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તીવ્ર, રૌદ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ સ્થિતિની વેદના, સાંભળતાં પણ અતિ ભયંકર, અનંતવાર તે નરકમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના મનુષ્ય-લોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અનંતગણી અધિક અશાતાવેદની નરકને વિષે રહી હતી. સર્વ ભવને વિષે અશાતાવેદની મેં ભોગવી છે. મેધાનુમેષ માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી.”

એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સંસાર પરિભ્રમણ દુઃખ કહ્યાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનેતા એમ બોલ્યાં કે, “હિ પુત્ર ! જે તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે તો દીક્ષા ગ્રહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે ? દુઃખનિવૃત્તિ કોણ કરશે ? એ વિના બહુ દોહીલું છે.” મૃગાપુત્રે કહ્યું, “એ ખરું, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પંખી એકલું હોય છે, તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે ? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સપ્તદશ ભેદે શુદ્ધ સંયમનો અનુરાગી થઈશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે, ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે ?” એમ પુનઃ કહી તે બોલ્યા કે “કોણ તે મૃગને ઔષધ દે છે ? કોણ તે મૃગને આનંદ, શાંતિ અને સુખ પૂછે છે ? કોણ તે મૃગને આહાર જળ આણી આપે છે ?

જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવમુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરો-
 વર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને
 પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ,
 એ સ્વપ્ન મૃગચર્યા હું આચરીશ. એમ હું મૃગની પેઠે
 સંયમવંત હોઈશ. અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે
 અપ્રતિબદ્ધ રહે. મૃગની પેઠે મૃગચર્યા સેવીને, સાવધ
 ટાળીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ, તૃણ જળાદિકની ગોચરી
 કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમભાર નિર્વાહ કરે. દુરા-
 હાર માટે ગૃહસ્થને હીલે નહીં, નિદા કરે નહીં એવો સંયમ
 હું આચરીશ.” “एवमुक्त्वा जहासुखं—હે પુત્ર! જેમ તને
 સુખ થાય તેમ કરો!” એમ માતા પિતાએ અનુજ્ઞા
 આપી. અનુજ્ઞા મળ્યા પછી મમત્વભાવ છેદીને જેમ મહા-
 નાગ કંચુક ત્યાગી ચાલ્યો જાય છે, તેમ તે મૃગાપુત્ર
 સંસારત્યાગી સંયમધર્મમાં સાવધાન થયા. કંચન, કામિની,
 મિત્ર, પુત્ર, જ્ઞાતિ અને સગાસંબંધીના પરિત્યાગી થયા.
 વસ્ત્રને ધુણી, જેમ રજ ખંખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા
 પ્રપંચ ત્યાગીને દીક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડ્યા. પવિત્ર
 પાંચ મહાવ્રતયુક્ત થયા. પંચ સમિતિથી સુશોભિત થયા.
 બાહ્યાભ્યંતરે દ્વાદશ તપથી સંયુક્ત થયા. મમત્વરહિત
 થયા—નિરહંકારી થયા; સ્ત્રિયાદિકના સંગરહિત થયા. સર્વા-
 ત્મભૂતમાં એનો સમાન ભાવ થયો. આહાર જળ પ્રાપ્ત
 થાઓ કે ન થાઓ, સુખ ઉપજે કે દુઃખ, જીવિતવ્ય હો
 કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો કે કોઈ નિંદા કરો, કોઈ
 માન ઘો કે અપમાન ઘો, તે સઘળાંપર તે સમભાવી થયા.
 શિદ્ધિ, રક્ષ અને સુખ એ ત્રિગારવના અહંપદ્ધતી તે વિરક્ત

થયા. મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્તીવ્યાં. ચાર કમાયથી વિમુક્ત થયા. માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય તથા મિથ્યાત્વશલ્ય એ ત્રિશલ્યથી તે વિરાગી થયા. સમ મહાભયથી તે અભય થયા. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા. નિદાનરહિત થયા; રાગદ્રેષસ્પી બંધનથી છૂટી ગયા. વાંછારહિત થયા; સર્વ પ્રકારના વિલાસથી રહિત થયા, કરવાલથી કોઈ કાપે અને કોઈ અંદન વિલેપન કરે તે પર સમભાવી થયા. પાપ આવવાનાં સઘળાં દ્વાર તેણે રૂંધ્યાં. શુદ્ધ અંતઃકર્ણસહિત ધર્મધ્યાનાદિકે વ્યાપારે તે પ્રશસ્ત થયા. જિનેન્દ્ર શાસન-તત્ત્વ પરાયણ થયા. જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્રે કરી, સમ્યક્ત્વે કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવ્રતની પાંચ લાવના એમ પાંચ મહાવ્રતની પચીસ લાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા. સમ્યક્ પ્રકારથી ધણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાજ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મોક્ષગતિએ પરવર્યા.

પ્રમાણશિક્ષા:—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશલાવનામાંની સંસારલાવનાને દ્રઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું. સંસારાટવીમાં પરિબ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખ છે એ વિવેકસિદ્ધ છે; અને એમાં પણ મેધાનુમેષ જેમાં સુખ નથી એવી નરકાધોગતિનાં અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીન્દ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનેતાપ્રતિ વર્ણવ્યા છે, તે કેવળ સંસાર મુક્ત થવાનો વિરાગી ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતાં તપપરિષદાદિકના બહિર્દુઃખને દુઃખ માન્યું છે; અને મહાધોગતિનાં પરિબ્રમણરૂપ અનંત દુઃખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું

છે; એ જો કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે ? આત્મચારિત્રનું દુઃખ તે દુઃખ નહીં પણ પરમ સુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખ તરંગ પ્રાપ્તિનું કારણ છે; તેમજ ભોગવિલાસાદિકનું સુખ તે ક્ષણિક અને બહિર્દેશ્ય સુખ તે કેવળ દુઃખ જ છે. પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે, એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે. એ મહાપ્રભાવિક, મહાયશોમાન મૃગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચારિત્રાદિક શુદ્ધાચરણ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધગતિને પામે. સંસારમત્વને દુઃખવૃદ્ધિરૂપ માની તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતામણિને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનું સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસારભાવનારૂપે) સંસારપરિભ્રમણનિવૃત્તિનો, અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપરથી નિવૃત્તિઓધ અંતર્દર્શનનું નામ રાખી આત્મચારિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતાં આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગળ પૂર્ણતા પામે છે. સંસારભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવધ ઉપકરણ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.

ઇતિ અંતર્દર્શને સંસાર ભાવનારૂપ ૫૪ ચિત્રે મૃગાપુત્ર ચરિત્ર સમાપ્ત.

સક્ષમ ચિત્ર.

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘળાં મળી સત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાળ છે.

દૃષ્ટાંત:—મહાવિદેહમાં વિશાળ પુંડરિકિણી નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક બે ભાઈઓ સ્થિર હતા. એક વેળા મહા તત્ત્વવિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતાં ત્યાં આવ્યા. મુનિનાં વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દીક્ષાનુરક્ત થયો; અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું. સરસનિરસ આહાર કરતાં થોડા કાળે તે રોગગ્રસ્ત થયો; તેથી તે ચારિત્રપરિણામે ભંગ થયો. પુંડરિકિણી મહા નગરીની અશોકવાડીમાં આવીને એણે ઉઘો મુખપટ્ટી વૃક્ષે વળગાડી મૂક્યાં. નિરંતર તે પરિચિતવન કરવા મંડ્યો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે કે નહીં આપે ? વનરક્ષકે કુંડરિકને ઓળખ્યો. તેણે જઈને પુંડરિકને વિદિત કર્યું કે, આકુલ વ્યાકુલ થતો તમારો ભાઈ અશોક બાગમાં રહ્યો છે. પુંડરિકે આવી કુંડરિકના મનોભાવ જોયા; અને તેને ચારિત્રથી ડાલતો જોઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યો. કુંડરિકની આજ્ઞાને સામંત કે મંત્રિ કોઈ અવલંબન ન કરતાં, તેણે સહસ્ર વર્ષ પ્રવજ્યાર્થા પાળી પતિત થયો તે તેને માટે ધિક્કારતા હતા. કુંડરિકે રાજ્યમાં આવ્યા પછી અતિ આહાર કર્યો. રાત્રિએ એથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું;

અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં, એથી તેના મનમાં પ્રચંડભાવ આવ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ હરદયી મને જો શાંતિ આપે તો પછી પ્રભાતે એ સઘળાને હું જોઈ લઈશ. એવાં મહા દુર્ધ્યાનથી મરીને સાતમી નરકે તે અપયકાંણુ પાથડે તેત્રિશ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુઃખમાં જઈને ઉપજ્યો. કેવાં વિપરીત આશ્રવદ્વાર!!

છતિ સમ્પન્ન ચિત્રે આશ્રવભાવના સમાપ્ત.

અષ્ટમ ચિત્ર.

સમ્ભવભાવના.

સમ્ભવ ભાવના:—ઉપર કહ્યાં તે આશ્રવદ્વાર; અને પાપપ્રનાલને સર્વ પ્રકારે રોક્યાં તે—(આવતાં કર્મ સમૂહને અટકાવવાં.)—સમ્ભવભાવ.

દૃષ્ટાંત:—(૧) (કુંડરિકનો અનુસંબંધ) કુંડરિકનાં મુખમંદિ ઇત્યાદિ સાજને ગ્રહણ કરીને પુંડરિકે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે મહર્ષિ ગુરુ કને જવું; અને ત્યાર પછી જ અજ્ઞાન ગ્રહણ કરવાં. અણુવાણે ચરણે ચરવરતાં પગમાં કંકર, કંટક ખુંચવાથી લેસહીની ધારાએ આલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા લાવે રહ્યો. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિકે અર્ચિને સમર્થ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમના અત્યુગ્ર આયુષ્યે દેવસ્વપ્ને ઉપજ્યો. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુઃખદશા? અને સમ્ભવથી શી પુંડરિકની સુખદશા!!

દૃષ્ટાંત:—(૨)—શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવથી પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને

શ્રવણ કરીને મોહિત થઇ. ઘેર આવી માત પિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું, અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુકિમણીને તેનાં માતાપિતાએ ઘણુંએ કહ્યું, 'ઘેલી ! વિચાર તો ખરી કે, મુનિરાજ તે વળી પરણે ? એણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે.' તો પણ રુકિમણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરૂપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપા રુકિમણીને સાથે લીધી; અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, 'આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથારુચિ ઉપયોગ કરો; અને વૈભવ વિલાસમાં વાપરો અને આ મારી મહા સુકોમલા રુકિમણી નામની પુત્રીથી પાણી ગ્રહણ કરો;' એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રુકિમણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે લોગ સંબંધી ઉપદેશ કર્યો; લોગનાં સુખ અનેક પ્રકારે વર્ણવી દેખાડ્યાં; મન-મોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારના અન્ય ચળાવવાના ઉપાય કર્યા; પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા; મહા સુંદરી રુકિમણી પોતાના મોહકટાક્ષમાં નિષ્ફળ થઇ. ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરુની પેઠે અચળ અને અડોલ રહ્યા. રુકિમણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર પીગળ્યા નહીં. આવી મહા-વિશાળ દ્રઢતાથી રુકિમણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ જીતેન્દ્રિય મહાત્મા કોઇ કાળે ચલિત થનાર નથી. લોહ પથ્થર પીગળાવવા મુલભ છે, પણ આ મહા-ધર્મવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા સંબંધીની આશા નિર્ર્થક છતાં અધોગતિના કારણરૂપ છે. એમ સુવિચારી

તે રુકિમણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું; મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો. એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સમ્બરભાવના કહે છે.

ઇતિ અષ્ટમ ચિત્રે સમ્બરભાવના સમાપ્ત.

નવમ ચિત્ર.

નિર્જરાભાવના.

દ્વાદશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મઓધને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખીએ, તેનું નામ નિર્જરાભાવના કહેવાય છે. તપના બાર પ્રકારમાં છ બાહ્ય અને છ આભ્યંતર પ્રકાર છે. અનશન, ઉણોદરી, વ્રત્તિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયકલેશ અને પ્રતિસંલીનતા એ છ બાહ્ય તપ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યંતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે છે. એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સકામનિર્જરા. નિર્જરાભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહીશું.

દૃષ્ટાંતઃ—કોઈ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સમવ્યસન-ભક્ત બાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને જઈને તેણે તસ્કરમંડળીથી એકસાંબંધ બેડયો. તે મંડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી બાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દ્રઢપ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દ્રઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દ્રઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો. નગર ગ્રામ ભાંગવામાં બલવત્તર છાતીવાળો ઠર્યો. તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના સંગતિસમુ-

દાયને લઈને તેણે એક મહાનગર લૂટ્યું. દ્રઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર ખેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીરભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીરભોજનનાં ભાજનને તે વિપ્રનાં મનોર્થે ખાળકડાં વિટાઈ વળ્યાં હતાં. દ્રઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા માંડ્યો, એટલે પ્રાક્ષણીએ કહ્યું, એ મૂર્ખના મહારાજા ! અભડાવ કાં ? અમારે પછી કામ નહીં આવે, એટલું પણ તું સમજતો નથી ?' દ્રઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચંડ ક્રોધ વ્યાખ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળઘર્મ પમાડી. નહાતો નહાતો પ્રાક્ષણ સહાયતાએ ધાયો, તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામાં ગાય દોડતી આવી, અને તેણે શીંગડે કરી દ્રઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો; તે મહા હુષ્ટે તેને પણ કાળને સ્વાધીન કરી. એ ગાયના પેટમાંથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું; તેને તરફડતું દેખી દ્રઢપ્રહારીના મનમાં બહુ બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને ધિકાર છે કે મેં મહાઅઘોર હિંસાઓ કરી ! મારો એ માહાપાપથી ક્યારે છૂટકો થશે ? ખરે ! આત્મસાર્થક સાધવામાં જ શ્રેય છે !

એવી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલુંચન કર્યું. નગરની લાગોળે આવી ઉગ્ર કાયોત્સર્ગે રહ્યા. આખા નગરને પૂર્વે સંતાપસ્વપ થયા હતા; એથી લોકોએ એને બહુ વિદે સંતાપવા માંડ્યા. જતાં આવતાનાં ધૂળઢેંફાં અને પથ્થર, ઇંટાળા અને તરવારની મુષ્ટિકાવડે તે અતિ સંતાપ પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહિના સુધી તેને પરાભવ્યા; પછી થાક્યા, અને મૂકી દીધા. દ્રઢપ્રહારી ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી ખીજી લાગોળે એવા જ ઉગ્ર કાયોત્સર્ગથી રહ્યા. તે દિશાના લોકોએ પણ એમજ પરાભવ્યા; દોઢ મહિને છંછેડી મૂકી દીધા. ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ

પાળી દ્રઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા. તેઓએ પણ મહા પરાલવ આપ્યો, ત્યાંથી દોઢ મહિને મૂકી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢ માસ સુધી રહ્યા. ત્યાં અનેક પ્રકારના પરિષદને સહન કરીને તે ક્ષમાધર રહ્યા. છઠ્ઠે માસે અનંત કર્મસમુદાયને બાળી વિશેષી વિશેષીને તે કર્મરહિત થયા. સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો. અનુપમ કૈવલ્યજ્ઞાન પામીને તે મુક્તિનાં અનંત સુખાનંદયુક્ત થયા.

દશમ ચિત્ર.

લોકસ્વરૂપભાવના.

લોકસ્વરૂપભાવના:—એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સંક્ષેપમાં કહેવાનું છે. જેમ પુરુષ બે હાથ દઢ પગ પહોળા કરી ઉભો રહે તેમ લોકનાલ કિંવા લોકસ્વરૂપ જાણવું. ત્રિચ્છા થાળને આકારે તે લોકસ્વરૂપ છે. કિંવા માદલને ઊભા મૂક્યા સમાન છે. નીચે ભુવનપતિ, વ્યંતર અને સાત નરક છે; ત્રિચ્છે અઢી દ્વીપ આવી રહેલા છે. ઉંચે બાર દેવલોક, નવ ઐવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને તે પર અનંત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધગતિની પડોશી સિદ્ધશિલા છે. તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને નિરુપમ કૈવલ્યજ્ઞાનીઓએ જાણ્યું છે. સંક્ષેપે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઈ.

પાપ પ્રનાલને રોકવા માટે આશ્રવભાવના અને સમ્બરભાવના, તપ મહાકલી માટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ જાણવા માટે લોકસ્વરૂપભાવના આ દર્શને આ ચાર ચિત્રે પૂર્ણતા પામી.

[ભાવનાબોધ સમાપ્ત.]

મોક્ષમાળા.

મોક્ષમાળા

ઉપોદ્ધાત.

નિર્ઘ્રંથ પ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વદ્વપતાથી આ ગ્રંથ ગુંથું છઉં. પ્રત્યેક શિક્ષા વિષયરૂપી મણિકાથી આ પૂર્ણા-
હુતિ પામશે, આડંબરી નામ એ જ ગુરુત્વનું કારણ છે,
એમ સમજતાં છતાં પરિણામે અપ્રભુત્વ રહેલું હોવાથી
એમ કરેલું છે તે ઉચિત થાઓ ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને
પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનારા પુરુષો કંઈ ઓછા થયા
નથી; તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ
નથી; પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરંધર પ્રવચનો
આગળ કનિષ્ઠ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે, પ્રધાન
પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરંધર
ગ્રંથનું ઉપદેશખીજ રોપાવા, અંતઃકરણ કોમલ કરવા આવા
ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્યદર્શનોમાં તત્ત્વ-
જ્ઞાન તેમજ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત
સુખતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્યસાધનો શ્રમણ-
ભગવંત-જ્ઞાતપુત્રે પ્રકાશ્યાં છે, તેનો સ્વદ્વપતાથી કિંચિત્
સંચય કરી તેમાં મહાપુરુષોનાં નાનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર
કરી આ મોક્ષમાળાને વિભૂષિત કરી છે. તે—“વિદ્ગદ્ધમુખ-
મંડનંભવતુ.” (સંવત્ ૧૯૪૩.)

શ્રીમદ્દના પત્રોમાંથી—મોક્ષમાળા વિષે.

મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ અને પાંચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમાં રચી હતી. ૬૭ માં પાઠ ઉપર શાહી ઢોળાઈ જતાં તે પાઠ ફરી લખવો પડ્યો હતો, અને તે ઠેકાણે ‘બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી’નું અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનું કાવ્ય મુક્યું હતું.

જેન માર્ગને સમજાવવા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે. જિનોક્ત માર્ગથી કંઈ પણ ન્યૂનાધિક તેમાં કહ્યું નથી. વીતરાગ માર્ગપર આબાલવૃદ્ધની રુચિ થાય, તેનું સ્વરૂપ સમજાય, તેનું બીજ હૃદયમાં રોપાય, તેવા હેતુએ બાલાવબોધરૂપ યોજના તેની કરી છે. તે શૈલી તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે. એનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે, તે કોઈ કરશે.

એ છપાતાં વિદ્વાંશ થયેલ તેથી ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા. “ભાવનાબોધ” ત્યાર પછી રચી ઉપહારરૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો.

સં ૧૯૯૫, ચૈત્ર વદ ૧૧.

*મોક્ષમાળામાં શબ્દાંતર અથવા પ્રસંગ વિશેષમાં કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તે કરશે.

ઉપોદ્ધાતઆદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશે. જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાંત કરશે.

ઉપોદ્ધાતથી વાંચકને, શ્રોતાને અદ્ય અદ્ય મતાંતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જાની પુરૂષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમ-

ધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણ થાય એવો લક્ષ સામાન્ય પણે રાખશો; સહજ સૂચન છે.

સં ૧૯૫૬ ચૈત્ર વદ પુષ, વવાણીઆ.

*મોક્ષમાળાના પાઠ અને માપી માપીને લખ્યા છે.

ફરી આવૃત્તિ અંગે મુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્તો. કેટલાંક વાક્ય નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી.

શ્રોતા-વાંચકને બનતાંમુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવું. શ્રોતા-વાંચકમાં પોતાની મેળે અભિપ્રાયને ઉગવા દેવો. સારાસાર તોલ કરવાનું વાંચનાર-શ્રોતાના પોતાનાપર છોડી દેવું. આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થંભી ન દેવો.

૧૯૫૬ ભાદ્રપદ વદ—વઢવાણ કંમ્પ.

શિક્ષણપદ્ધતિ અને મુખમુદ્રા.

આ એક સ્યાદ્રાદત્તવાવબોધ વૃક્ષનું ખીજ છે. આ ગ્રંથ તત્ત્વ પામવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકે એવું એમાં કંઈ અશે પણ દૈવત રહ્યું છે. એ સમભાવથી કહું છઉં. પાઠક અને વાંચક વર્ગને મુખ્ય ભક્ષાભણ એ છે કે, શિક્ષાપાઠ પાઠે કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા; તેનાં તાત્પર્ય અનુભવવાં, જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિયોથી સમજવા, અને એ યોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું ? તે તાત્પર્ય-

માંથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય શું છે ? એમ કરવાથી આખો અંત્ર સમજી શકાશે. હૃદય કોમળ થશે; વિચારશક્તિ ખીલશે; જૈન તત્ત્વપર સ્વહી શ્રદ્ધા થશે. આ અંત્ર કંઈ પઠન કરવા સ્વપ નથી; પણ મનન કરવાસ્વપ છે. અર્થસ્વપ કેળવણી એમાં યોજી છે. તે યોજના ‘આલ્લાવબોધ’ સ્વપ છે. ‘વિવેચન’ અને ‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ લાગ લિપ્ત છે; આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વસ્વપ છે.

સ્વભાષા સંખંધી જેને સારું જ્ઞાન છે; અને નવતત્ત્વ તેમજ સામાન્ય પ્રકરણઅંથો જે સમજી શકે છે; તેવાઓને આ અંત્ર વિશેષ બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય લલામણ છે કે નાના બાળકને આ શિક્ષાપાઠોનું તાત્પર્ય સમજણસ્વપે સવિધિ આપવું.

જ્ઞાનશાળાના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષાપાઠ મુખપાઠે કરાવવા, ને વારંવાર સમજાવવા. જે જે અંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી. એક બે વાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવળેથી ચલાવવું.

આ પુસ્તક લાણી હું ધારું છઉં કે, સુજવર્ગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોશે. બહુ ઉંડાં ઉતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષનાં કારણસ્વપ થઈ પડશે ! મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછરતા બાળ-યુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી બ્રહ્મ થાય છે તે બ્રહ્મતા અટકાવવાનો પણ છે.

મનમાનતું ઉત્તેજન નહીં હોવાથી લોકોની માન્યતા

કેવી થશે એ વિચાર્યા વગર આ સાહસ કર્યું છે, હું ધારું છઉં કે તે ફળદાયક થશે. શાળામાં પાઠકોને ભેટ દાખલ આપવા ઉમંગી થવા અને જૈન શાળામાં ઉપયોગ કરવા મારી ભલામણ છે. તોજ પારમાર્થિક હેતુ પાર પડશે.

પ્રથમાવૃત્તિનું અર્પણ પત્ર:—પુણ્ય પ્રભાવક સુમ્ન ધર્માનુરાગી ભાધશ્રી નેમચંદભાઈ વસનજી (માંગરોળ નિવાસી), મુંબઈ—
આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરાવવામાં આપની પુરેપુરી આકાંક્ષા હતી. તેમ એ માટે આપે પુરતું ઉત્તેજન પણ આપ્યું છે. જિનેશ્વર ભગવાનનાં પ્રણીત કરેલાં તત્ત્વપર આપનો બહુ અનુરાગ છે, ધર્મ અને ધર્મસ્નેહિયોની ઉન્નતિ જોવાની આપની બહુ અભિલાષા છે. ઉદારતાનો આપનો ગુણ સ્તુતિપાત્ર છે. આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્તાને માટે આપે ઉપકારક બુદ્ધિ દર્શાવી તેમજ મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી સત્ય વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. જૈન જ્ઞાનશાળા સ્થાપવા મુંબઈ ખાતે આપનું પ્રયોજન ચાલુ છે ઇ. ૪૦ ઇ. ૪૦ સુંદર કારણોથી પ્રસિદ્ધ કર્તાએ આ ગ્રંથ આપને બહુ માનપૂર્વક અર્પણ કર્યો છે.

પ્રથમાવૃત્તિનું આશ્રય પત્ર:—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં મોટામાં મોટો આશ્રય તો શેઠ નેમચંદ વસનજીનો છે. પરંતુ એથી પ્રથમ અને પ્રગળ આશ્રય તો એક સુવર્ણાઈએ પણ આપ્યો છે; તેથી તેઓનો ઉપકાર ભૂલી જવો ઉચિત નથી. એ બાઈ તે મોરખીના મુલ્લક મશહુર મરહુમ મંત્રો કીરચંદ વખતચંદનાં પત્ની અને રાજકોટ નિવાસી શા. ઓધવજી ખીમજીનાં પુત્રી છે. એ બાઈના સ્વર્ગવાસી પુત્ર ધેલાભાઈના સ્મરણાર્થે એક ઉત્તમ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાનો એમનો હેતુ હશે; અને શોષ વિશોધથી એ સંબંધી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્તાને કહ્યું; તે સાથે સહર્ષ સારો આશ્રય આપ્યો. આવાં શુભ કામમાં એઓનો ઉત્તમ પ્રયાસ થાય એ બહુ વખાણુવા લાયક છે. બાઈવર્ગમાં એ ડહાપણુ આ દેશમાં ઓછુંજ છે. મરહુમ કીરચંદ વખતચંદ

૧૬૨૦ માં પરલોક પ્રાપ્ત થયા. એઓ જૈન ધર્મના ઉત્સાહી અને એક પ્રકારના ભાવિક હતા. એઓએ મોરબીના પ્રધાન પદમાં નામાંકિતતા મેળવી છે. એમના સ્વર્ગવાસથી બાઇના મનમાં શોક ધોળાયા કરતો હતો. અને તે જ્યાં કેવળ વિસારે પડ્યો નહોતો ત્યાં બીજો શોક ઉભો થયો; એટલે કે એમના પ્રિય પુત્ર ઘેલાભાઇનો સ્વર્ગવાસ થયો. એથી શોક કેવો ઉમ્મત્ત થાય તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવની છે; તોપણ બાઇએ સંસારનો અનિત્યભાવ, કાળની ગહન ગતિ અને ભાવિ પ્રવળ માનીને ધીરજ ધરી હૃદયમાં એક પ્રકારનો પુણ્ય ભાવ ઉમ્મત્ત કર્યો; અને અનાથને ઉપકાર કર્તા થાય એવું સાત હજાર રૂપિયા ખર્ચી સદાવૃત્ત બાંધ્યું. જેની યોજના સારી હોવાથી બહુ કાળ સુધી ચાલશે. જિનેશ્વર ભગવંત પ્રણીત માર્ગની વૃદ્ધિને માટે ૪૫૦ રૂાં ખર્ચી મહાન ભગવતિસૂત્ર અહિંના સ્થાનકમાં આપવા યોજના કરી. સવંતસરીના પારણાનો ખર્ચ સો એક રૂાં નો પ્રતિવર્ષ થાય છે તે હંમેશને માટે ચાલુ રહે એવી યોજના પણ એઓએ કરી છે. પાલણપુર ઇત્યાદિક સ્થળે જતાં તેઓએ સારી ઉદારતા કરી છે. એમ યથાશક્તિ ઉત્તમ કામ તેઓએ કર્યાં છે. એ દષ્ટિએ જોતાં તેઓએ પોતા તરફનો ઉંચ પ્રકારનો ધર્મ બજાવ્યો છે. પ્રસિદ્ધ કર્તા કૃતજ્ઞભાવ માનીને આશ્રય પત્ર પૂર્ણ કરતાં વિગતિ કરે છે કે 'શક્તિમાન પુરુષ શાશનનો પ્રકાશ કરે' વખત નહીં ચૂકી જૈન તત્ત્વ દર્શાવે એવા પ્રથો પ્રસિદ્ધ કરે. આવાં ઉત્તમ કામમાં આ બાઇએ પગલું ભર્યું છે, તેથી તેમને શાઆશી ધટે છે. વિશેષ લખવાનું પ્રયોજન પણ શું! મોરબી, સુરત, અમદાવાદ, લીમડી, મુંગઇ, ભાવનગર, માંડવી, રાજકોટ, જેતપુર, વાંકાનેર વગેરે સ્થળેથી મળેલા આશ્રય માટે ઉપકાર માનું બહુ.—પ્રસિદ્ધકર્તા.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રણીત.

મોક્ષમાળા.

(બાલાવબોધ)

શિક્ષાપાઠ ૧. વાંચનારને ભક્ષામણુ.—

વાંચનાર ! હું આજે તમારા હસ્તક્રમમાં આવું છઉં. મને યત્નાપૂર્વક વાંચજો. મારાં કહેલાં તત્ત્વને હૃદયમાં ધારણ કરજો. હું જે જે વાત કહું તે તે વિવેકથી વિચારજો; એમ કરશો તો તમે જ્ઞાન, ધ્યાન, નીતિ, વિવેક સદ્ગુણ અને આત્મશાંતિ પામી શકશો. તમે જાણતા હશો કે, કેટલાંક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહીં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો વળત ખોઈ દે છે, અને અવળે રસ્તે ચઢી જાય છે. આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે, તેમજ પરલોકમાં નીચ ગતિએ જાય છે. તમે જે પુસ્તકો લખ્યા છો, અને હજી લખો છો, તે પુસ્તકો માત્ર સંસારનાં છે; પરંતુ આ પુસ્તક તો ભવ પરભવ બન્નેમાં તમારું હિત કરશે. ભગવાનનાં કહેલાં વચનોનો એમાં થોડો ઉપદેશ કર્યો છે. તમે કેાઈ પ્રકારે આ પુસ્તકની અશાતના કરશો નહીં, તેને ફાડશો નહીં, ડાઘ પાડશો નહીં કે બીજી કેાઈ પણ રીતે બિગાડશો નહીં. વિવેકથી સઘળું કામ લેજો. વિચક્ષણ પુરુષોએ કહ્યું છે કે વિવેક ત્યાં જ ધર્મ છે. તમને એક એ પણ ભક્ષામણુ છે કે, જેઓને વાંચતાં નહીં આવડતું હોય અને તેની ઇચ્છા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેને વાંચી સંભળાવવું. તમે

જે વાતની ગમ પામે નહીં તે ડાહ્યા પુરુષ પાસેથી સમજી
 લેજો. સમજવામાં આગસ કે મનમાં શંકા કરશો નહીં.
 તમારા આત્માનું આથી હિત થાય, તમને જ્ઞાન, શાંતિ
 અને આનંદ મળે, તમે પરોપકારી, દયાળુ ક્ષમાવાન,
 વિવેકી અને બુદ્ધિશાળી થાઓ એવી શુભ યાચના અર્હત
 ભગવાન કને કરી આ પાઠ પૂર્ણ કરું છઉં.

સિક્ષાપાઠ ૨. સર્વમાન્યધર્મ.—

(ત્રોપાઈ.)

ધર્મતત્ત્વ જો પૂછ્યું મને, તો સંભળાવું સ્નેહે તને;
 જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર.
 ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન ખીજો દયા સમાન;
 અભયદાન સાથે સંતોષ, દો પ્રાણીને, દળવા દોષ.
 સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
 દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કીરણ નહીં દેખ.
 પુષ્પપાંખડી જ્યાં ફૂલાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આજ્ઞાય;
 સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય.
 સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;
 સર્વ પ્રકારે જિનનો ઓધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ!
 એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરિ ઉત્સાહ;
 ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણુ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ.
 તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પ્હોંચે શાશ્વત સુખે;
 શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ.

શિક્ષાપાઠ ૩. કર્મના ચમત્કાર.—

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જઈ છઉં; એ ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પરભવની અદ્વાદા દ્રઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટલ ગોદડી પણ મળતી નથી, એક ભાત ભાતનાં લોભનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાળી જરના પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીનો ઉપભોગ લે છે, એક કુટી બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે. એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો થઈને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ જોડવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબળ છે, એક બુદ્ધિશાળી છે, એક જડ ભરત છે, એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધ છે, એક એક લૂલો છે, એક પાંગળો છે, એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે, એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ ટુંબા સહન કરે છે, એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વમન થાય છે, એક સંપૂર્ણ ઈદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભધાનથી હરાયો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુઓલો અવતર્યો, એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે. કોઈનાં મુખ, લાપા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. મૂર્ખ

રાજગાદી પર ખમાખમાથી વધાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે !

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા લિખ લિખ પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે ? મેં કહ્યું છે, છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે ? પોતાનાં ખાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આખો સંસાર ભભવો પડે છે. પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે ? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪. માનવદેહ.—

તમે સાંભળ્યું તો હશે કે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે. પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે લ્યો હું કહું. આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઈ દેહથી મળનાર નથી. દેવ, તિર્યચ કે નરક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી; માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળાં માનવિયોનો મોક્ષ કેમ થતો નથી ? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણું સમજે છે તેઓ સંસાર શોકને તરી જાય છે. માનવપણું વિદ્વાનો એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય; તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમ

તત્ત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્ધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિક્ષાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. બે હાથ, બે પગ, બે આંખ. બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવો એમ આપણે સમજવું નહીં. જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ; એણે પણ એ પ્રમાણે બધું પ્રાપ્ત કર્યું છે વશેષમાં એક પૂછડું પણ છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો ? નહીં, માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, એ લવ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રલાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું. અયમંતકુમાર, મજસુકુમાર જેવા નાનાં બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મહોન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાનાં મનસ્વી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કદ્યાણુ જાય !

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સંરક્ષ કરી લેવો અવશ્યનો છે. કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ

જુથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કાસ્તુર હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપ જ છે.

મોતની પણ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વસથી સાવધાન થવું.

શિક્ષાપાઠ ૫. અનાથી મુનિ, ભાગ ૧.—

અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વકીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું; નાના પ્રકારનાં જળનાં ઝરણુ ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક જાડ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠો. એનું સ્વપ્ન જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. ઉપમારહિત સ્વપ્નથી વિસ્મય થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! એનું કેવું મનોહર સ્વપ્ન છે! એની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણું ધરાવે છે! એ લોગથી કેવો

વિરક્ત છે ! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો, મુદ્ધિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દેધને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તં શ્રેણિક બેઠો. પછી બે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે “હે આર્ય ! તમે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય એવા તરુણ છે; ભોગવિદ્યાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે; સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખ રહ્યાં છે; ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળ સંબંધીના વિદ્યાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓનાં સુખવચનનું મધુરું શ્રવણ છતાં એ સઘળાંનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ ? તે મને અનુગ્રહથી કહો.” રાજાનાં આવાં વચન સાંભળીને મુનિએ કહ્યું : “હે રાજા ! હું અનાથ હતો. મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગ ક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કેઈ મિત્ર થયો નહીં, એ કારણ મારા અનાથીપણાનું હતું.”

શિક્ષાપાઠ ૬. અનાથી મુનિ, ભાગ ૨.—

શ્રેણિક, મુનિનાં લાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો : “તમારે મહા રિદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય ? જો કેઈ નાથ નથી તો હું થઈ છઉં. હે ભયંતાણુ ! તમે ભોગ ભોગવો. હે સંયતિ ! મિત્ર જ્ઞાતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યલવ સુલભ કરો !” અનાથીએ કહ્યું : “અરે શ્રેણિક રાજા ! તું પોતે અનાથ છે, તો મારો નાથ શું

થઈશ ? નિર્ધન તે ધનાઢય ક્યાંથી બનાવે ? અમુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે ? અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાંથી દે ? વંઝ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે ? જ્યારે તું પોતે અનાથ છે; ત્યારે મારે નાથ ક્યાંથી થઈશ ?” મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિ વિસ્મત થયો. કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું ચતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકિત થયો; અને બોલ્યો: “હું અનેક પ્રકારના અશ્વિનો લોગી છઉં, અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથી-ઓનો ઘણી છઉં, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે; નગર, ગ્રામ અંત:પુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના લોગ હું પામ્યો છઉં; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે; પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે; અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં ? રખે હે લગવન્ ! તમે મૃષા બોલતા હો.” મુનિએ કહ્યું: “હે રાજા ! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો; અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં; તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ; સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે:—

કૌશંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી એક સુંદર નગરી છે. ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો, હે મહારાજા ! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ

વેદનાથી ઘેરાઈ; આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી; શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાય-
માન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વળના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રોદ્ર લય ઉપજાવનારી, એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંજ્યાબંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદ્યરાજે મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં; એ જ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત થઈ; પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહીં, એ જ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુ-રક્ત અને પ્રેમવંતી હતી, તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલા-ળતી હતી, તેણે અન્ન પાણી અને નાના પ્રકારનાં અંધોદાણ, ચુવાદિક સુગંધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફૂલ અંદ-નાદિકનાં જાણિતા અજાણિતા વિલેપન કર્યા છતાં, હું જે

વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો; ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજ ! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિદ્યાપથી. કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા પુનઃ પુનઃ મેં અસહ્ય વેદના લોગવી; પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરાશી પ્રવર્જ્યાને ધારણ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજ ! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, સ્વજન, બંધવાદિકને પૃછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવંત-ઈંદ્રિયને નિગ્રહ કરવાવાળું, આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણુગારત્વ ધારણ કર્યું.

શિક્ષા પાઠ ૭. અનાથી મુનિ, ભાગ ૩.—

હે શ્રેણિક રાજા ! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું. તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે. એમ આખું જગત-ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે; માટે હું કહું છઉં તે કથન તું મનન કરી જજે. નિશ્ચય માનજે કે, આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે; આપણો આત્માજ કૂર શાદ્મલી વૃક્ષનાં

દુઃખનો ઉપબવનાર છે. આપણો આત્માજ વંછિત વસ્તુરૂપી દુઃખની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયનાં સુખનો ઉપબવનાર છે; આપણો આત્માજ નંદનવનની પેઠે આનંદકારી છે; આપણો આત્માજ કર્મનો કરનાર છે; આપણો આત્માજ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્માજ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્માજ સુખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્માજ મિત્ર ને આપણો આત્માજ વૈરી છે. આપણો આત્માજ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્માજ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે.

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો. શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો: કે “હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. હે મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સંબંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ! હું તમને ક્ષમાવું છું, તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાલ પામ્યો છું. ધર્મ-ધ્યાનમાં વિદ્ય કરવાવાળું ભોગ ભોગવ્યા સંબંધીનું મેં તમને હે મહાભાગ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું.” એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

મહા તપોધન, મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા નિર્ઐશ અને મહા શ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાનાં વિકલ ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણુ ભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ ભોગવેલી

વેદના જેવી, કે એથી અતિ વિશેષ વેદના અનંત આત્માઓને ભોગવતા બેઠાએ છીએ. એ કેવું વિચારવા લાયક છે! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ શીલને સેવવાથી જ થાય છે. એ જ મુક્તિનાં કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા; તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે. સનાથ થવા સત્દેવ, સત્ધર્મ અને સત્ગુરુ ને બાણવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૮. સત્દેવતત્ત્વ.—

ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય બાણવાં બાંધીએ. જ્યાં સુધી તે તત્ત્વસંબંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાં સુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સત્દેવ, સત્ધર્મ, સત્ગુરુ છે. આ પાઠમાં સત્દેવસ્વરૂપ વિષે કંઈક કહું છઉં.

જેઓને કૈવલ્યજ્ઞાન અને કૈવલ્યદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મના સમુદાય મહોત્પત્તિપોષધ્યાનવડે કરીને જેઓ બાળી નાંખે છે; જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્જવળ એવું શુકલધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે; ચકવર્તિ—રાજધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત-અનંત-શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે; કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે; સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મિભૂત કરીને જેઓ સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે; સર્વ કર્મનાં મૂળને જેઓ બાળી નાંખે છે,

કેવળ મોહિનીજનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એકાંત ટાળી જેઓ પાતળાં પડેલાં કર્મ રહ્યા સુધી ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે; વિરાગ્યતાથી કર્મ ગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધબીજનો મેઘધારાવાણીથી ઉપદેશ કરે છે; કોઈ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી વૈભવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી; કર્મદળ ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી. પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, બુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટે છે; જન્મ મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે, તે સત્ત્વેવ નિર્ઘ્રથ આગમમાં કહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે. અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સત્ત્વેવનું સ્વરૂપ નથી. આ પરમતત્ત્વ ઉત્તમ સૂત્રોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

શિક્ષાપાઠ ૯. સત્ ધર્મતત્ત્વ.—

અનાદિ કાળથી કર્મ જાળનાં બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રબળ્યા કરે છે. સમય માત્ર પણ તેને ગણે સુખ નથી. અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે; અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ‘ધર્મ’ કહેવાય છે. એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને લિખ્ત લિખ્ત લેહ કહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે: ૧ બ્યવહાર ધર્મ. ૨ નિશ્ચય ધર્મ.

વ્યવહાર ધર્મમાં હયા મુખ્ય છે. ચાર મહાવ્રતો તે પણ
હયાની રક્ષા વાસ્તે છે. હયાના આઠ ભેદ છે. ૧ દ્રવ્યહયા.
૨. ભાવહયા. ૩ સ્વહયા. ૪. પરહયા. ૫ સ્વસ્વપદ્યા ૬ અનુ-
બંધહયા ૭. વ્યવહારહયા ૮ નિશ્ચયહયા.

૧. પ્રથમ દ્રવ્યહયા—કોઈપણ કામ કરવું તેમાં યત્નાપૂર્વક
જીવરક્ષા કરીને કરવું તે ‘દ્રવ્યહયા’.

૨. બીજી ભાવહયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને
અનુકંપા બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ‘ભાવહયા.’

૩. ત્રીજી સ્વહયા—આ આત્મા અનાદિકાળથી મિથ્યા-
ત્વથી ગૃહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાસા પાળી શકતો
નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે ‘સ્વહયા’.

૪. ચોથી પરહયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે પરહયા.

૫. પાંચમી સ્વસ્વપદ્યા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વસ્વપ-
વિચારણા કરવી તે ‘સ્વસ્વપદ્યા.’

૬. છઠ્ઠી અનુબંધહયા—ગુરુ કે શિક્ષક શિષ્યને કડવાં
કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે,
પરંતુ પરિણામે કરુણાનું કારણ છે, એનું નામ ‘અનુબંધહયા.’

૭. સાતમી વ્યવહાર હયા—ઉપયોગપૂર્વક અને
વિધિપૂર્વક જે હયા પાળવી તેનું નામ ‘વ્યવહારહયા.’

૮. આઠમી નિશ્ચયહયા—શુદ્ધ-સાધ્ય-ઉપયોગમાં એક-
તાભાવ અને અતેહ ઉપયોગ તે ‘નિશ્ચયહયા.’

એ આઠ પ્રકારની હયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગ-
વાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન
એ સઘળું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે.

ખીએનિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો. આ સંસાર તે મારો નથી હું એથી લિજ્જ, પરમ અસંગ સિદ્ધસદૃશ શુદ્ધ આત્મા છું, એવી આત્મસ્વભાવવર્તના તે નિશ્ચય ધર્મ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું હૃદય અહિત કે અસંતોષ રહ્યાં છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી, અહિંત ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

શિક્ષા પાઠ ૧૦. સદ્ગુરુ તત્ત્વ. ભાગ ૧.—

પિતા—પુત્ર! તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાનો શિક્ષક કોણ છે?

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજી પ્રાણી છે.

પિતા—તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે?

પુત્ર—એનાં વચન બહુ મધુરાં છે. એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે. બોલે છે ત્યારે જાણે મુખમાંથી કુલ ઝરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને સમજાવતી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં શા કારણે જાય છે તે મને કહે બેઠાં.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહો છો પિતાજી? સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે યુક્તિઓ સમજી, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો?

પુત્ર—તો તો બહુ માફ થાત; અમને અવિવેક અને

કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે
પણ કેાણ ?

પિતા—જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ
શિક્ષા કરું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ
શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં
પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવ-
હારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ
પરભવ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે.
વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ
લેદ છે. એક બીલોરીનો કકડો તેમ વ્યવહારશિક્ષક અને
અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શીરછત્ર ! આપનું કહેવું બ્યાજબી છે. ધર્મના
શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં
અનંત દુઃખ સંબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા
ધર્મ જ સહાયભૂત છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે
તો શ્રેયસ્કાર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧ સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૨.

પિતા—પુત્ર ! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ટ-
સ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ટસ્વરૂપ
ગુરુ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ
એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં;
પરંતુ કંઈ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી

શકે નહીં. ૩. પથ્થસ્વરૂપ તે પોતે બુડે અને પરને પણ બુડાડે. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર લગવંતના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને આહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જે ઉત્તમ હોય તો તે લવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના લેદ, સ્વસ્વરૂપલેદ, લોકલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુવિના મળી શકે નહીં; ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે, એવા ગુરુનાં લક્ષણ ક્યાં ક્યાં ? તે કહું છું. જિનેશ્વર લગવાનની લાખેલી આજ્ઞા બાણે, તેને યથાતથ્ય પાળે, અને બીજાને બોધે, કંચનકામિનીથી સર્વલાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધઆહારજળ લેતા હોય, બાવીશ પ્રકારના પરિષદ સહન કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંત, નિરાસંભી અને જિતેન્દ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્ગ્રંથ પંથ પાળતાં કાયર ન હોય, સગી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય. ટુંકામાં તેઓને કાષ્ટસ્વરૂપ સદ્ગુરુ બાણવા. પુત્ર ! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સંબંધી આગમમાં બહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ.

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને ટુંકામાં પણ બહુ ઉપ-

યોગી અને કલ્યાણમય કહ્યું; હું નિરંતર તે મનન કર-
તો રહીશ.

શિક્ષા પાઠ ૧૨. ઉત્તમ ગૃહસ્થ.—

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી
આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ, સામાયિક, ક્ષમાપના, ચોવિહાર
(પ્રત્યાખ્યાન) ઇંડ યમ નિયમને સેવે છે.

પરપત્ની ભણી માતૃ બહેનની દૃષ્ટિ રાખે છે.

યથાશક્તિ સત્યાગ્રે દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને કોમળ ભાષા બોલે છે.

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે.

બને ત્યાંસુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ઇંડ
કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને
યથાયોગ્ય સન્માન આપે છે.

માખાપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યત્નાથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધવું, સીંધવું શયન ઇંડ
રખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને
ધર્મી કરે છે.

સઘળાં કુટુંબમાં સંપત્તિ વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

યાત્રકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી.
 સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે.
 સમર્થાદિ, અને સંતોષયુક્ત નિરંતર વર્તે છે.
 યથાશક્તિ શાસ્ત્રસંચય જેનાં ઘરમાં રહ્યો છે.
 અદ્ય આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે.
 આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ થાય એમ
 જ્ઞાનીઓ કહે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૩. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧.—

જિજ્ઞાસુ—વિચક્ષણ સત્ય! કોઈ શંકરની, કોઈ બ્રહ્માની,
 કોઈ વિષ્ણુની, કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની, કોઈ ભવાનીની,
 કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ઇસુખ્રીસ્તની ભક્તિ કરે છે. એઓ
 ભક્તિ કરીને શું આશા રાખતા હશે?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ
 આશાથી એ દેવોને ભજે છે.

જિજ્ઞાસુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે
 એમ તમારું મત છે?

સત્ય—એઓની ભક્તિવડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હું
 કહી શક્તો નથી. જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કંઈ
 મોક્ષને પામ્યા નથી; તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાંથી
 આપે? શંકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દ્રવ્ય
 સહિત છે, એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ—એ દ્રવ્યો ક્યાં ક્યાં તે કહો?

સત્ય—૧ ‘અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ વગેરે મળીને અઢાર’ દૂષણમાંનું એક દૂષણ હોય તો પણ તે અપૂજ્ય છે. એક સમર્થ પંડિતે પણ કહ્યું છે કે, ‘પરમેશ્વર છઉં’ એમ મિથ્યા રીતે માનનારા પુરુષો પોતે પોતાને ઠગે છે; કારણ, પડખામાં સ્ત્રી હોવાથી તેઓ વિષયી ઠરે છે; શસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી દ્રેષી ઠરે છે. જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનું ચિત્ત વ્યગ્ર છે એમ સૂચવે છે. ‘મારે શરણે આવ, હું સર્વ પાપ હરી લઉં’ એમ કહેનારા અભિમાની અને નાસ્તિક ઠરે છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારુપે પરમેશ્વર કહેવારાં છે તો ૨ ‘ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે પરથી સિદ્ધ થાય છે.’

જિજ્ઞાસુ—ભાઈ ત્યારે પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે?

સત્ય—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ ૩ ‘અનંત સિદ્ધની’ ભક્તિથી, તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ ભોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું?

૧. દ્વિં આં પાઠાં ‘અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રોગ, દ્વેષ, અવિરતિ, ભય, શોક, બુદ્ધિહીનતા, દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય ભોજાંતરાય અને ઉપભોજાંતરાય, કામ, હાસ્ય, રતિ અને અરતિ એ અઢાર’
 ૨. દ્વિં આં પાઠાં—‘ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું ભોગવવું આપ્યું છે એમ સિદ્ધ થાય છે’ ૩. ‘સિદ્ધ ભગવાનની

સત્ય—ભાઈ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની ભગવાન તો નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને સ્તુતિ-નિંદાનું આપણને કંઈ ક્ષણ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયેલો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ થયેલો છે, તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે. સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી ૧ ‘અનંત જીવન, અનંતવીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા’ એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ-આત્માની નિશ્ચયનયે રિદ્ધિ હોવાથી ૨ ‘એ પુરુષાર્થતા આપે છે.’ વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણચિતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિતવનસ્વરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨.—

જિજ્ઞાસુ—આર્યસત્ય! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે? સત્ય—હા, અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધસ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ

૧ ‘અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતવીર્ય, અને સ્વસ્વરૂપમય થયા’ ૨ તે ભગવાનનું શ્મશાન, ચિતવન, જ્ઞાન અને ભક્તિ, એ પુરુષાર્થતા આપે છે.’

એ જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ. કયું? એ વિચારતાં ઉચ્ચતપ, મહાન વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન ધ્યાન. એ સઘળાંનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત તીર્થંકર પદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહાલાલદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કેણું? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે; અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ—પણ લોગસસમાં તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યા છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજવો.

સત્ય—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું સ્મરણ, ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે. વૈરાગીનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે. એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ-સ્મૃતિ માટે વર્ત્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓનાં જન્મ, વિહાર, ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિશ્ચેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણે આત્મા પ્રકાશ

પામે છે. સર્વ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય શિદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફળદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છઉં.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણ મહાન છે; ‘એનાં ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓનાં પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કલ્યાણ થાય છે. વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો યથામતિ કહ્યાં છે. તે અન્ય ભાવિકોને પણ સુખદાયક થાઓ.’^૧

શિક્ષાપાઠ. ૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ —

(તોટક ૭૬)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગૃહો તરુ કલ્પ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. ‘તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભવૃત્તિઓનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લાભ પામે છે, તેમ તેમ પરમ શાંતિ પ્રગટે છે. એમ જિન ભક્તિના કારણો અને સંશ્લેષમાં કહ્યાં છે, તે આત્માર્થોએ વિશેષપણે મનન કરવા યોગ્ય છે.’

નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદ્દા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
 અતિ નિર્જરતા વણુદામ ગૃહો, લજ્જેને લગવંત લવંત લહો. ૨
 સમલાવી સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
 શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, લજ્જેને લગવંત લવંત લહો. ૩
 શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહાપદને સમરો;
 નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, લજ્જેને લગવંત લવંત લહો. ૪
 કરશે ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશે શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
 નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, લજ્જેને લગવંત લવંત લહો. ૫

શિક્ષાપાઠ ૧૬. ખરી મહત્તા.—

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે;
 કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે;
 કેટલાક પુત્ર વડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે;
 કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ
 એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં
 મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે. લક્ષ્મીથી
 સંસારમાં ખાન-પાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ, એ
 સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હશે.
 પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જાઈતી નથી. લક્ષ્મી
 અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન,
 જોલાનતા, અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા
 મેળવવા માટે તેનું પાલણપોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ
 અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ

કરી એનું ઉઠર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી. એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેઠવી પડે છે, છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ અને એથી જીલમ, અનીતિ, લાંચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે કે થાય છે; ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મ વડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઈંએ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખલંબન થાય છે. ૧‘એક સ્ત્રી કરીને તેમાં’ માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રીભાવથી જીએ છે. કુટુંબવડે કરીને સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી હુપણુવડે આચરણ કરી રાજા-પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે; છતાં એ મહત્તા ચોકસ નથી. મરણુભય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસાર મોહિની છે; એથી આપણે એમ નિઃસંશય સમજવું કે સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, પ્રજ્ઞાચર્ય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા કોઈ સ્થળે નથી. શુદ્ધ-પંચ-મહાવ્રતધારી

ભિક્ષુકે જે રિદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે તે પ્રસન્નતા જેવા ચક્રવર્તિએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી. એમ મારું માનવું છે !

શિક્ષાપાઠ ૧૭. બાહુબળ.

બાહુબળ એટલે પોતાની ભુજાનું બળ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી; કારણ બાહુબળ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અફભુત ચરિત્ર છે.

ઋષભદેવજી ભગવાન્ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી ભરત, બાહુબળ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા. ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો. આયુધશાળામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર પોતાની આજ્ઞા થયેસાડી, અને છખંડની પ્રભુતા મેળવી. માત્ર બાહુબળ જે ભરતેશ્વરનો મોટો ભાઈ હતો તેણે એ પ્રભુતા અંગીકાર ન કરી. એથી પરિણામમાં ભરતેશ્વર અને બાહુબળને યુદ્ધ મંડાયું. ઘણા વખત સુધી ભરતેશ્વર કે બાહુબળ એ બન્નેમાંથી એકેકે હઠ્યા નહીં, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વરે બાહુબળ પર ચક્ર મૂક્યું. એક વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાઈપર પણ તે ચક્ર પ્રભાવ ન કરી શકે, એ નિયમથી ફરીને પાછું ભરતેશ્વરના હાથમાં આવ્યું. ભરતે ચક્ર મૂકવાથી બાહુબળને બહુ ક્રોધ આવ્યો. તેણે મહા બળવત્તર મુદ્રિ ઉપાડી. તત્કાળ ત્યાં તેની ભાવનાનું સ્વસ્થ્ય ફર્યું તે વિચારી ગયો કે “હું આ બહુ નિહનીય કરું છઉં.

આનું પરિણામ કેવું હુઃખદાયક છે ! ભલે ભરતેશ્વર સબ્ય લોગવો. મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શા માટે કરવો ? આ મુષ્ટિ મારવી યોગ્ય નથી; તેમ ઉગામી તે હવે પાછી વાળવી પણ યોગ્ય નથી. એમ કહી તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલુંચન કર્યું; અને ત્યાંથી મુનિત્વભાવે આલી નીકળ્યો. ભગવાન્ આદીશ્વર જ્યાં અઠાણું દિક્ષિત પુત્રોથી તેમજ આર્ય-આર્યાથી વિહાર કરતા હતા ત્યાં જવા ઇચ્છા કરી; પણ મનમાં માન આવ્યું. ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અઠાણું ભાઈને વંદન કરવું પડશે. તેથી ત્યાં તો જવું યોગ્ય નથી. પછી વનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાને રહ્યો. હળવે હળવે ખાર માસ થઈ ગયા. મહાતપથી કાયા હાડકાનો માળો થઈ ગઈ. તે સુકાં ગડ જેવો દેખાવા લાગ્યો; પરંતુ જ્યાંસુધી માનનો અંકુર તેનાં અંતઃકરણથી ખસ્યો નહોતો ત્યાંસુધી તે સિદ્ધિ ન પામ્યો. પ્રાણી અને સુંદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો; “આર્ય વીર ! હવે મદોન્મત્ત હાથીપરથી ઉતરો; એનાથી તો બહુ શોષ્યું.” એઓનાં આ વચનોથી બાહુબળ વિચારમાં પડ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેને ભાન થયું કે “સત્ય છે. હું માનરૂપી મદોન્મત્ત હાથીપરથી હજી ક્યાં ઉતર્યો છઉં ? હવે એથી ઉતરવું એ જ મંગળકારક છે; એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું ભર્યું કે તે અનુપમ દિવ્ય કૈવલ્યકમળાને પામ્યો.

વાંચનાર ! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે ! !

શિક્ષાપાઠ ૧૮. ચાર ગતિ.—

૧ ‘શાતાવેદની અશાતાવેદની વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.’ તો એ ચાર ગતિ ખચિત જાણવી જોઈએ.

૧. નરકગતિ—મહારંભ, મહિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અધોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લે પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહાઅધકાર વ્યાપ્ત છે. ૨ ‘અંગછેદન, અગ્નિમાં બળવું’ અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંતદુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો !! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્મા-એ ભોગવ્યાં છે.

૨. તિર્યચગતિ—છલ, જૂઠું, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, હેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યચગતિમાં ભૂખ, તરથ, તાપ, વધબંધન, તાડન, ભારવહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૩. મનુષ્યગતિ—૩ ‘ખાદ્ય, અખાદ્ય, વિવેકરહિત છે;’ લજ્જાહીન, માતા-પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપા-

૧ દ્વિં આં પાઠાં—‘સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ શાતા-વેદનીય અશાતાવેદનીય વેદતો કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.’ ૨ દ્વિં આં પાઠાં—‘અંગ છેદન સહન કરવું પડે છે, અગ્નિમાં બળવું પડે છે.’ ૩ ‘ખાદ્ય અખાદ્ય વિષે વિવેક રહિત છે;’

પાપનું ભાન નથી; નિરંતર માંસલક્ષણુ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહાપાતક કર્યા કરે છે; એ તો અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે; આર્યદેશમાં પણ ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન, દરિદ્રિ, અજ્ઞાન અને રોગથી ૧ ‘પીડિત છે.’ માન-અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તેઓ લોગવી રહ્યાં છે.

૪. દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્ષુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ ૨ ‘ચાર ગતિ’ સામાન્ય રૂપે કહી.

એક તરુણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોળ સુયા ઘોંચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે તે કરતાં આઠ ગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. મળ, મૂત્ર, લોહી પરુમાં લગલગ નવ મહિના અંહોરાત્ર મૂર્છાગત સ્થિતિમાં વેદના લોગવી લોગવીને જન્મ પામે છે. જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાલાવસ્થા પમાય છે. મળ, મૂત્ર, ધૂળ અને નગ્નાવસ્થામાં અણુસમજણથી રઝળી રડીને તે બાલાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે; અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારનાં પાપમાં પડવું પડે છે. જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય વિકારમાં વૃત્તિ જાય છે. ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિંદાદષ્ટિ, સંયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમાં યુવાવય ચાલી જાય છે. ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુખે લાળ ઝરે છે; ત્વચાપર કરોચલી પડી જાય છે; સુંઘવું સાંભળવું અને દેખવું એ શક્તિઓ કેવળ

---

૧ ‘પીડિત મનુષ્યો છે;’ ૨ ‘એમ ચાર ગતિ.’

મંદ થઈ જાય છે; કેશ ધવળ થઈ ખરવા મડે છે. આલ્સ-
વાની આય રહેતી નથી. હાથમાં લાકડી લઈ લડાયડીઆં
ખાતાં ચાલવું પડે છે. કાં તો જીવનપર્યંત ખાટલે પડ્યાં
રહેવું પડે છે. શ્વાસ, ખાંસી ઇત્યાદિક રોગ આવી વળગે
છે, અને થોડા કાળમાં કાળ-આવીને કોળીઓ કરી જાય છે.
આ દેહમાંથી જીવ આલી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી
થઈ જાય છે. મરણ સમયે કેટલી બધી વેદના છે? ચતુર્-
ગતિનાં દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમાં પણ કેટલાં દુઃખ
રહ્યાં છે! તેમ છતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ
આવે છે એમ નથી. ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ જાય
છે. માટે જ પ્રમાદ વિના વિચક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણને
આરાધે છે.

શિક્ષપાઠ ૧૯. સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૧.—

સંસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા
પણ આપે છે. સ્થળે સ્થળે સંસારસ્વપી સમુદ્ર અનંત અને
અપાર છે. અહો! લોકો! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો
ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો! આમ એમનાં વચન છે. સંસારને
સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની
છોજો ઉછળ્યા કરે છે. તેમ સંસારમાં વિષયસ્વપી અનેક
મોજાંઓ ઉછળે છે. સમુદ્રના જળનો જેમ ઉપરથી સપાટ
દેખાવ છે, તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ
ક્યાંક બહુ ઉંડો છે, અને ક્યાંક ભમરીઓ ખવરાવે છે, તેમ
સંસાર કામાવશ્યપ્રપંચાદિકમાં બહુ ઉંડો છે. તે મોહસ્વપી

ભમરીઓ ખવરાવે છે. થોડું જળ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઉભા રહેવાથી કાઠવમાં ગુંચી જઈએ છીએ તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાઠવમાં ઘુંચવી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ નામના અગ્નિનો તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યાજ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જળ પામીને ઉંડો ઉતરે છે, તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઉંડો ઉતરે છે, એટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે.

૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે; એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે. તેમ સંસારથી બળેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો લક્ષ કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાંનો તે લક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઈંધન હોમાય છે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે; તેમ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઈંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધ-

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. —તેવીજ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ધન હોમાતાં તે વૃદ્ધિ પામે છે.

કારમાં જેમ સીંદરી, સર્પનું ભાન કરાવે છે, તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે, તેમ સંસારમાં બે-ભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી, તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે, તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ધ્રુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. અનેક ભેદે બેતાં સંસાર તે અંધકારરૂપ જ જણાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૦, સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૨.—

૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાનાં પૈડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે, તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતારૂપે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સંસાર શંકા, પ્રમાદાદિક આરાથી ટકયો છે. અનેક પ્રકારથી એમ શકટચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે.

‘સંસારને’ જેટલી અધોપમા આપો એટલી થોડી છે. એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી. હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે.

૧. સાગર જેમ મજબુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે, તેમ સદ્ધર્મસ્વપી નાવ અને સદ્ગુરુસ્વપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે, તેમ જિનેશ્વર લગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ 'ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે; જે નિર્વિઘ્ન છે.'

૨. અગ્નિ જેમ સર્વને લક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પાણીથી ખુઝાઈ જાય છે, તેમ વૈરાગ્યજગથી સંસારઅગ્નિ ખુઝવી શકાય છે.

૩. અંધકારમાં જેમ દીવો લાઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ જોઈ શકાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુઝ દીવો સંસારસ્વપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શકટચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સંસારચક્ર રાગ, દ્વેષ વિના ચાલી શકતું નથી.

એમ એ સંસારદરદનું ઉપમાવડે નિવારણ અનુપાન સાથે કહ્યું. તે આત્મહિતસ્વિએ નિરંતર મનન કરવું; અને બીજાને બોધવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૧. ખાર ભાવના --

વૈરાગ્યની અને તેવા આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે ખાર ભાવના ચિંતવવાનું તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧. શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ

૧. નિર્વિઘ્ન ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે;'

વિનાશી છે. જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે; એમ ચિંતવવું તે પહેલી ‘અનિત્યલાવના.’

૨. સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી ‘અશરણલાવના.’

૩. આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ ? એ સંસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયી છું; એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી ‘સંસારલાવના.’

૪. મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે; પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે; એમ ચિંતવવું તે ચોથી ‘એકત્વલાવના.’

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી ‘અન્યત્વલાવના.’

૬. આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાને રહેવાનું ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છઉં, એમ એમ ચિંતવવું તે છઠી ‘અશુચિલાવના.’

૭. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે, એમ ચિંતવવું તે સાતમી ‘આશ્રવલાવના.’

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમાં જીવ પ્રવર્ત્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાંધે નહીં, એવી ચિંતવના કરવી એ આઠમી ‘સમ્ભવલાવના.’

૯. જ્ઞાનસંહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે, એમ ચિંતવવું તે નવમી ‘નર્જરાલાવના.’

૧૦. લોકસ્વરૂપનું ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી 'લોકસ્વરૂપલાવના.'

૧૧ સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો, તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિ પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે; એવી ચિંતવના તે અગ્યારમી 'બોધદુર્લભલાવના.'

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે, તે બારમી 'ધર્મદુર્લભલાવના.'

આ બાર લાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરંતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

શિક્ષાપાઠ ૨૨. કામદેવ શ્રાવક,—

મહાવીર ભગવંતના સમયમાં દ્વાદશવૃત્તને વિમળ લાવથી ખારણ કરનાર વિવેકી અને નિર્ઐશ્વર્યનાનુરક્ત કામદેવ નામનો એક શ્રાવક તેઓનો શિષ્ય હતો. *સુધર્માસલામાં ઇંદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં એક તુચ્છ બુદ્ધિવાન દેવ બેઠો હતો ૧ 'તે બોલ્યો: "એ તો સમજાયું! નારી ન મળે ત્યાંસુધી બ્રહ્મચારી, તેમજ ન્યાંસુધી પરિષદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને

* દ્વિ. આ. માં કામદેવ શ્રાવકને બહુ વચને બોલાવ્યા છે.

૧ 'તેણે એવી સુદ્રઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો, અને કહ્યું કે ન્યાંસુધી પરિષદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદ્રઢ જણાય'

ધર્મદ્રઢ.' આ મારી વાત હું એને ચળાવી આપીને સત્ય કરી દેખાડું." ધર્મદ્રઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતો. દેવતાએ હાથીનું સ્વપ્ન વૈક્રિય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખુબ ગુંધો તોપણ તે અચળ રહ્યો; એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કાળા વર્ણનો સર્પ થઇને ભયંકર કુંકાર કર્યા; તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યો નહીં; પછી અદૃહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિષદ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચળ્યો નહિ. સિંહ વગેરેનાં અનેક ભયંકર સ્વપ્ન કર્યા; તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આણી નહીં. એમ રાત્રિના ચાર પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાળ્યો નહીં. પછી તેણે ઉપયોગવડે કરીને જોયું તો મેરુના શિખરની પેરે તે અડોલ રહ્યો દીઠો. કામદેવની અફભુત નિશ્ચલતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

૧ 'કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રઢતા આપણને શું બોધ કરે છે તે કહ્યા વગર પણ સમજાયું હશે. એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે, નિર્ઐથપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દ્રઢ રહેવું. કાયોત્સર્ગ ઇત્યાદિક જે ધ્યાન ધરવાનાં છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં.' ચળવિચળ ભાવથી કાયોત્સર્ગ બહુ દોષયુક્ત થાય છે. ૨ 'પાઇને માટે

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — 'કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રઢતા એવો બોધ કરે છે કે સત્ય-ધર્મ અને સત્ય-પ્રતિજ્ઞામાં પરમદ્રઢ રહેવું અને કાયોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં.' ૨ 'પાઈ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાખ કાઠનારની ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રહી શકે? અને રહી શકે તો કેવી રહે?'

ધર્મશાખ કાઢનારા ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રાખે? અને રાખે તો કેવી રાખે!’ એ વિચારતાં ખેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩. સત્ય.—

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે, સત્ય એ આ ૧ ‘સૃષ્ટિનું ધારણ’ છે; અથવા સત્યના આધારે આ ૨ ‘સૃષ્ટિ રહી છે.’ એ કથનમાંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે, ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે; અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું સ્વર્પ કેવું લયકર હોય? એ માટે થઈને સત્ય એ ૧ ‘સૃષ્ટિનું ધારણ’ છે એમ કહેવું એ કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું, કે નહીં માનવા જેવું નથી.

વસુરાજનું એક શબ્દનું અસત્ય બોલવું કેટલું દુઃખ-દાયક થયું હતું તે તત્ત્વ વિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છઉં.’

વસુરાજ, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પાસેથી વિદ્યા લેવા હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો; અધ્યાપકે કાળ કર્યો. એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજના દર-બારમાં ૪ ‘આવ્યો હતો. રાત્રે’ તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે, ‘અજ્ઞહોતવ્યં.’ ત્યારે નારદ બોલ્યો “અજ તે શું પર્વત ?” પર્વતે કહ્યું: “અજ તે બોકડો.” નારદ બોલ્યો: “આપણે ત્રણે જણુ તારા પિતા કને લણુતા હતા ત્યારે તારા

૧ ‘જગતનું ધારણ’ ૨ જગત રહ્યું છે’

૩. દ્વિઃ આઃ પાઠા—‘તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીયું.’ ૪. ‘આવી રહ્યો હતો. એક રાત્રે’

પિતાએ તો ‘અજ’ તે ત્રણ વર્ષની ‘ત્રીહિ’ કહી છે; અને તું અવળું શા માટે કહે છે ? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો. ત્યારે પર્વતે કહ્યું : “આપણને વસુરાજ કહે તે ખરું.” એ વાતની નારદે પણ હા કહી; ‘ત્યાર પછી પર્વતની મા રાત્રે રાજ પાસે ગઈ’ અને પૂછ્યું; “રાજ ! ‘અજ’ એટલે શું ?” વસુરાજએ સંબંધપૂર્વક કહ્યું : “અજ એટલે ‘ત્રીહિ.’” ત્યારે પર્વતની માએ રાજને કહ્યું : “મારા પુત્રથી ‘બોકડો’ કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે; તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે.” વસુરાજ બોલ્યો : “હું અસંત્ય કેમ કહું ? મારાથી એ બની શકે નહીં.” પર્વતની માએ કહ્યું : “પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ.” રાજ વિચારમાં પડી ગયો કે, સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિંહાસનપર અદ્ધર બેસું છઉં. લોક સમુદાયને ન્યાય આપું છઉં. લોક પણ એમ જાણે છે કે, રાજ સત્યગુણે કરીને સિંહાસનપર અંતરિક્ષ બેસે છે. હવે કેમ કરવું ? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો પ્રાક્ષણી મરે છે; એ વળી મારા ગુરુની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજએ પ્રાક્ષણીને કહ્યું : “તમે લલે જાઓ. હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ.” આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતાં રાજ પાસે

---

૧. ‘અને જીતે તેને માટે અમુક શરત કરી. પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું. ‘અજ, એટલે ‘ત્રીહિ’ એમ તેને પણ યાદ હતું. શરતમાં પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજ પાસે ગઈ.’

આબ્યાં. રાજા અન્નાણુ થઈ પૂછવા લાગ્યો કે “શું છે પર્વત?”
પર્વતે કહ્યું: “રાજાધિરાજ ! ‘અજ’ તે શું ? તે કહો.”
રાજાએ નારદને પૂછ્યું: “તમે શું કહો છો ?” નારદે કહ્યું:
‘અજ’ તે ત્રણ વર્ષની ‘ત્રીહિ,’ તમને ક્યાં નથી સાંભરતું ?
વસુરાજા બોલ્યો: ‘અજ’ એટલે ‘બોકડો,’ પણ ‘ત્રીહિ,’
નહીં. તે જ વેળા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉછાળી હેઠો
નાખ્યો; વસુ કાળ પરિણામ પામ્યો.

આ ઉપરથી આપણે ‘સઘળાએ સત્ય, તેમજ રાજાએ
સત્ય અને ન્યાય બન્ને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે,’ એ મુખ્ય
બોધ મળે છે.

જે પાંચ મહાવૃત્ત લગવાને પ્રણીત કર્યાં છે; તેમાંના
પ્રથમ મહાવૃત્તની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વૃત્ત વાડરૂપે
છે; અને તેમાં પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવૃત્ત છે. એ
સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪. સત્સંગ.—

સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે; ‘સત્સંગ મળ્યો’
કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. ગમે
તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે; સત્સ-
ંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોટ્યાવધિ

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — ‘સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય તેમજ
રાજાએ ન્યાયમાં અપક્ષપાત અને સત્ય બન્ને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.’

૨ ‘સત્સંગનો લાભ મળ્યો.’

વર્ષ પણ લાલ ન ઈં શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો કે, ઉત્તમનો સહવાસ. જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડું ઈંએ છીંએ, તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે; સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમજ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. (આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ.) મોક્ષનો માર્ગ ખતાવે તે તે મૈત્રી.) ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે; સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. માલન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જલ સ્વચ્છ કરે છે તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્ર બોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હ્રમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ લોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થએલું એક વચન અમૂલ્ય લાલ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું તે છે, પરંતુ સમ-સ્વભાવિનો સમાગમ, જેમાંથી એકજ પ્રકારની વર્તનતાનો

પ્રવાહ નીકળે છે તે, લાવે એકજ સ્વપ હોવાથી ઘણાં માણસો છતાં, અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતસ્વપ જ છે; અને તેવી એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં રહી છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે, વિષયીમંડળ મળે છે ત્યાં સમલાવ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવી? તેનું સમાધાન તત્કાળ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી. પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે; અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનીશ્વરોનો છે; તેમજ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અદ્વપારંભી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી; અને તે સત્સંગ પણ નથી. સત્સંગથી જે મુખ, આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોનાં સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય, જ્યાં સત્પુરુષોનાં ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથનપર પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સંગ તે મહાદુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે, સત્સંગમંડળમાં કોઈ માયાવી નહિ હોય? તો તેનું સમાધાન આ છે: જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં, સત્સંગ જ હોતો નથી. રાજહંસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે; મૌન રહ્યો તો મુખમુદ્રાએ કળાશે; પણ તે અંધકારમાં જાય નહીં. તેમજ માયાવિયો સત્સંગમાં સ્વાર્થ જઈને શું કરે? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો

હોય નહીં. જે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે કે, જેથી રંગ લાગે, અને રંગ લાગે નહીં તો, બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહીં. જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહીં, તેમ સત્સંગથી ખૂડાય નહીં; આવી સત્સંગમાં અમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લઈને આવે પણ કોણ? કોઈ જ દુર્ભાગી; અને તે પણ અસંભવિત છે. સત્સંગ એ આત્માનું પરમ 'હિતસ્વિ' ઔષધ છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૫. પરિશ્રુને સંકોચવો.—

જે પ્રાણીને પરિશ્રુની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી; તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે. કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિશ્રુની પ્રબળતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે. પરિશ્રુથી નિરંતર અજ-વિચળ પરિણામ અને પાપભાવના રહે છે; અકસ્માત્ત્યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઈ પડે. કેવળ પરિશ્રુ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે; પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિશ્રુની ઉત્પત્તિ નથી; અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી; અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પૃથા પડે છે; એથી સુખમાં કાળ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે; ધર્મ સંસંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દૃઢતા છતાં પણ

પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે; વૃત્તિ એમાં જ લટકી રહે છે; પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈવી થઈ નથી. જેણે એની ટુંકી મર્યાદા કરી નહીં, તે બહોળા દુઃખના લોગી થયા છે.

છ ખંડ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજધિરાજ, ચક્રવર્તી કહેવાય છે. એ સમર્થ ચક્રવર્તિમાં સુભુમ્ નામે એક ચક્રવર્તી થઈ ગયો છે. એણે છ ખંડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિ—પદ્ધતી તે મનાયો; પણ એટલેથી એની મનોવાંછા તૃપ્ત ન થઈ; હજી તે તરસ્યો રહ્યો. એટલે ધાતકી ખંડના છ ખંડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો. બધા ચક્રવર્તી છ ખંડ સાધે છે; અને હું પણ એટલાજ સાધું, તેમાં મહત્તા શાની? બાર ખંડ સાધવાથી ચિરંકાળ હું નામાંકિત થઈશ; સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ ખંડોપર મનાવી શકીશ; એવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું; તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો. ચર્મરત્નના એક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે; તેમાં પ્રથમ એકે વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાંય વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મગી આવું, એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો; પછી બીજો ગયો; ત્રીજો ગયો; અને એમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા; ત્યારે ચર્મરત્ન ખૂડ્યું; અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્ય સહિત સુભુમ્ નામનો તે ચક્રવર્તી ખૂડ્યો; પાપ-ભાવનામાં ને પાપભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃખથી ભરેલી સાતમી તમતમપ્રલા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો. જુઓ! છ ખંડ આધિપત્ય તો લોગવવું રહ્યું; પરંતુ અકસ્માત્ અને

ભયંકર રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તીનું મૃત્યું થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું ? પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે; પાપનો પિતા છે; અન્ય એકાદશ-વૃત્તને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઈને આત્મહિતૈષિએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૬. તત્ત્વ સમજવું.—

શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો સુખ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે; પરંતુ જેણે થોડાં વચનોપર પ્રા.ઠ અને વિવેક-પૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કૂદીને ફરિયો ઓળંગી જવો છે.

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું બીજું નામ. આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે. પણ ‘અર્થ’ એટલે ‘તત્ત્વ’ એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનું છે. જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો સુખપાઠે કરે છે, તે તેઓનાં ઉત્સાહબળે સત્કળ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યા હોય તો એથી એ સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહાહુત ફળ પામે છે. અભણ પુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના બેઠને જેટલું જાણે છે, તેટલું જ સુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને બેઠ-

સ્વપ માને છે; કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિર્ઋથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી; તેમ તે પર ચથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. યદિ તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ; તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે. તેમજ જે વનામૃતો મુખપાઠે કર્યાં હોય તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહીં તો પોપટવાળું રામ નામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખડાવે; પરંતુ પોપટની બહ્વા જાણે કે રામ તે હાડમ કે દ્રાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈશ્યોનું દ્વષ્ટાંત એક કહેવાય છે તે કંઈક હાસ્યયુક્ત છે ખરું; પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે; એટલે અહીં કહી જઉં છઉં. કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવક ધર્મ પાળતા રાયશી, દેવશી અને ખેતશી એમ ત્રણ નામ ધારી ઓશવાળ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, અને પરોઢિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પરોઢિયે રાયશી અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંખંધી પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો; અને સંખંધે ‘રાયસી પડિક્રમણ હાયંમિ,’ એમ તેને બોલાવવું પડતું; તેમજ દેવશીને ‘દેવસી પડિક્રમણ હાયંમિ’ એમ સંખંધ હોવાથી બોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતશીને બોલાવવા બેસાર્યો. ખેતશીએ જ્યાં ‘દેવસી પડિક્રમણ હાયંમિ’ એમ આવ્યું, ત્યાં ‘ખેતશી પડિક્રમણ હાયંમિ,’ એ વાક્યો લગાવી દીધાં! એ સાબળી બધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછ્યું આમ કાં? ખેતશી બોલ્યો: વળી આમ તે કેમ! ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે, ‘ખેતશી પડિક્રમણ હાયંમિ’ એમ તમે કેમ

બોલો છો? ખેતશીએ કહ્યું: હું ગરીબ છઉં એટલે મારું નામ આખું ત્યાં પાધરી તકરાર લઇ બેઠા, પણ રાયશી અને દેવશી માટે કોઇ દિવસ કોઇ બોલતા પણ નથી. એ બન્ને કેમ 'રાયસી પડિક્કમણ્' ઠાયંમિ' અને 'દેવસી પડિક્કમણ્' ઠાયંમિ' એમ કહે છે તો પછી હું 'ખેતશી પડિક્કમણ્' ઠાયંમિ' એમ કાં ન કહું? એની ભદ્રિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપભવ્યો; પછી અર્થની કારણ સહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતશી પોતાના મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાર્તા છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તે પર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોળ ગળ્યો જ લાગે, તેમ નિર્ઐશ્વર્યનામૃતો પણ સત્કળ જ આપે. અહો! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે!

શિક્ષાપાઠ ૨૭. યત્ના.—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે, તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે; અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે; તે પ્રમાણે વર્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિકરૂપ યત્ના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પાળી શકાતી નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસા-વધાનીથી પાળી શકતા નથી. જિનેશ્વર ભગવંતે બોધેલી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે

છે. ઉતાવળી અને વેગલરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખાળો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઈંધનનો વગર ખંચેયે, વગર ભેયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંજ્યા-પ્રમાજ્યા વગર રહેવા દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં પાણીનું ઢોળવું, એંઠનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ઘળઘખતી થાળી નીચે મૂકવી, એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે; અને મહાપાપનાં કારણ પણ થઈ પડે છે. એ માટે થઈને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, જમવામાં અને ખીજા હરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્યે અને ભાવે બન્ને પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી, ઘર સ્વચ્છ રાખવાં, પાણી વિધિસહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઈંધન ખંખેરીને નાંખવાં એ કંઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી બિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે.

પ્રત્યેક કામ યત્ના પૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮. રાત્રિભોજન.--

અહિંસાદિક પંચમહાવૃત્ત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજન ત્યાગવૃત્ત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અલક્ષરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે, તે જાતિના

તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્તમ થાય છે. રાત્રિ-
લોજનમાં એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને
રસોઈને માટે અગ્નિ સળગાવવી પડે છે; ત્યારે સમીપની
ભીંતપર રહેલાં નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે.
ઈંધનને માટે આણેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલાં જંતુઓ રાત્રિએ નહીં
દેખાવાથી નાશ પામે છે; તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરો ગિયાની
લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે;
વખતે એ કુદુર્બાદિકને ભયંકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે.

રાત્રિલોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને
ખાતર ત્યાગ કર્યો છે, છતાં તેઓમાં પરંપરાની રુઢિથી
કરીને રાત્રિલોજન પેસી ગયું છે, પણ એ નિષેધક તો છે જ.

શરીરની અંદર બે પ્રકારનાં કમળ છે; તે સૂર્યના અસ્તથી
સંકોચ પામી જાય છે; એથી કરીને રાત્રિલોજનમાં સૂક્ષ્મ-
જીવલક્ષણરૂપ અહિત થાય છે; જે મહારોગનું કારણ છે,
એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

સત્પુરુષો તો બે ઘડી દિવસ રહે ત્યારે વાળુ કરે; અને
બે ઘડી દિવસ ચઢ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે
નહીં. રાત્રિલોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે
શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ શૂક્ષ્મ લેહો જાણવા
અવશ્યના છે. ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી
મહદ્દુર્ગ છે. એ જિનવચન છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૯. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧.—

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતિતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે, જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી, બહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો, એમ કહે છે; તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનુની અને મદાંધ છે, અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાલ ખાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છઉં એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે? તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી [તેઓ] એવો વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદ્દિન મગ્ન છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. બાહર જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા લાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પપાંખડી ફૂલાય ત્યાં પાપ છે એ ખરું તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞયાગાદિક હિંસાથી તો વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અલક્ષ્યથી બહુ કરીને આપણે વિરક્ત જ છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના

પુત્ર મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રિદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર પામે છે, બહોળો કુટુંબપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમજ અધિકાર પામે છે, અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહા દુર્લભ છે. એ રિદ્ધિ ઇત્યાદિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃખમાં લઈ જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધા-લાવના પણ ઉત્તમ પદ્ધિએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ અને તેમ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ જીવની રક્ષા કરવી. ખીજાને પણ એવો જ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અલયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છઉં; એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિક ન્યાયથી અનાર્થ જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી !

શિક્ષાપાઠ ૩૦. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૨.—

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજ શ્રેણિક એક વખતે સલા ભરીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત વાતચિતના પ્રસંગમાં માંસલુબ્ધ સામંતો હતા તે બોલ્યા કે, હમણા માંસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ વાત અલયકુમારે સાંભળી. એ ઉપરથી એ હિંસક સામંતોને બોધ દેવાનો

તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંજે સલા વિસર્જન થઈ, રાજા અંતઃ-
પુરમાં ગયા, ત્યાર પછી કર્તવ્ય માટે જોણે જોણે માંસની
વાત ઉચ્ચારી હતી, તેને તેને ઘેર અલયકુમાર ગયા. જેને
ઘેર જાય ત્યાં સત્કાર કર્યા પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે,
આપ શામાટે પરિશ્રમ લઈ અમારે ઘેર પધાર્યા ! અલય-
કુમારે કહ્યું : મહારાજા શ્રેણિકને અકસ્માત મહા રોગ ઉત્પન્ન
થયો છે. વૈદ્ય લેળા કરવાથી તેણે કહ્યું કે, કેમજી મનુષ્યના
કાળજીનું સવા ટાંકલાર માંસ હોય તો આ રોગ મટે. તમે
રાજાના પ્રિયમાન્ય છો માટે તમારે ત્યાં એ માંસ લેવા
આવ્યો છઉં. સામંતો વિચાર્યું કે કાળજીનું માંસ હું મુવા-
વિના શી રીતે આપી શકું ? એથી અલયકુમારને પૂછ્યું :
મહારાજા, એ તો કેમ થઈ શકે ? એમ કહી પછી અલય-
કુમારને કેટલુંક દ્રવ્ય પોતાની વાત રાજા આગળ નહીં
પ્રસિદ્ધ કરવા 'આખ્યું તે તે' અલયકુમાર લેતો ગયો.
એમ સઘળા સામંતોને ઘેર અલયકુમાર ફરી આવ્યા. સઘળા
માંસ ન આપી શક્યા, અને પોતાની વાત છુપાવવા દ્રવ્ય
આખ્યું. પછી બીજે દિવસે જ્યારે સલા લેળી થઈ ત્યારે સઘળા
સામંતો પોતાને આસને આવીને બેઠા. રાજા પણ સિંહા-
સનપર વિરાજ્યા હતા. સામંતો આવી આવીને ગઈ કાલનું
કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાજા એ વાતથી વિસ્મિત થયો. અલ-
યકુમાર લાણી જોયું એટલે અલયકુમાર બોલ્યા : મહારાજા !
કાલે આપના સામંતો સલામાં બોલ્યા હતા કે હમણા
માંસ સસ્તું મળે છે; જેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — માટે તે પ્રત્યેક સામંત આપતા ગયા
અને તે'

હતો; ત્યારે સઘળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાળ-
જનું સવા પૈસાભાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ
સસ્તું કે મોંઘું? બધા સામંતો સાંભળીને શરમથી નીચું
જોઈ રહ્યા; કોઈથી કંઈ બોલી શકાયું નહીં. પછી અલય-
કુમારે કહ્યું: આ કંઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કર્યું નથી
પરંતુ બોધ આપવા કર્યું છે. આપણને આપણા શરીરનું
માંસ આપવું પડે તો અનંતલય થાય છે, કારણ આપણા
દેહની આપણને પ્રિયતા છે; તેમ જીવનું તે માંસ હશે
તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય
વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ
તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઈએ. આપણે
સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છઈએ. તે બિચારાં
અવાચક અને અણુસમજણવાળાં પ્રાણી છે. તેમને મોતસ્વપદ્મ
આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે? આપણે આ
વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ પ્રાણીને પોતાનો
જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો
એકંકે ધર્મ નથી. અલયકુમારના લાષણથી શ્રેણિક મહારાજ
સંતોષાયા. સઘળા સામંતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે
દિવસથી માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે
અલક્ષ્ય છે, અને કોઈ જીવ હણાયા વિના તે આવતું નથી
એ મોટો અધર્મ છે; માટે અલય પ્રધાનનું કથન સાંભ-
ળીને તેઓએ અલયદાનમાં લક્ષ આપ્યું; જે આત્માના
પરમ સુખનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૧. પ્રત્યાખ્યાન.—

‘પચ્ચખાણુ’ નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ ‘પ્રત્યાખ્યાન’ છે; અને તે અમુક વસ્તુ લાણી ચિત્ત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવો તોપણ તેથી સંવરપણું નથી, કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું ભંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ભોજન ન કરતા હોઈએ; પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે; કારણ આપણી ઇચ્છા ખુદ્દી રહી. જેમ ઘરનું બારણું ઉઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય આદ્યું આવે તેમ ઇચ્છાનાં દ્વાર ખુલ્લાં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે છે. એટલે કે એ લાણી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મ-બંધનનું કારણ છે; અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ લાણી દ્રષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જેમ આપણે બાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકતો નથી, માટે એ લાણી આપણે દ્રષ્ટિ પણ કરતા નથી; તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ લાણી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી; એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત-નિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યાં છે.

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજે પણ મોટો લાભ છે; તે એ

કે અમુક વસ્તુઓમાં જ આપણી લક્ષતા [આપણો લક્ષ] રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે; જે જે વસ્તુ ત્યાગ થઈ જાય છે તે તે સંબંધી પછી વિશેષ વિચાર, ગ્રહવું, મૂકવું કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી. એ વડે મન બહુ બહોળતાને પામી નિયમરૂપી સડકમાં ચાલ્યું જાય છે. અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રબળ છતાં તેને ધારેલે રસ્તે લઈ જવાય છે; તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઈ જવાય છે; અને તેમાં વારંવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે. મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. વળી અલક્ષ્ય, અનંતકાય, પરસ્ત્રિયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માર્દવ પદાર્થો મનને અવળે રસ્તે દોરે છે. પણ પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યાં જતું અટકે છે; એથી તે વિમળ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા છે? તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશે. વિશેષ સદ્ગુરુ મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૩૨. વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.—

રાજગૃહી નગરીનાં રાજ્યાસન પર જ્યારે શ્રેણિક રાજા વિરાજમાન હતો, ત્યારે તે નગરીમાં એક ચંડાળ રહેતો હતો. એક વખતે એ ચંડાળની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો; ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે તે લાવી આપવા ચંડાળને

કહ્યું. ચંડાળે કહ્યું, આ કેરીનો વખત નથી, એટલે મારો ઉપાય નથી, નહીં તો હું ગમે તેટલે ઉંચે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાનાં બળવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું. ચંડાળણીએ કહ્યું: રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાળે કેરી દેનાર આંખો છે; તે પર અત્યારે કેરીઓ લચી રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાળ તે બાગમાં ગયો. ગુપ્ત રીતે આંખા સમીપ જઈ મંત્ર લાણીને તેને નમાવ્યો; અને કેરી લીધી. બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો તેમ કરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાળ વિદ્યાબળે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માળીની દૃષ્ટિ આંખા લાણી ગઈ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જઈને શ્રેણિક રાજા આગળ નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું. શ્રેણિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને યુક્તિવડે તે ચંડાળને શોધી કાઢ્યો. પોતા આગળ તેડાવી પૂછ્યું, એટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈ ગયો કે જે વાત કળવામાં પણ ન આવી? તે કહે. ચંડાળે કહ્યું આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાચું બોલી જઉં છઉં કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો. અભયકુમારે કહ્યું, મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે; પરંતુ મહારાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું. ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાળને શ્રેણિક રાજા જ્યાં સિંહાસન પર બેઠો હતો ત્યાં લાવીને સામે ઉભો

રાખ્યો; અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાળે પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં. ઝડપથી ઉભા થઈ અભયકુમાર બોલ્યા: મહારાજ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહે; અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કંઈ તો તત્કાળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવા માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો [અવશ્યનો છે]. આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય!

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩. સુદર્શન શેઠ.—

પ્રાચીન કાળમાં શુદ્ધ એકપત્નીવૃત્તને પાળનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે; એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે. એ ધનાઢ્ય, સુંદર મુખમુદ્રાવાળો, કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો, તે નગરના રાજ્યદરબાર આગળથી કંઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું. એ

જ્યારે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે રાબની અલયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોખમાં બેઠી હતી. ત્યાંથી સુદર્શન લાણી તેની દૃષ્ટિ ગઈ. તેનું ઉત્તમ સ્વરૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લલચાયું. એક અનુચરી મોકલીને કપટલાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો. કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અલયાએ સુદર્શનને લોગ લોગવવા સંબંધીનું આમંત્રણ કર્યું. સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહીં. છેવટે કંટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું: બહેન, હું પુરુષત્વમાં નથી ! તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા. એ સઘળી કામ-એષ્ટાથી સુદર્શન ચળ્યો નહીં; એથી કંટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ઉજાણી હતી; તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ લમતા હતા. ધામ-ધુમ મચી રહી હતી. સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. અલયા રાણી કપિલા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવી હતી. સુદર્શનના દેવપૂતળાં જેવા છ પુત્રો તેના જોવામાં આવ્યા, કપિલાને તોણે પૂછ્યું: આવા રમ્ય પુત્રો કેના છે ? કપિલાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યું. એ નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમાં કટાર લોંકાઈ; તેને કારી ઘા વાગ્યો. સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પછી માયાકથન ગોઠવીને અલયાએ અને તેની દાસીએ મળી રાજને કહ્યું: તમે માનતા હશે કે, મારા રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે; દુર્જનોથી મારી પ્રજા દુઃખી

નથી; પરંતુ તે સઘળું મિથ્યા છે. અંતઃપુરમાં પણ દુર્જને પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી હજી અંધેર છે ! તો પછી બીજાં સ્થળ માટે પૂછવું પણ શું ? તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનું આમંત્રણ કર્યું. નહીં કહેવાયોગ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો. એથી વિશેષ અંધારું કર્યું કહેવાય ! રાજા મૂળે કાનના કાચા હોય છે એ વાત જાણે સામાન્ય છે, તેમાં વળી સ્ત્રીનાં માયાવિ મધુરાં વચન શું અસર ન કરે ? તાતા તેલમાં ટાઢાં જળ જેવાં વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા, સુદર્શનને શૂળીએ ચઢાવી દેવાની તત્કાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી, અને તે પ્રમાણે સઘળું થઈ ગયું, માત્ર શૂળીએ સુદર્શન ખેંસે એટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો, પણ ૧‘સૃષ્ટિના’ દિવ્ય લંડારમાં ૨‘અજ-વાળું છે.’ સુદર્શનને શૂળીએ ખેસાર્યો, કે શૂળી શ્રીટીને તેનું ઝળઝળતું સોનાનું સિંહાસન થયું; અને દેવ, દુઃકુલીના નાદ થયા; સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. સુદર્શનનું સત્યશીળ વિશ્વ-મંડળમાં ૩‘ઝળકી ઉઠ્યું.’ શિયળ અને સુદર્શનની ઉત્તમ દ્રઢતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણીએ ચઢાવે છે !

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — ‘જગતના.’ ૨. ‘અજવાળું છે. સત્યનો પ્રભાવ ઢાંક્યો રહેતો નથી.’ ૩. ઝળકી ઉઠ્યું. સત્ય શીળનો સદા જય છે.’

શિક્ષાપાઠ ૩૪. પ્રહ્લયર્યવિષે સુભાષિત.—

(દોહરા.)

- નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ટની પૂતળી, તે લગવાનસમાન. ૧.
- આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકસ્વરૂપ;
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.
- એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર. ૩.
- વિષયસ્વરૂપ અંકૂરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન. ૪.
- જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઇ;
લવ તેનો લવ પછિ રહે, તત્ત્વવચન એ લાઇ. ૫.
- સુંદર શીયળસુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ કળ લે તેહ. ૬.
- પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, પ્રહ્લયર્ય મતિમાન. ૭.

શિક્ષાપાઠ ૩૫. નવકાર મંત્ર.—

- નમો અરિહંતાણું.
નમો સિદ્ધાણું.
નમો આયરિયાણું.
નમો ઉવઞ્જાયાણું.
નમો લોએ સંવસાહુણું.—

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ઋથ પ્રવચનમાં નવકાર [નમસ્કાર]
મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે.

અર્હત ભગવંતના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવંતના આઠ ગુણ,
આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પંચવીશ ગુણ, અને
સાધુના સત્તાવીશ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા.
અંગુઠા વિના બાકીની ચાર આંગળીઓનાં બાર ટેરવાં થાય છે;
અને એથી એ ગુણોનું ચિંતવન કરવાની યોજના હોવાથી
બારને નવે ગુણતાં ૧૦૮ થાય છે. એટલે નવકાર એમ કહેવામાં
સાથે એવું સૂચવન રહ્યું જણાય છે કે, હે ભવ્ય! તારાં એ
આંગળીનાં ટેરવાંથી [નવકાર] મંત્ર નવ વાર ગણ.—‘કાર’
એટલે ‘કરનાર’ એમ પણ થાય છે. બારને નવે ગુણતાં જેટલા
થાય એટલા ગુણોના ભરેલો મંત્ર એમ નવકાર મંત્ર તરીકે
એનો અર્થ થઈ શકે છે; અને પંચપરમેષ્ઠિ એટલે આ
સકળ જગતમાં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ટ છે તે કયિ કયિ?
તો કહી બતાવી કે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય
અને સાધુ. એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ મંત્ર;
અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિ
એવો શબ્દ થયો. આ મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ મનાય છે, કારણ
પંચપરમેષ્ઠિ અનાદિ સિદ્ધ છે. એટલે એ પાંચે પાત્રો આદ્યસ્વપ
નથી [પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,] અને તેના જપનાર પણ
અનાદિ સિદ્ધ છે. એથી એ જાપ પણ અનાદિ સિદ્ધ ઠરે છે.

પ્ર૦—એ પંચપરમેષ્ઠિ મંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય
ઉત્તમ ગતિને પામે છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે એ માટે તમારું
શું મત છે?

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે, એમ હું માનું છઉં.

પ્ર૦—એને કયાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉ૦—હા. એ તમને હું સમજાવું: મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગદ્ભૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે. તત્ત્વથી જોતાં વળી અર્હતસ્વરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાય-સ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે. કારણ કે પૂજવા યોગ્ય એઓ શાથી છે? એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇત્યાદિ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર ‘એથી કેટલો કદ્યાણુકારક થાય?’

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો મોક્ષનું કારણ નવકાર મંત્રને કહે છે એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છઉં.

અર્હત ભગવંત, સિદ્ધ ભગવંત, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો અકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતાં ‘અસિઆઉસા’ એવું મહદ્ભુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું ઐ એવું યોગર્ષિદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિભળ ભાવથી જાપ કરવો.

શિક્ષાપાઠ ૩૬. અનુપૂર્વિ.—

૨ ‘નર્કાનુપૂર્વિ, દેવાનુપૂર્વિ’ એ અનુપૂર્વિઓ વિષેનો આ

૧ દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—‘કેટલો કદ્યાણુ કારક છે. ’તૃતીયાવૃત્તિ પાઠા૦—

૨ ‘નરકાનુપૂર્વિ, તિર્ય્યાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને દેવાનુપૂર્વિ’

પાઠ નથી, પરંતુ એ નામના એક અવધાની લઘુ પુસ્તકનાં મંત્ર સ્મરણને માટે છે.*

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા—આવી જાતનાં કોષ્ટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તેં જોયું છે?

પુત્ર—હા, પિતાજી.

પિતા—એમાં આડા અવળા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં આવે છે?

પુત્ર—નહીં પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા—પુત્ર ! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એક બહુ 'અવ્યવસ્થિત' ચીજ છે; અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે. તે જ્યાં સુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી; પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો લગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને તેને કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક

* આ એ લીટીઓ દ્વિં આં માં નથી.

૧ દ્વિં આં પાઠાં—'અચળ'

એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોભવિલોભસ્વરૂપમાં લક્ષબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને લિલ્લ લિલ્લ પ્રકારે કોણકો કર્યા છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા ૧ ‘પામીને નિર્જરા કરી શકે.’

પુત્ર—પિતાજી અનુક્રમે લેવાથી એમ શામાટે ન થઈ શકે?

પિતા—લોભવિલોભ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતાં જવું પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી એનો આંકડો આવે કે ‘નમો લોએસન્વસાહુણું’ પછી—‘નમો અરિહંતાણું’ એ વાક્ય મૂકીને ‘નમો સિદ્ધાણું’ એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ લક્ષની દ્રઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ વિચાર કરવો પડતો નથી. એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાખે છે, જેથી સત્પુરુષોએ અનુપૂર્વીની યોજના કરી છે, તે બહુ સુંદર છે અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૧.--

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદ્દય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિલાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાલ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવૃત્ત છે. સામાયિક શબ્દની

૧ ‘થઈને નિર્જરા કરી શકાય છે.’

વ્યુત્પત્તિ સમન્વિત્ત્વમ્ એ શબ્દોથી થાય છે; ‘સમ’ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, ‘આય’ એટલે તે સમભાવથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ, અને ‘ઇક’ કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે. એટલે કે જેવડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક. આર્ત, અને રોદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને, મન, વચન કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક [મનુષ્ય] સામાયિક કરે છે.

મનના પુદ્ગળ દોરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચનકાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના, અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહું છઉં.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તે કોણ તર્થું હશે? એવા વિકલ્પનું નામ ‘અવિવેક દોષ.’

૨. યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે ઇં તે ‘યશોવાંછાદોષ.’

૩. ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે ‘ધનવાંછાદોષ.’

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરું છઉં? એ ‘ગર્વદોષ.’

૫. લયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉં; મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જો સામાયિક નહીં કરું તો કહશે કે એટલું [આટલી ક્રિયા] પણ નથી કરતો; એથી નિંદા થશે એ ‘લયદોષ.’

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાનું ઇચ્છે તે ‘નિદાનદોષ.’

૭. સંશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહીં હોય? એ વિકલ્પ તે ‘સંશયદોષ.’

૮. કષાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય, કે કંઈ કારણથી પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે તે ‘કષાયદોષ.’

૯. અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે ‘અવિનયદોષ.’

૧૦. અબહુમાનદોષ—ભક્તિભાવ અને ઉમંગ પૂર્વક સામાયિક ન કરે તે ‘અબહુમાનદોષ.’

શિક્ષાપાઠ ૩૮. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૨.—

દશ દોષ મનના કહ્યા હવે વચનના દશ દોષ કહું છઉં.

૧. કુબોલદોષ—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે ‘કુબોલદોષ.’

૨. સહસાત્કારદોષ—સામાયિકમાં સાહસથી અવિચાર-પૂર્વક વાક્ય બોલવું તે ‘સહસાત્કારદોષ.’

૩. અસદ્દારોપણદોષ—બીજાને ખોટો બોધ ‘આપે,’ તે ‘અસદ્દારોપણદોષ.’

૪. નિરપેક્ષદોષ—સામાયિકમાં શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય બોલે તે ‘નિરપેક્ષદોષ.’

૫. સંક્ષેપદોષ—સૂત્રના પાઠ ઇત્યાદિક ટુંકામાં બોલી નાખે; અને યથાથ ર‘લાખે’ નહીં તે ‘સંક્ષેપદોષ.’

૬. કલેશદોષ—કોઈથી કંકાશ કરે તે ‘કલેશદોષ.’

૭. વિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા માંડી બેસે તે ‘વિકથાદોષ.’

૮. હાસ્યદોષ—સામાયિકમાં કોઈની હાંસી, મજકરી કરે તે ‘હાસ્યદોષ.’

૯. અશુદ્ધદોષ—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે ‘અશુદ્ધદોષ.’

૧૦. મુણ્ણુદોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્ર-પાઠ બોલે જે પોતે પણ પુરું માંડ સમજી શકે તે ‘મુણ્ણુદોષ.’

એ વચનના દશ દોષ કહ્યા; હવે કાયાના બાર દોષ કહું છઉં.

૧. અયોગ્યઆસનદોષ—સામાયિકમાં પગપર પગ ચઢાવી બેસે એ ગુર્વાદિકનું અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો ‘અયોગ્યઆસનદોષ.’

૧. દ્વિં આં પાઠાં—‘આદિ આપવાં.’ ૨. ‘હિચાર કરે.’

૨. ચલાસનદોષ—ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરે, અથવા વારંવાર બ્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસે તે ‘ચલાસનદોષ.’

૩. ચલદ્રષ્ટિદોષ—કાચોત્સર્ગમાં આંખો ચંચળ રાખે એ ‘ચલદ્રષ્ટિદોષ.’

૪. સાવધક્રિયાદોષ—સામાયિકમાં કંઈ પાપ ક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા કરે તે ‘સાવધક્રિયાદોષ.’

૫. આલંબનદોષ—ભીંતાદિકે ઓઠીંગણુ ઢઢ બેસે એથી ત્યાં બેઠેલા ૧‘જંતુ આદિકનો નાશ થાય અને પ્રમાદ થાય, તે ‘આલંબનદોષ.’

૬. આકુચનપ્રસારણુદોષ—હાથ પગ સંકોચે, લાંબા કરે એ આદિ તે ‘આકુચનપ્રસારણુદોષ.’

૭. આલસદોષ—અંગ મરડે, ટચાકા વગાડે એ આદિ તે ‘આલસદોષ.’

૮. મોટનદોષ—આંગળી વગેરે વાંકી કરે, ટચાકા વગાડે તે ‘મોટનદોષ.’

૯. મલદોષ—ઘરડાઘરડ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ ખેરે તે ‘મલદોષ.’

૧૦. વિમાસણુદોષ—ગળામાં હાથ નાખી બેસે ઇં તે ‘વિમાસણુદોષ.’

૧૧. નિદ્રાદોષ—સામાયિકમાં ઉંઘ આવવી તે ‘નિદ્રાદોષ.’

૧૨. વસ્ત્રસંકોચન—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની ભી-તિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે ‘વસ્ત્રસંકોચનદોષ.’

૧ ‘જંતુનો નાશ થાય કે તેને પીડા થાય તેમજ પોતાને પ્રમા-
દની પ્રવૃત્તિ થાય એ.’

એ બત્રીશ દ્વષણરહિત સામાયિક કરવી; પાંચ આત-
ચાર ટાળવા.

શિક્ષાપાઠ ૩૯. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૩.—

એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ બત્રીશ દોષમાંના
અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામા-
યિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાંધ્યું છે. એ વૃત્ત
સાવધાની પૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો
એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ
કંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લઈને બેસવાથી કાળ જાય
પણ ક્યાંથી ? આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક
કરનારા બહુ જ થોડા છે. પ્રતિક્રમણું સામાયિકની સાથે
કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુગમ પડે છે. જો
કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણું લક્ષ પૂર્વક કરી શકતા નથી
તોપણ કેવળ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે.
સામાયિક પણ પુરું જોએને આવડતું નથી તેઓ બિચારા
સામાયિકમાં પછી બહુ મુંઝાય છે. કેટલાક ભારે કર્મિયો
એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રયત્નો પણ ઘડી રાખે છે. આથી
સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેદકારક અને
કર્મની બાહુલ્યતા છે. સાઠ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા
જાય છે. અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાળચક્ર
વ્યતીત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ

સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઇક સ્વસ્થતા આણવી. પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યની * [વૈરાગ્યનાં] ઉત્તમ કાબ્યો બોલવી, [બોલવાં,] પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નુતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કોઇને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો; જેમ સામાયિકકાળ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જે સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઇ અભ્યાસ કરવો. એ સઘળી યોગવાઈ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો; અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો; પરંતુ જેમ અને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકીકાળ વ્યતીત કરવો. કંઇ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપ જ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહીં. ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું. જેમ અને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું.

---

* [ ] આવાં ચિન્હમાં ચૂકેલ ભાગ પણ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં મદે કરાવેલા ફેરફારનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.—

પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું—સ્મરણ કરી જવું—
કરીથી જોઈ જવું—એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે. 'જે
દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા' તે વખતની અગાઉ
તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક જોઈ
જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી
જવું વિગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે.

ઉત્તમ મુનિયો અને લાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને
રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે
થયેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ
અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ
અવશ્ય કરવું; કારણ આત્મા મન, વચન અને કાયાના
યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું
દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચા-
ત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાત્તાપ
કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકલય અને અનુકંપા છૂટે છે;
આત્મા કોમળ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક
આવતો જાય છે. ભગવાન સાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇંડો જે જે
દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે
છે. [આમ] એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું 'આવશ્યક' એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — 'ભાવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે
વખતે પ્રતિક્રમણ કરવાનું થાય.'

અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જ છે.

સાયંકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ દેવસી [દેવસીય] પડિક્રમણું એટલે દિવસસંખંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ; અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તે રાઇસી [રાઇ] પડિક્રમણું કહેવાય છે. દેવસી [દેવસીય] અને રાઇસી [રાઇ] એ પ્રાકૃત લાધાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણું તે પાક્ષિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સંવત્સરિ [સાંવત્સરિક] કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પ્રતિક્રમણું કર્યું હોય તો કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઇ પડે તો દિવસ સંખંધી પણ રહી જાય.

પતિક્રમણસૂત્રની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂળ-તત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણું ધીરજથી, સમજાય એવી લાભાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧.—

એક પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો. ત્યાં તેને ભૂખ લાગી એટલે તે બિચારો લડથડીમાં ખાતો

ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો. ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘર-માંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન લોજન આણી આપ્યું. લોજન મળવાથી લીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો; આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો; ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાનુએ અતિ જૂનો થયેલો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો. એક બાનુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોઠડી મૂકી અને એક બાનુએ પોતે તે લોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં એણે તે લોજન ખાઈને પુરું કર્યું. ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. લોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિચ્યાઈ ગઈ. નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરિ-દ્ધિને પામ્યો છે; સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યાં છે; દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે; સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે; આનુબાનુ છડીદારો ખમા ખમા પોકારે છે; એક રમણીય મહેલમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે; દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાંપે છે; પંખાથી એક બાનુએથી પંખાનો મંદ મંદ પવન ઢોળાય છે; એવા સ્વપ્નામાં તેનો આત્મા ચઢી ગયો. તે સ્વપ્નના લોગ લેતાં તેનાં રોમ ઉઠ્ઠસી ગયાં. એવામાં મેઘ મહારાજ ચઢી આવ્યા; વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા; સૂર્ય દેવ વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો; સર્વત્ર અંધકાર પથરાઈ ગયો; મુશલધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામાં ગાજવીજથી

એક પ્રખળ કડાકો થયો. કડાકાના અવાજથી લય પામીને તે પામર ભીખારી ખીચારો જાગી ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૪૨. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૨.—

જીએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે; જ્યાં ફાટીતુટી ગોઢી પડી હતી ત્યાં જ તે પડી છે. પોતે જેવાં મલિન અને ગોખ-જાળીવાળાં કપડાં ધારણ કર્યા હતાં તેવાં ને તેવાં શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો ધિરાજે છે. નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જવભાર ઘટ્યું. નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પલંગ; નથી તે આમરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો; નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો; નથી તે પંખા કે નથી તે પવન; નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા; નથી તે સુખ વિલાસ કે નથી તે મહોન્મત્તતા, ભાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો. સ્વપ્નામાં મેં મિથ્યા આડંબર દીઠો. તેથી આનંદ માન્યો; એમાંનું તો અહીં કશુંએ નથી; સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં, અને તેનું પરિણામ જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાત્તાપમાં પડી ગયો.

અહો ભવ્યો! ભીખારીનાં સ્વપ્ના જેવાં સંસારનાં સુખ અનિત્ય છે. સ્વપ્નામાં જેમ તે ભીખારીએ સુખ સમુદાય દીઠા અને આનંદ માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસાર સ્વપ્નના સુખ સમુદાયમાં આનંદ માને છે. જેમ તે સુખ સમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્યા જણાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ

ભીખારીને ખેદની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ મોહાંધ પ્રાણીઓ સંસારનાં સુખ માની બેસે છે; અને લોગવ્યા સમ ગણે છે; પરંતુ પરિણામે ખેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાત્તાપ લે છે. તે ચપળ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નનાં ખેદ જેવું તેનું પરિણામ રહ્યું છે. એ ઉપરથી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મહિતને શોધે છે. સંસારની અનિત્યતા પર એક કાવ્ય છે કે:—

(ઉપનિષદ.)

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ,
પુરંદરી આપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ?

વિશેષાર્થ:—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે. વીજળીનો ઝબકાર જેમ થઈ ને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે; તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીનાં મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા, અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામલોગ આકાશમાં ઉત્તમ થતા ઈંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે; જેમ ઈંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈ ને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે; તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે; ટુંકામાં હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે. એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું? તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખંડ અને અવિનાશી છે; માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર! એ બોધ યથાર્થ છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૩. અનુપમ ક્ષમા.—

ક્ષમા એ અંતર્શત્રુજીતવામાં ખડ્ગ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં ખજતર છે. શુદ્ધભાવે અસદ્દ દુઃખમાં સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય લવસાગર તરી જાય છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસુસ્વપવાન, સુકુમાર માત્ર બાર વર્ષની વયે લગવાનું નેમિનાથની પાસેથી સંસારત્યાગી થઈ સ્મશાનમાં ઉઝ ધ્યાનમાં રહ્યા હતા; ત્યારે તેઓ અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા, તે અહીં કહું છઉં.

સોમલ નામના બ્રાહ્મણની સુસ્વપવર્ણસંપન્ન પુત્રી વેરે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું. પરંતુ લગ્ન થયા પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસાર ત્યાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રીનું સુખ જવાના દ્રેષથી તે સોમલ બ્રાહ્મણને લયંકર ક્રોધ બ્યાખ્યો. ગજસુકુમારનો શોધ કરતો કરતો એ સ્મશાનમાં જ્યાં મહામુનિ ગજસુકુમાર એકાગ્ર વિશુદ્ધભાવથી કાયોત્સર્ગમાં છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કોમળ ગજસુકુમારના માથાપર ચીકણી માટીની વાડ કરી; અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યા, ઈંધન પુર્યું એટલે મહાતાપ થયો. એથી ગજસુકુમારનો કોમળ દેહ બળવા મંડ્યો એટલે તે સોમલ જતો રહ્યો. એ વેળા ગજસુકુમારના અસદ્દ દુઃખમાં કહેવું પણ શું હોય? પરંતુ ત્યારે તે સમભાવ પરિણામમાં રહ્યા. કિંચિત્ ક્રોધ કે દ્રેષ એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નહીં. પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરીને બોધ દીધો કે જો! તું એની પુત્રીને પરણ્યો હોત તો એ કન્યાદાનમાં તને પાધડી આપત. એ પાધડી થોડા વખતમાં ફાટી જાય તેવી

અને પરિણામે દુઃખદાયક થાત. આ એનો બહુ ઉપકાર થયો કે એ પાઘડી બદલ એણે મોક્ષની પાઘડી બંધાવી. એવા વિશુદ્ધ પરિણામથી અડગ રહી સમભાવથી તે અસહ્ય વેદના સહીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંત જીવન [સુખ] ને પામ્યા. કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ! તત્ત્વજ્ઞાની-ઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે. ગજસુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા કેવો વિશુદ્ધ બોધ કરે છે!

શિક્ષાપાઠ ૪૪. રાગ.—

શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે બહુવાર વાંચ્યું છે. ગૌતમસ્વામીના બોધેલા કેટલાક શિષ્યો કેવળજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામતા નહોતા, કારણ ભગવાન્ મહાવીરનાં અંગોપાંગ, વર્ણ, વાણી, સ્વરૂપ ઇત્યાદિક પર હજી ગૌતમને મોહિની હતી. [મોહ હતો.] નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે, ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે. રાગ એ મોહિની [મોહ] અને મોહિની [મોહ] એ સંસાર જ છે. ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ જ્યાંસુધી ખસ્યો નહીં ત્યાંસુધી તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા નહીં. પછી શ્રમણુ ભગવાન્ જ્ઞાતપુત્ર જ્યારે અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા, ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળીને તેઓ ખેદ પામ્યા. વિરહથી તેઓ અનુરાગ વચનથી બોલ્યા: “હે મહાવીર! તમે

મને સાથે તો ન લીધો, પરંતુ સંભાર્યોએ નહીં. મારી પ્રીતિ સામું તમે દષ્ટિ પણ કરી નહીં! આમ તમને છાજતું નહોતું.” એવા તરંગો કરતાં કરતાં તેનું લક્ષ કર્યું. ને તે નિરાગ શ્રેણિએ ચઢ્યા; “હું બહુ મૂર્ખતા કરું છઉં. એ વીતરાગ, નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામાં કેમ મોહિની [મોહ] રાખે? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવળ સમાન દષ્ટિ હતી; હું એ નિરાગીનો મિથ્યા મોહ રાખું છઉં. મોહ સંસારનું પ્રબળ કારણ છે;” એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ શોક તણને નિરાગી થયા. એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું; અને પ્રાંતે નિર્વાણ પધાર્યા.

ગૌતમમુનિનો રાગ આપણને બહુ સૂક્ષ્મ બોધ આપે છે. ભગવાન પરનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુઃખદાયક થયો, તોપણ સંસારનો, તે વગી પામર આત્માઓનો મોહ કેવું અનંત દુઃખ આપતો હશે ! સંસારરૂપી ગાડીને રાગ દ્રેષ એ બે રૂપી બળદ છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્રેષ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે, રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે; એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૫. સામાન્ય મનોરથ.—

(સવૈયા.)

મોહિનીલાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
પત્યરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી !
દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્ત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી. ૧
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારું;

નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું.
સંશયબીજ ઉગે નહિ અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉતારું.

શિક્ષાપાઠ ૪૬. કપિલમુનિ, ભાગ ૧.—

કૌશાંબી નામની એક નગરી હતી. ત્યાંના રાજદર-
બારમાં રાજ્યનાં આભૂષણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી
રહેતો હતો. એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું. તેના ઉદરથી
કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો
થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાલમાં
ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્વત્તા પામ્યો નહતો, તેથી
એના પિતાની જગો કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી. કાશ્યપ-
શાસ્ત્રી જે પુંજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત
એવા કપિલે ખાઈને પુરી કરી. શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના
બારણામાં ઉભી હતી, ત્યાં બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના
પતિની શાસ્ત્રીયપદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામાં
આવ્યો. ઘણા માનથી જતા આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને
પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. જ્યારે મારા
પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ ભોગવતી
હતી ! એ મારું સુખ તો ગયું પરંતુ મારો પુત્ર પણ
પુરું ભણ્યોએ નહીં. એમ વિચારમાં ડોલતાં ડોલતાં તેની
આંખમાંથી દડ દડ આંસુ ખરવા મંડ્યાં. એવામાં ફરતો ફરતો
કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનું કારણ
પૂછ્યું. કપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જે હતું તે કહી
ખતાવ્યું. પછી કપિલ બોલ્યો “જે મા ! હું બુદ્ધિશાળી છઉં,

પરંતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી. એટલે વિદ્યા વગર હું એ પદવી પામ્યો નહીં. તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરું. શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું: “એ તારાથી બની શકે નહીં, નહીં તો આર્યાવર્ત્તની મર્યાદાપર આવેલી શ્રાવસ્તિ નગરીમાં ઈદ્રદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન દે છે; જો તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી.” એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પંથે પળ્યા.

અવધ વીતતાં કપિલ શ્રાવસ્તિએ શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા. પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો. શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો; પણ કપિલ આગળ કંઈ પુંજી નહોતી કે તેમાંથી ખાય, અને અભ્યાસ કરી શકે; એથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું હતું. યાચતાં યાચતાં બપોર થઈ જતા હતા, પછી રસોઈ કરે, અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ રહેતો હતો; એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો, પંડિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું પંડિત તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. એને હુમેશાં લોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા ખાતર કરી દીધી. જેથી કપિલને તે એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭. કપિલમુનિ ભાગ ૨.--

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ઉભી થઈ. ભદ્રિક કપિલ હવે યુવાન થયો હતો; અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી. તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કંઈ માણસ નહોતું. હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સંબંધ વધ્યો. વધીને હાસ્ય-વિનોદસ્વરૂપે થયો; એમ કરતાં કરતાં બન્નેને પ્રીતિ બંધાઈ. કપિલ તેનાથી લુબ્ધાચો ! એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે !!

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી બન્નેનું માંડ પુરું થતું હતું; પણ લૂગડાં-લત્તાના વાંધા થયા. ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કપિલે કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાળની તેને માહિતી પણ નહોતી. એથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે બિચારો તે જાણતો પણ નહોતો. ગંચળ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે, મુંઝાવામાં કંઈ વળવાનું નથી; પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે, સવારમાં પહેલો જઈ જે વ્રાજાણુ આશીર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે. ત્યાંજે જઈ શકે અને પ્રથમ આશીર્વાદ આપી શકે, તો તે બે માસા સોનું મળે. કપિલે એ વાતની હા કહી. આઠ દિવસ સુધી આંટા ખાધા પણ વખત વિત્યા પછી જાય એટલે કંઈ વળે નહીં. એથી તેણે એક દિવસ નિશ્ચય કર્યો કે, જો ચોકમાં સુઈ તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે. પછી તે ચોકમાં સુતો. અઘરાત ભાંગતાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. કપિલે પ્રભાત

સમીપ જાણીને મુડીઓ વાળીને આશીર્વાદ દેવા માટે દોડતાં જવા માંડયું. રક્ષપાળે ચોર જાણીને તેને પકડી રાખ્યો. એક કરતાં બીજું થઈ પડ્યું. પ્રભાત થયો એટલે રક્ષપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઉભો રાખ્યો. કપિલ ખેલાન જેવો ઉભો રહ્યો; રાજાને તેનાં ચોરનાં લક્ષણ ભાસ્યાં નહીં. એથી તેને સઘળું વૃત્તાંત પૂછ્યું. ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્ય સમાન ગણનારની ભદ્રિકતાપર રાજાને દયા આવી. તેની દરિદ્રતા ટાળવા રાજાની ઇચ્છા થઈ. એથી કપિલને કહ્યું: આશીર્વાદને માટે થઈ તારે જો એટલી બધી તરખડ થઈ પડી છે, તો હવે તારી ઇચ્છા પુરતું તું માગી લે; હું તને આપીશ. કપિલ થોડીવાર મૂઠ જેવો રહ્યો. એથી રાજાએ કહ્યું, કેમ વિપ્ર, કંઈ માગતા નથી? કપિલે ઉત્તર આપ્યો; મારું મન હજી સ્થિર થયું નથી; એટલે શું માગવું તે સૂઝતું નથી. રાજાએ સામેના બાગમાં જઈ ત્યાં ખેતીને સ્વસ્થતા પૂર્વક વિચાર કરી કપિલને માગવાનું કહ્યું. એટલે કપિલ તે બાગમાં જઈને વિચાર કરવા બેઠો.

શિક્ષાપાઠ ૪૮. કપિલમુનિ, ભાગ ૩.--

ખે માસા સોનું લેવાની જેથી ઇચ્છા હતી તે કપિલ હવે તૃષ્ણાતરંગમાં ઘસડાયો. પાંચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી, તો ત્યાં વિચાર આવ્યો કે પાંચથી કાંઈ પુરું થનાર નથી માટે પંચવીશ મહોર માગવી. એ વિચાર પણ ફર્યો. પંચવીશ મહોરથી કાંઈ આખું વર્ષ ઉતરાય નહીં. માટે સો મહોર માગવી ત્યાં વળી વિચાર ફર્યો. સો મહોરે ખે વર્ષ ઉતરી,

વૈલવ લોગવી, પાછાં દુઃખનાં દુઃખ માટે એક હજાર મહોરની ચાચના કરવી ઠીક છે; પણ એક હજાર મહોરે છોકરાં છૈયાનાં બે ચાર ખર્ચ આવે કે એવું થાય તો પુરું પણ શું થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીંદગી પર્યંત પણ ચિંતા નહિ. ત્યાં વળી ઇચ્છા કરી. દશ હજાર મહોર ગવાઈ જાય એટલે પછી મુડી વગરના થઈ રહેવું પડે. માટે એક લાખ મહોરની માગણી કરું કે જેના વ્યાજમાં બધા વૈલવ લોગવું; પણ જીવ! લક્ષાધિપતિ તો ઘણાય છે. એમાં આપણે નામાંકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન્ શ્રીમંતતા કહેવાય. વળી પાછો રંગ ફર્યો. મહાન્ શ્રીમંતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાજાનું અર્ધું રાજ્ય માગવું; પણ જો અર્ધું રાજ્ય માગીશ તોય રાજા મારા તુલ્ય ગણાશે; અને વળી હું એનો ચાચક પણ ગણાઈશ. માટે માગવું તો આખું રાજ્ય માગવું. એમ એ તૃણામાં ડુબ્યો; પરંતુ તુચ્છ સંસારી એટલે પાછો વળ્યો. ભલા જીવ! આપણે એવી કૃતમ્નતા શા માટે કરવી પડે કે જે આપણને ઇચ્છા પ્રમાણે આપવા તત્પર થયો તેનું જ રાજ્ય લઈ લેવું; અને તેને જ બ્રહ્મ કરવો? ખરું જોતાં તો એમાં આપણી જ બ્રહ્મતા છે. માટે અર્ધું રાજ્ય માગવું; પરંતુ એ ઉપાધિએ મારે નથી જોઈતી. ત્યારે નાણાંની ઉપાધિ પણ ક્યાં આછી છે? માટે કરોડ લાખ મૂકીને સો બસેં મહોર જ માગી લેવી. જીવ, સો બસેં મહોર હમણાં આવશે તો પછી વિષય-વૈલવમાં જ વખત ચાલ્યો જશે; અને વિદ્યાબ્યાસ પણ ધર્યો રહેશે; માટે પાંચ મહોર હમણાં તો લઈ જવી પછીની વાત પછી. અરે! પાંચ મહોરનીએ હમણાં કંઈ જરૂર નથી; માત્ર

એ માસા સોનું લેવા આવ્યો હતો તે જ માગી લેવું. આ તો જીવ બહુ થઈ. તૃષ્ણા સમુદ્રમાં તેં બહુ ગળકાં ખાધાં. આખું રાજ્ય માગતાં પણ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી, માત્ર સંતોષ અને વિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી. એ રાજા જે ચક્રવર્તી હોત તો પછી હું એથી વિશેષ શું માગી શકત? અને વિશેષ જ્યાંસુધી ન મળત ત્યાંસુધી મારી તૃષ્ણા સમાત પણ નહીં જ્યાંસુધી તૃષ્ણા સમાત નહિ ત્યાંસુધી હું સુખી પણ ન હોત. એટલેથી એ મારી તૃષ્ણા ટળે નહીં તો પછી એ માસાથી કરીને ક્યાંથી ટળે? એનો આત્મા સવળીએ આવ્યો અને તે બોલ્યો, હવે મારે એ એ માસાનું પણ કંઈ કામ નથી. એ માસાથી વધીને હું કેટલે સુધી પહોંચ્યો! સુખ તો સંતોષમાં જ છે. તૃષ્ણા એ સંસાર વૃક્ષનું બીજ છે. એનો હે જીવ, તારે શું ખપ છે? વિદ્યા લેતાં તું વિષયમાં પડી ગયો; વિષયમાં પડવાથી આ ઉપાધિમાં પડ્યો; ઉપાધિ વડે કરીને અનંત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરંગમાં તું પડ્યો. એક ઉપાધિમાંથી આ સંસારમાં એમ અનંત ઉપાધિ વેઠવી પડે છે. એથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે. સત્ય સંતોષ જેવું નિરૂપાધિ સુખ એકંકે નથી. એમ વિચારતાં વિચારતાં, તૃષ્ણા સમાવવાથી તે કપિલનાં અનેક આવરણ ક્ષય થયાં. તેનું અંતઃકરણ પ્રકુલ્લિત અને બહુ વિવેકશીલ થયું. વિવેકમાં ને વિવેકમાં ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શક્યો. અપૂર્વશ્રેણીએ ચઢી તે કૈવલ્યજ્ઞાનને પામ્યો કહેવાય છે.

તૃષ્ણા કેવી કનિષ્ઠ વસ્તુ છે! જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે; તે નિરંતર નવ-

યૌવન રહે છે. ચાહના જેટલું મળ્યું એટલે ચાહનાને વધારી
દે છે. સંતોષ એ જ માત્ર કલ્પવૃક્ષ છે; અને એ જ માત્ર
મનોવાંછિતતા પૂર્ણ કરે છે.

*‘કપિલ મુનિનું આ ચરિત્ર કથારૂપ છે તે કંઈ
ઇતિહાસરૂપે મળ્યું નથી.’

શિક્ષાપાઠ. ૪૯. તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.—

(મનહર છન્દ.)

(એક ગરીબની વધતી ગયેલી તૃષ્ણા.)
હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈ ને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈ ને.
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
દીડી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈ ને;
અહો! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શંકરાઈ મળી;
વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈ ને. ૧

(૨)

કરોચલી પડી દાઢી ડાચાંતણો દાટ વળ્યો,
કાળી કેશપટી વિષે, શ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
સૂંઘવું, સાંભળવું ને, દેખવું તે માંડી વળ્યું,
તેમ દાંત આવલી તે, ખરી, કે ખવાઈ ગઈ.
વળી કેડ વાંકી, હાડ ગયાં, અંગરંગ ગયો,

* આ ભાગ દ્વિ. આ. માં નથી.

ઉઠવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ;
અરે! રાજ્યચંદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પણ,
મનથી ન તોય રાંડ, મમતા મરાઈ ગઈ. ૨

(૩).

કરોડોના કરજના, શીરપર ડંકા વાગે,
રોગથી રુંધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈ ને;
પુરપતિ પણ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
પેટ તણી વેઠ પણ, શકે ન પુરાઈ ને.
પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
પુત્ર, પુત્રી ભાખે ખાઈ ખાઈ દુઃખદાઈ ને,
અરે! રાજ્યચંદ્ર તોય જીવ આજા દાવા કરે,
જંબળ છંડાય નહીં તજી તૃપનાઈ ને. ૩

(૪)

થઈ ક્ષીણ નાડી અવાચક કેવો રહ્યો પડી,
જીવન દીપક પામ્યો કેવળ અંખાઈ ને;
છેદ્વીઈસે પડ્યો ભાળી ભાઈ એ ત્યાં એમ ભાખ્યું,
હવે ટાઢી માટી થાય તે તે ઠીક ભાઈ ને.
હાથને હલાવી ત્યાં તે ખીજી બુઢે સૂચવ્યું એ,
ખોલ્યા વિના ખેશ બાળ તારી ચતુરાઈ ને!
અરે રાજ્યચંદ્ર દેખો દેખો આશાપાશ કેવો ?
જતાં ગઈ નહીં ડોશે મમતા મરાઈ ને! ૪

શિક્ષાપાઠ ૫૦. પ્રમાદ.—

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આગસ કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ડાલની અણી પર પડેલા જળના ઊંદુ જેવું છે. જેમ તે ઊંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ યોધના કાવ્યમાં ચોથી કડી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે. ‘સમયં ગોચમ મા પમાણ’—એ પવિત્ર વાક્યના એ અર્થ થાય છે. એક તો હે! ગૌતમ સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને ખીજો એ કે મેધાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે; કાળશિકારી માથે ધનુષ્યબાણ ચઢાવીને ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જંજળ થઈ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મ કર્ત્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે; પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડાભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્ત્તવ્યમાં ગાળે છે, અને અવસરે અવસરે ધર્મ-કર્ત્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યત્ના અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે. સાઠ ઘડીના અહોરાત્રમાં વિશ ઘડી તો

દ્રામાં ગાળીએ છીએ. બાકીની ચાળીશ ઘડી ઉપાધિ, ઘટખા અને રઝળવામાં ગાળીએ છીએ. એ કરતાં એ ૧૬ ઘડીના વખતમાંથી બે ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તાને માટે ઉપયોગમાં લાઈએ તો બની શકે એવું છે. એનું રિણામ પણ કેવું સુંદર થાય ?

પણ એ અમૂલ્ય ચીજ છે. ચકવર્તી પણ એક પણ મવા આળી રિદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પણ વ્યર્થ ખોવાથી એક લવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે !

।જ્ઞાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શું ?—

લઘુ શિષ્યો—લગવન્ ! આપ અમને સ્થળે સ્થળે હેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે. વિવેક બે અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે. વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને કહો.

ગુરુ—આયુષ્યમનો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવાં તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાય સમજે છે. ત્યારે મહારાજ ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય ?

ગુરુ—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો બેઠાં.

લઘુ શિષ્યો—અમે પોતે કડવાને કડવું જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુરું કહીએ છીએ, ઝેરને ઝેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ—આયુષ્યમનો ! એ બધાં દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કયિ કડવાશ. કયિ મધુરાશ, કયું ઝેર અને કયું અમૃત છે એ ભાવપદાર્થોની એથી કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્યો—ભગવન્ ! એ સંબંધી તો અમારૂં લક્ષ પણુ નથી.

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન-દર્શનસ્વરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનસ્વરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે. એમાં એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં સુખો અનંતિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં, તેમાંથી હજુ પણ મોહિની ટળી (મોહ ટળ્યો) નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે; કડવા વિપાકને આપે છે; તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કડવાવિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાંખી છે તે ઓળખી ભાવ અમૃતમાં આવવું, એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી !

લઘુ શિષ્યો—અહો ! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે, તે સત્ય છે. આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઓળખી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મ તત્ત્વ અને તપ એ સઘળાં વિવેક વિના ઉદય પામે

નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તે જ પુરુષ મતલેદ અને મિથ્યા-દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ પર. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે યોધ્યો ?

સંસારનાં સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે. તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અવ્યવસ્થિત, ચળવિચળ અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંત-કાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાધાત, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઈદ્રવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંખ્યો છે. એ જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહિની (મોહ)થી સત્યસુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની (મોહ) છે તેમ આત્માની સંસાર સંબંધે મોહિની (મોહ) છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને ક્ષણભર પણ સુખરૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યો પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભુંડથી કરીને એક ચક્રવર્તી સુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રહ્યું છે;

એટલે ચક્રવર્તીની (નો) સંસાર સંબંધમાં જેટલી મોહિની (મોહ) છે, તેટલી જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડને છે. ચક્રવર્તી જેમ સમગ્ર પ્રભુપર અધિકાર લોગવે છે, તેમ તેની ઉપાધિ પણ લોગવે છે. ભુંડને એમાંનું કશુંએ લોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તીનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે, તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડનો પોતાની ભુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તી લોગથી જેટલો રસ લે છે, તેટલો જ રસ ભુંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્તીની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે, તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને અહિત [અહિત] છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તી સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. શાતાવેદની લોગવે છે, અને ભુંડ બિચારું અશાતાવેદની લોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા-શાતા પણ છે; પરંતુ ચક્રવર્તી મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવન-પર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજુ હારી જવા જેવું કરે છે. ભુંડને પણ તેમજ છે. ચક્રવર્તી શ્વાધાપુરુષ હોવાથી ભુંડથી એ રૂપે એની તુલના જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. લોગ લોગવવામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે; બન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે. સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદ્ધતિ આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપાણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શામાટે ગણવું જોઈએ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણ્યો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક,

અનંત દુઃખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ લાણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ, દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩. મહાવીરશાસન.—

હમણાં જે શાસન પ્રવર્ત્તમાન છે તે શ્રમણુ લગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. લગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૦૦ વર્ષ ઉપર ચઈ ગયાં. મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી લગવાન મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીરના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દ્ધમાન હતું. મહાવીર લગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોમતી [યશોદા] હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાડાઘાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યકાચારે એમણે અશેષ ધનઘાતી કર્મને ખાળીને ભસ્મીભૂત કર્યા; અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋણુવાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા. એકંદર બહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ લોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્ત્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્ત્તશે; એમ લગવતી-સૂત્રનાં પ્રવચન છે.

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થ પર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે, આવે છે, અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ ખરી.

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જ્ઞાન માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર ભાવિક રહે છે. અને સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય [ન્યૂનાધિક] પ્રકાશમાં આવે છે; * પણ તે જોઈએ એવું પ્રકુલ્લિત ન થઈ શકે.'

‘વંક જઙ્ઘાય પછિમા’ એવું ઉત્તરાધ્યન સૂત્રમાં વચન છે; એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી) ના શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે; અને તેમની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ? ધર્મ-તીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ? ક્યાં દાઝવડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોઈતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માન્યે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દ્રવ્ય શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે, એ વાત વખાણવા

લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઈકે જ જાણે છે; જાણ્યા કરતાં આઝી શંકા કરનારા અર્ધજ્ઞાણી પણ છે; જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે; પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઈકે વિરલા જ છે. ૧ ‘કેવળ, મનઃપર્યવ અને અવધજ્ઞાન’ વિચ્છેદ ગયાં. દષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી, ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી (યોગ્ય નથી.) નહીં. અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે.

*‘ભગવાનનાં કથનરૂપ મણિનાં ઘરમાં કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાણું શોધવાનું મથન કરી અધોગતિ-જન્ય કર્મ બાંધે છે. લીલોત્રીને બદલે તેની સુકવાણી કરી લેવાનું કોણે કેવા વિચારથી શોધી કાઢ્યું હશે ?’ આ વિષય બહુ મોટો છે. *‘અહીં આગળ કંઈ કહેવાની યોગ્યતા નથી. દુકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માના સાર્થક અર્થે મતલેહમાં પડવું નહીં.’ ઉત્તમ અને શાંત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એનું સેવન કરવું *‘મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધકારણ સહિત આપવો.’ તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહીં, એમાં આપણું પરમ મંગલ છે, એ વિસર્જન કરવું નહીં.

૧, દ્વિં આં પાઠાં ‘આમ્ન્યાથી કેવળ, મનઃપર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં.’

* આ ભાગ દ્વિં આં માં નથી ?

શિક્ષાપાઠ ૫૪. અશુચિ કેને કહેવી?—

જિજ્ઞાસુ—મને જૈન મુનિયોનાં આચારની વાત બહુ રુચી છે. એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શિયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્ર વડે તેઓને રેડવવું પડે છે; ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથા પર છત્રી લેવાતી નથી. ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવજ્જીવંત [યાવજ્જીવ] ઉનું પાણી પીએ છે. ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શક્તા નથી. શુદ્ધ પ્રદ્યુમ્ન પાળે છે. કૂટી બદામ પણ પાસે રાખી શક્તા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઈ શક્તા નથી. આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવ વાડમાં લગવાને જ્ઞાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

સત્ય—કઈ અશુચિ વધે છે?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ.

સત્ય—લાઈ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચાર પૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે. તેપર માત્ર ત્વચા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યકતા રહે.

જિજ્ઞાસુ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે ?

સત્ય—એ તો સ્થૂળબુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, મૃતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું, એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહા મલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરની જીવંતિસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જવળતા થાય છે, એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે; નહાવાથી મૃતભંગ થઈ આત્મા મલિન થાય છે; અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની જીવંતિસા કે સંસાર કર્ત્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહીં ?

સત્ય—સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જોન જેવું એકેકે પવિત્ર દર્શન નથી; અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. શૌચાશૌચને વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.’

શિક્ષાપાઠ ૫૫. સામાન્ય નિત્યનિયમ.—

૨ ‘પ્રભાત પહેલાં ઉઠીને ચત્નાથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ કરવું.’

૧. દ્વિં આં પાડાં ‘યથાર્થ પવિત્રતાનું બોધક તે છે; પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.’

૨ ‘પ્રભાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરી, મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપવ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિ સંબંધી થયેલા દોષનું ઉપચોગ પૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.’

૧ ‘પ્રતિક્રમણું’ કર્યા પછી સ્તુતિ અને શિક્ષા વચન ઉચ્ચારી મનની બનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું.’

૨ ‘માત પિતાનો વિનય કરી ચત્નાથી સંસારી કામમાં પ્રયોજન કરવું.’

૩ આહાર, વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથના મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો.’

સાયંકાળે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું.

* ‘ઓવિહાર પ્રત્યાગ્ન્યાન કરવું,’ નિયમિત નિદ્રા લેવી.

સુતા પહેલાં અદાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રતદોષ અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી, પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરી, મહા-શાંતિથી સમાધિ લાવે શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે. એ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. સૂક્ષ્મ વિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે.

૧ ‘પ્રતિક્રમણું’ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના, સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉન્નત કરવું.’

૨ ‘માત પિતાનો વિનય કરી સંસારી કામમાં આત્મહિતનો લક્ષ બૂલાવ જ નહોં, તેમ વ્યવહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.’ ૩ ‘પોતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો ષોગ મળતાં યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી; આહાર, વિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તવું. સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસનો નિયમિત વખત રાખવો.’

* આ ભાગ દ્વિઃ આઠ માં નથી.

શિક્ષાપાઠ ૫૬. ક્ષમાપના.--

હે ભગવાન્ હું બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં. તમારાં પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં. હે ભગવાન્! હું ભૂલ્યો, આથલ્યો-રઝળ્યો અને અનંત સંસારની વિટમ્બનામાં પડ્યો છઉં. હું પાપી છઉં. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ રજથી કરીને મલિન છઉં. હે પરમાત્મા! તમારાં કહેલાં તત્ત્વવિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છઉં. અજ્ઞાનથી અંધ થયો છઉં; મારામાં વિવેક શક્તિ નથી અને હું મૂઠ છઉં, હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગૃહું છઉં. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરું છઉં. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મવિચારથી ઊઠો ઉતરું છઉં તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વસ્થપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સતચિદ્દાનંદસ્વરૂપ, સહજનંદી, અનંત-જ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં. એક પણ પણ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું, એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્? તમને હું વિશેષ શું કહું?

તમારાથી કંઈ અભાણું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું—ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શિક્ષાપાઠ ૫૭. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.—

એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઈએ તો તે ધોઈ શકનાર નથી; પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઈએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દૃષ્ટાંત પરથી આત્મા પર વિચાર લઈએ. આત્મા અનાદિકાળથી સંસારસ્વપી લોહીથી મલિન થયો છે. ‘મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઈ છે!’ એ મલિનતા આપણે સંસારવડે [વિષય શૃંગારથી] ટાળવા ધારીએ તો તે ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં ચાલે છે, તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય, રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એ જ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાં-છૈયાં, સ્ત્રી, રંગ, રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે, અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું?

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — ‘મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપિ રહી છે.’

અને જેમ વર્ત્તિએ છીએ તેમ વર્ત્તવાથી ખોટું પણ શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે ખેદપૂર્વક આટલો જ ઉત્તર દેવાનો છે કે, તે પરમાત્મતત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા મૂળ વિચાર પર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવ જળથી હોવો જોઈએ. ‘આત્મવસ્ત્રને નિર્ઘ્રીય ગુરુ ધોનાર, તે અર્હતનાં કહેલાં તત્ત્વસ્વ સાબુ અને વૈરાગ્યસ્વપી જળથી ઉત્તમ આચારસ્વ પથ્થરપર રાખીને.’ ‘આમાં જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વસ્વ કહી શકાય. અર્હત પ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ ખોધે છે, તો એ સ્વપી જળ અને તે જ ધર્મનું સ્વસ્વ એમ ગણવું.’

શિક્ષાપાઠ ૫૮. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧.—

આ જગતીતળપર (જગત્માં) અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. (તેવા) મતભેદ અનાદિકાળથી છે, એ ન્યાય-સિદ્ધ છે. પણ એ મત (ભેદો) કંઈ કંઈ સ્વપાંતર પામ્યા (પામે ખરા.) જાય છે. એ સંબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

---

૧ દ્વિં આં પાઠાં ‘તે અર્હતના કહેલાં તત્ત્વસ્વ સાબુ અને વૈરાગ્યસ્વપી જળથી ઉત્તમ આચારસ્વ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ઘ્રીય ગુરુ છે.’

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે; કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે; કેટલાક ક્રિયાને કહે છે; કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે.

એ ધર્મમત સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે, અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે; પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશક આ જ બોધે છે; સાંખ્યનો પણ આ જ બોધ છે. બાધનો પણ આ જ બોધ છે. ન્યાયમતવાળાનો પણ આ જ બોધ છે; વૈશેષિકનો આ જ બોધ છે; શક્તિપંથીનો આજ બોધ છે. વૈષ્ણવાદિકનો આ જ બોધ છે. ઇસ્લામીનો આ જ બોધ છે. અને ક્રાઈસ્ટનો આ જ બોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો ?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ તો વાદી કંઈક વધારે સાચો અને પ્રતિવાદી કંઈક ૧ ‘ઓછો ખોટો હોય.’ કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઈએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે; બાકીના ખોટા ઠરે.

---

૧ ‘ઓછો ખોટો હોય, અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય.’

જિજ્ઞાસુ—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે. સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? એ સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક ઠરીએ અને ધર્મની સમ્યાઈ જાય. આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સમ્યાઈ છે, તેમ સૃષ્ટિ [જગત] પર તેની અવશ્ય છે. એક [ધર્મમત] સત્ય અને (બાકીના) સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ. સર્વ સત્ય કહીએ તો તે રેતીની ભીંત કરી; કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શા માટે પડે? સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શા માટે યત્ન ન કરે? એમ અન્યોન્યના વિરોધાભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે.

૧ 'તોપણ તે સંબંધી યથામતિ હું કંઈ ખુલાસો કરું છઉં. એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થભાવનાનો છે. એકાંતિક કે મતાંતિક નથી; પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી; પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો (જેવું) છે. દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે; પરંતુ સૂક્ષ્મ વિચારથી બહુ ભેદવાળો (ભેદવાળું) લાગશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૯. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૨.—

આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે અમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિ (લોક) પર સંપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે. હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતાં બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય

---

૧ દ્વિ. આ. પાઠા. 'તોપણ તે સંબંધે અત્રે કંઈ સમાધાન કરીશું. એ સમાધાન સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાની દૃષ્ટિથી કર્યું છે એકાંતિક કે મતાંતિક દૃષ્ટિથી કર્યું નથી.'

હેખાડવા પડે; પણ હું એમ કહી ન શકું. શુદ્ધ આત્મ-જ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવડે તો તે અસત્યરૂપ ઠરે; પરંતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહીં. એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હું કહું છઉં. તેમજ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે; પરંતુ જેઓ પરલોક સંબંધી કે પાપ સંબંધી કંઈપણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે. એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાનું છે તે [તેની] વાત હમણાં એક બાબુ રાખીએ.

હવે તમને શંકા થશે કે સદોષ અને અપૂર્ણ એવું કથન એના પ્રવર્તકે શા માટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થવું જોઈએ. [એનું સમાધાન એમ છે કે] એ ધર્મમત-વાળાઓની જ્યાંસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો; ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ, એમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો, એથી બીજા માનવાયોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની મહાબુદ્ધિ [બુદ્ધિ] અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. [બતાવ્યા.] કીર્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદી પણ એમના મનની

બ્રમણા હોવાથી અત્યુચ્ચ ખુબ ઉચ્ચમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે 'શૃંગાર અને લહરી' સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિયા મોહિનીમાં તો મૂળે ડુબી પડી છે; એટલે એ લહરી [ધ્વજિત] દર્શનથી ગાડરસ્થપે થઈને તેઓએ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે 'નીતિ, ગુણ ઇત્યાદિકથી' તે કથન માન રાખ્યું. પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનસ્થપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ ખોશી દીધો. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન બ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી ખીજાનું કહેવું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે બુદ્ધો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમતાંતરની જાળ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એક એક ધર્મ પાળ્યો (રહ્યો) એટલે પછી તે કુળ-ધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

શિક્ષાપાઠ ૬૦. ધર્મના મતભેદ. ભાગ ૩.—

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો ખીજા ધર્મ મતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં; એ માટે થઈને જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેનાં તત્ત્વપ્રમાણથી ખીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ.

---

૧. દ્વિ ૦ આ ૦ પાઠા ૦—'લોકેચ્છિત.' ૨. 'નીતિ તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી.'

એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગત્કર્તા પ્રમાણુવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે; તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ બન્નેના લેહ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઈ આવે છે. સત્ત્વેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ રૂપણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અપ્રદક્ષિણા ઇત્યાદિ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીનાં સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળ-સુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી. ૧ ‘એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે અને તે નિર્ઘ્રીય આચાર્યોનાં ગુથેલાં શાસ્ત્રોથી મળી શકશે.’

વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકો, એમના ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. ૨ ‘વેદો, પ્રવર્તક લિપ્ત લિપ્ત કરી નાંખી બેધડ-

---

૧ દ્વિ. આ. પાઠા—‘એઓનાં વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિરપૂર્ણ તત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાસ્થિત જાણવું થોડું છે.’ ૨ ‘વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ધણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે. પરંતુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે. એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.’

કતાથી વાત મર્મમાં નાંખી ગંભીર ડાળ પણ કર્યો છે. છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઈ આવશે.’

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળલેહ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય (જ્ઞાન ક્રિયાદિ) એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણુબ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કેટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિકાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. ‘કાળલેહે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે’ છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખંડ છે. ૨ ‘એક વિચાર કરતાં જીંદગી વહી જાય તેવું છે.’ આગળપર કેટલુંક એ સંખંધી કહેવાનું છે.

જિનેશ્વરનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મ શક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે. એ લેદો વાંચવાથી, સમજવાથી અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની (સર્વોત્કૃષ્ટપણાની) હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત

‘૧ કાળ ભેદે પરમ્પરામ્નાયથી કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં.’ ૨ ‘તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે, જે એકેક વિચારતાં આખી જીંદગી વહી જાય.’

બાણી પછી તોલન (તુલના) કરનારને મારું (આ) કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

૧૬એ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને બીજા મતના મૂળતત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય તેટલી જગ્યા નથી.’

શિક્ષાપાઠ ૬૧. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૧.—

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી કરીને બહુ પીડાતો હતો. (તેણે) કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસના કરવા પહેલાં વિચાર કર્યો કે કદાપિ દેવ તો કોઈ તુષ્ટમાન થશે; પણ પછી તે આગળ સુખ કયું માગવું? તપ કરી પછી માગવામાં કંઈ સૂઝે નહીં, અથવા ન્યૂનાધિક સૂઝે તો કરેલો તપ પણ નિર્રર્થક જાય; માટે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરવો. સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ, વૈલવ અને સુખ જોવાં. એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો. ભારતનાં જે જે રમણીય અને રિદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોયાં. યુક્તિ-પ્રયુક્તિએ રાજધિરાજનાં અંતઃપુર, સુખ અને વૈલવ જોયાં. શ્રીમંતોના આવાસ, વહિવટ, આગબગીચા અને કુટુંબ પરિવાર જોયા; પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યું નહીં. કોઈને સ્ત્રીનું દુઃખ, કોઈને પતિનું દુઃખ, કોઈને અજ્ઞાનથી દુઃખ, કોઈને વહાલાંના વિયોગનું દુઃખ, કોઈને નિર્ધનતાનું

૧. દ્વિ० આ० પાઠાં ‘નિર્દોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો અને સદોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસંગે વિસ્તારથી કહીશું.’

હુઃખ, કોઈ ને લક્ષ્મીની ઉપાધિનું હુઃખ, કોઈને શરીરસંબંધી
 હુઃખ, કોઈને પુત્રનું હુઃખ, કોઈને શત્રુનું હુઃખ, કોઈને
 જડતાનું હુઃખ, કોઈને માળાપનું હુઃખ, કોઈને વૈધવ્ય હુઃખ,
 કોઈ ને કુટુંબનું હુઃખ, કોઈને પોતાનાં નીચકુળનું હુઃખ,
 કોઈને પ્રીતિનું હુઃખ, કોઈને ઇર્ષ્યાનું હુઃખ, કોઈ ને હાનિનું
 હુઃખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધાં હુઃખ સ્થળે સ્થળે તે
 વિપ્રના જોવામાં આવ્યાં. એથી કરીને એનું મન કોઈ સ્થળે
 માન્યું નહીં; જ્યાં જુએ ત્યાં હુઃખ તો ખરું જ. કોઈ સ્થળે
 સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું
 માગવું? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની પ્રશંસા
 સાંભળીને તે દારિકામાં આવ્યો. દારિકા મહારિદ્ધિમાન,
 પૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી
 ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યું. સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો,
 અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાઢ્યને ઘેર ગયો. શ્રીમંત
 મુખગ્રહમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને
 સન્માન આપ્યું; કુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે
 યોજના કરાવી. જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શેઠે બ્રાહ્મણને
 પૂછ્યું, આપનું આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવું હોય
 તો કહો. બ્રાહ્મણે કહ્યું, હમણાં આપ ક્ષમા રાખો; આપનો
 સઘળી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા ઇત્યાદિક મને
 દેખાડવું પડશે; એ જોવા પછી આગમન કારણ કહીશ. શેઠે
 એનું કંઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું, ભલે આનંદપૂર્વક
 આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠે પોતે
 સાથે આવીને ધામાદિક જતાવવા વિનંત કરી. ધનાઢ્યે
 તે માન્ય રાખી; અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ,

વૈલવ એ સઘળું દેખાડ્યું. શેઠની સ્ત્રી, પુત્રો પણ ત્યાં પ્રાદક્ષણના જોવામાં આવ્યા. યોગ્યતાપૂર્વક તેઓએ તે પ્રાદક્ષણનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં સ્વપ્ન, વિનય અને સ્વચ્છતા તેમજ મધુરવાણી જોઈને પ્રાદક્ષણ રાજી થયો. પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો. સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા. તેઓ પણ માયાળુ, વિનયી અને નમ્ર તે પ્રાદક્ષણના જોવામાં આવ્યા. એથી તે બહુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સંતોષાયું. સુખી તો જગત્માં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૬૨. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૧.—

કેવાં એનાં સુંદર ઘર છે! તેની સ્વચ્છતા અને જાળવણી કેવી સુંદર છે! કેવી શાણી અને મનોરા તેની સુશીળ સ્ત્રી છે! તેના કેવા કાંતિમાન અને કદાગરા પુત્રો છે! કેવું સંપીલું તેનું કુટુંબ છે! લક્ષ્મીની મહેર પણ એને ત્યાં કેવી છે! આખા ભારતમાં એના જેવો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને જો હું માગું તો આ મહાધનાઢ્ય જેવું જ સઘળું માગું, ખીજી ચાહના કરું નહીં.

દીવસ વીતી ગયો અને રાત્રિ થઈ. સુવાનો વખત થયો. ધનાઢ્ય અને પ્રાદક્ષણ એકાંતમાં બેઠા હતા; પછી ધનાઢ્યે વિપ્રને આગમન કારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

વિપ્ર—હું ઘેરથી એવો વિચાર કરી નીકળ્યો હતો કે બધાથી વધારે સુખી કોણ છે તે જોવું; અને તપ કરીને પછી એના જેવું સુખ સંપાદન કરવું. આખા ભારત અને

તેનાં સઘળાં રમણીય સ્થળો જોયાં; પરંતુ કોઈ રાજધિ-
રાજાને ત્યાં પણ મને સંપૂર્ણ સુખ જોવામાં આવ્યું નહીં.
જ્યાં જોયું ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જોવામાં આવી.
આ ભણી આવતાં આપની પ્રશંસા સાંભળી, એટલે હું
અહીં આવ્યો; અને સંતોષ પણ પામ્યો. આપના જેવી
રિદ્ધિ, સત્પુત્ર, કમાઈ, સ્ત્રી, કુટુંબ, ઘર વગેરે મારા જોવામાં
ક્યાંય આવ્યું નથી. આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી
અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો. એથી હું એમ માનું
છઉં કે આપના જેવું સુખ ખીજે નથી. ભારતમાં આપ
વિશેષ સુખી છો. ઉપાસના કરીને કદાપિ દેવ કને યાચું
તો આપના જેવી સુખસ્થિતિ યાચું.

ધનાઢય—પંડિતજી, આપ એક બહુ મર્મભરેલા
વિચારથી નીકળ્યા છો; એટલે અવશ્ય આપને જેમ છે તેમ
સ્વાનુભવી વાત કહું છઉં; પછી જેમ તમારી ઈચ્છા થાય
તેમ કરજો. મારે ત્યાં આપે જે જે સુખ જોયાં તે તે સુખ
ભારતસંબંધમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે;
પણ ખરું એ મને સંભવતું નથી; પરંતુ મારો સિદ્ધાંત
આવો છે કે જગત્માં કોઈ સ્થળે (વાસ્તવિક) સુખ નથી.
જગત્ દુઃખથી કરીને ઢાઝતું છે. હું પણ જે સ્વરૂપે 'તમે
સુખી જુઓ છો તે સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં.'

વિપ્ર—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને
માર્મિક હશે. મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયાં છે; છતાં મર્મપૂર્વક

---

૧ દ્વિં આં પાઠાં—'તમે મને સુખી જુઓ છો પણ
વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી.'

વિચારો આવા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધો નથી. તેમ મને એવો અનુભવ સર્વને માટે થઈને થયો નથી. હવે આપને શું હુઃખ છે ? તે મને કહો.

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છઉં તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે; અને એ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૩. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩.—

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છે તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રીસંબંધમાં આગળ પણ હતી. જે વખતની હું વાત કરું છઉં, તે વખતને લગભગ વીશ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોઠ્યાવધિ કહેવાતો હું ઉપરાચારી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવળ સવળું ધારીને નાંખ્યું હતું ત્યાં અવળું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ. તે વખતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જખરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારા કુટુંબીઓએ થતી રક્ષા કરી; પરંતુ તે આભ ફાટ્યાનું થીગડું હતું. અન્નને અને દાંતને વેર થવાની સ્થિતિએ હું બહુ આગળ નીકળી પડ્યો. જ્યારે હું ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે મારા કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મંડ્યાં કે તેં ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી, માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં. તારું કોમળ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહીં; અને તું ત્યાં

જા અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં; માટે એ વિચાર તારે માંડી વાળવો. ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ, એમ વચન દઈ જાવાખંદર હું પર્યટને નીકળી પડ્યો.

પ્રારબ્ધ પાછાં વળવાની તૈયારી થઈ. દૈવયોગે મારી કને એક દમડી પણ રહી નહોતી. એક કે બે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવું સાધન રહ્યું નહોતું. છતાં જાવામાં હું ગયો; ત્યાં મારી ખુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલવ્યાં. જે વહાણમાં હું બેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચંચળતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગળ મારાં દુઃખની વાત કરી. તે શેઠ મને બોલાવી અમુક કામમાં ગોઠવ્યો; જેમાં હું મારા પોષણથી ચોગણું પેદા કરતો હતો. એ વેપારમાં મારું ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયું ત્યારે ભારતસાથે એ વેપાર વધારવા મેં પ્રયત્ન કર્યું (કર્યો); અને તેમાં ફાવ્યો. બે વર્ષમાં પાંચ લાખ જેટલી કમાઈ થઈ. પછી શેઠ પાસેથી રાજી ખુશીથી આજ્ઞા લઈ મેં કેટલોક માલ ખરીદી દારિકા લણી આવવાનું કર્યું. થોડે કાળે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા. હું મારાં કુટુંબીઓને આનંદલાવથી જઈ મળ્યો. તેઓ મારા ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. જાવેથી લીધેલા માલે મને એકના પાંચ કરાવ્યા. પંડિતજી ! ત્યાં કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવાં પડ્યાં હતાં; પુરું ખાવા પણ હું પામ્યો નહોતો; પરંતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાભાવ કર્યો હતો તે પ્રારબ્ધયોગથી પડ્યો. જે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં હું

હતો તે દુઃખમાં શું ખામી હતી ? સ્ત્રી, પુત્ર એ તો બાણે નહોતાં જ; માખાપ આગળથી પરલોક પામ્યાં હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ બવે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં; પરંતુ સંસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ જણીને, મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી; માટે એ કર્તવ્ય જેમ અને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મલિનતા છે. એ તત્ત્વ જાણી મેં મારું લક્ષ દોરેલું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણું વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ વિચાર અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી. દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ કરી લીધો, આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેળવ્યું; અને કુળ પરંપરાનું

નામાંકતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું ખીજા કરતાં સુખી છઉં; તોપણ એ શાતાવેદની છે; સત્સુખ નથી. જગત્માં બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે. સત્શાસ્ત્રોનાં પાંચન, મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, એ આદિ ધર્મરૂપે મારો કાળ ગાળું છું. સર્વ વ્યવહારસંબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્જેથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં. હમણાં નિર્જેથ થઇ શકું તેમ નથી; એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. ગૃહસ્થધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઇ ગયાં છે; અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઇને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ઘણો ભાગ બોધી યમનિયમમાં આણું છઉં. દર સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસે બેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સલા ભરાય છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુહૂર્ત બોધું છઉં. મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિક સલા ભરે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનું સન્માન, વિનય અને સત્યતા, સામાન્ય સત્યતા-એકબીજા ભાવ-એવા નિયમો બહુધા

મારા અનુચરો પણ સેવે છે. એઓ બધા એથી શાતા લોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદ્-ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજસહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૫.—

આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિશ્રદ્ધ મેં ત્યાગ્યો નથી ત્યાંસુધી રાગ દોષનો લાવ છે. જો કે તે બહુ અંશે નથી, પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગ-પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ જ્યાં સુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવળ નિર્ઝંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિશ્રદ્ધનો ત્યાગ, અદ્યારંભનો ત્યાગ એ

સઘળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી; અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું ? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે અને જ્યાં અવ્યાબાધપણું નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી. એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી શકતો નથી. હું બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો. તોયણ મારે આરભોપાધિ અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો નથી જ. અનેક પ્રકારનાં આરંભ અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારંભ, કપટ અને માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે; પાપ નરકમાં નાખે છે. પાપથી આત્મા, પામેલો મહાન્ મનુષ્યદેહ એજે ગુમાવી દે છે. એક તો જાણે પુણ્યને ખાઈ જવાં; બાકી વળી પાપનું બંધન કરવું; લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સંસારની ઉપાધિ લોગવવી તે હું ધારું છઉં કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગળ આપને જણાવ્યું હતું. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન્ છે, હું વિદ્વાનને ચાહું છઉ. આપની અલિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપજીવિકાની સરળ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્વસ્તુનો ઉપદેશ

કરો. મિથ્યારંભોપાધિની લોલુપતામાં હું ધારું છઉં કે ન પડો, પછી આપની જેવી ઇચ્છા.

પંડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેથી આખ્યાયિકા કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન જીવ છે; વિવેકી છે; આપની શક્તિ અદ્ભુત છે; હું દરિદ્રતાથી કંટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે એકાંતિક હતી. આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા ન હોતા. આવો અનુભવ—આવી વિવેક-શક્તિ હું ગમે તેવો વિક્રાન્ છઉં છતાં મારામાં નથી જ, એ હું સત્ય જ કહું છઉં. આપે મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનું છઉં; અને નમ્રતાપૂર્વક એ [એનો] હું અંગીકાર કરવા હર્ષ બતાવું છઉં. હું ઉપાધિને આહતો નથી. લક્ષ્મીનો ફંદ ઉપાધિ જ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રુચ્યું છે. સંસાર બળતો જ છે, એમાં સુખ નથી. આપે નિરુપાધિક મુનિસુખની પ્રશંસા કહી તે સત્ય છે. તે સન્માર્ગ પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિવ્યાધિ અને સર્વ અજ્ઞાનલાવ રહિત એવા શાશ્વત મોક્ષનો હેતુ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૬. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૬.—

ધનાઢય—આપને મારી વાત રુચી એથી હું નિરા-ભિમાનપૂર્વક આનંદ પામું છઉં. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો કથાનુરૂપ અહીં હું કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં.

જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિ જ લોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. તેને કાળ અચાનક લઇને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત-સંસાર વધારે છે. મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મૂલ્ય [નિર્માલ્ય] કરી નાખે છે જેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે.

જેણે [જેઓએ] પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન-માત્ર અદ્વારંલથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નીવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અદ્વરાગ, અદ્વ-દ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યું (રાખેલ) છે, જે સત્પુરુષોને સેવે છે, જેણે નિર્ઐશ્વરતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો [જેવા] છે, ૧ 'જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે.'

સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે જે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં જે લીન છે, એવા જિતેન્દ્રિય અને જિતક્રિયાય તે નિર્ઐશ્વર પરામ સુખી છે.

સર્વ ધનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ

---

૧ દ્વિ. આ. પાઠા. 'જેનાં વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં સુખ પૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે.'

પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખી જ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંતસુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે. આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે. પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે. બીજો હમણાં માન્ય છે; અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે. ત્રીજો બહુ માન્ય છે. અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સમ્વિદ્યાનંદ સ્વરૂપ છે.

એમ પંડિતજી આપની અને મારી સુખસંબંધી વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત તે વાત ચર્ચતા જઈશું. તેપર વિચાર કરીશું. આ વિચારો આપને કહ્યાથી મને બહુ આનંદ થયો છે. આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે, પરસ્પર એમ વાતચિત કરતાં કરતાં હર્ષભેર પછી તેઓ સમાધિલાવથી શયન કરી ગયા.

જે વિવેકીઓ આ સુખસંબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણિની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે. એમાં કહેલા અદ્યારંભી, નિરારંભી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે. જેમ બને તેમ અદ્યારંભી થઈ સમલાવથી જનસમુદાયના હિત લાણી વળવું. પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે. નિર્ઐશ્યતાવિષે તો વિશેષ કહેવાસ્થય જ નથી. મુક્તાત્મા અનંત સુખમય જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૭. અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.—

(હરિગીત છંદ.)

બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
 તોયે અરે! ભવચક્રનો આટો નહિ એકકે ટળ્યો;
 સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો,
 ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો? ૧
 લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
 શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય અહો;
 વધવાપણું સંસારનું નર દેહને હારી જવો,
 એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!! ૨
 નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે,
 એ દિવ્યશક્તિમાન જેથી જંજિરથી નીકળે;
 પરવસ્તુમાં નહિ મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
 એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ત્ત્વઃખતે સુખ નહીં. ૩
 હું કેાણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
 કેાના સંબંધે વળગણુ છે? રાખું કે એ પરિહરું?
 એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત ભાવે જો કર્યા,
 તો સવ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪
 તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કેાનું સત્ય કેવળ માનવું?
 નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુભવ્યું;
 રે! આત્મતારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો,
 સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દો આ વચનને હૃદયે લખો. ૫

શિક્ષાપાઠ ૬૮ જિતેન્દ્રિયતા.—

જ્યાંસુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ લોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે, જ્યાંસુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધીલેપન ચાહે છે, ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ઐશ, નિઃપરિગ્રહી, નિરાશંકી અને પ્રજ્ઞચારી થઈ શકતો નથી. મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઈન્દ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું બહુ દુર્લભ છે. એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ લગામ વડે કરીને એને સ્તંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં નમિરાજ મહર્ષિએ શર્કેન્દ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશ લાખ સુલટને જીતનાર કંઈક પડ્યા છે; પરંતુ સ્વાત્માને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે; અને તે દશ લાખ સુલટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે.

મન જ સર્વોપાધિની જન્મદ્વાતા ભૂમિકા છે. મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મન જ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ માત્ર દુર્લભ નથી.

મનવડે ઈન્દ્રિયોની લોલુપતા છે. લોજન, વાજિત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ સુંદર વિલેપન એ સઘળું મન

જ માગે છે. એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ હેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા હેતું નથી. સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત-લાગુ-થાય છે. એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પહોંચાડે છે. જેઓ એ ન્યૂનતા પણ ન પામતાં અડગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે.

મન અકસ્માત્ કોઈથી જ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીને જ જીતાય છે; એ અભ્યાસ નિર્ઘેયતામાં બહુ થઈ શકે છે; છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માંગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે, તે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી; તેમ કરવું નહીં. તે જ્યારે શબ્દ-સ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવા નહીં. દૂકામાં આપણે એથી દોરાવું નહીં પણ આપણે એને દોરવું; તેપણ મોક્ષ-માર્ગ [ચિંતવ્યા] માં. [રોકવું.] જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભી જ રહી છે. ત્યાગે ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે, લોક-લજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે. માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૬૯. બ્રહ્મચર્યની નવવાડ.—

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવા ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ? એ વડે કેટલી બધી આત્મોન્નતિ થાય છે ? બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ

ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાડનું સ્વપ્ન આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે. એ નવ વાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઈ છઉં.

૧. વસતિ—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે પડંગ એથી કરીને જે સંયુક્ત વસતિ હોય ત્યાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી બે પ્રકારની છે: મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા બે બે લેદ છે. એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું; પશુ એટલે તિર્યચિણી ગાય, ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવું; અને પડંગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓની કામચેષ્ટા હાવ-લાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને બ્રષ્ટ કરે છે.

૨. કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીઓને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિ-સ્વપ્ન છે. સ્ત્રીના સ્વપ્ન સંબંધી ગ્રંથો, કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો, કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી.

૩. આસન—સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસવું. જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રીઓની સ્મૃતિનું કારણ છે; એથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે; એમ લગવાને કહ્યું છે.

૪. ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ પ્રદક્ષિણારી સાધુએ ન જોવાં; એનાં અમુક અંગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫. કુડ્યાંતર—ભીંત, કનાત કે ત્રાટાનો અંતરપટ રાખી સ્ત્રી-પુરુષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં પ્રદક્ષિણારીએ રહેવું નહીં. કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે.

૬. પૂર્વકીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી વિષયકીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં; તેમ કરવાથી પ્રદક્ષિણાર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—હૃદય, હૃદી, ઘૃતાદિ, મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો ખડુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે; માટે પ્રદક્ષિણારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અત્રિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં; તેમ અતિમાત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯. વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક પ્રદક્ષિણારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં. એથી પ્રદક્ષિણાર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ લગવંતે [લગવાને] નવવાડ વિશુદ્ધ પ્રદક્ષિણાર્યને માટે કહી છે. ખડુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ પ્રદક્ષિણાર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૦. સનત્કુમાર, ભાગ ૧.—

ચક્રવર્તીના વૈલવમાં ખામી શી હોય ? *સનત્કુમાર એ ચક્રવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને સ્વપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સલામાં તે સ્વપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્ર-સ્વપે સનત્કુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો. તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાતું પંચિયું પહેર્યું હતું; અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રસ્વપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા અને માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું; તમે માથું શા માટે [કેમ] ધુણાવ્યું ? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું સ્વપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ સ્વપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; ‘આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે’ તેવું જ સ્વપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વસ્વપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું સ્વપ જોયું તે લલે, પરંતુ હું રાજસલામાં

* દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સનત્કુમારને બહુ વચને સંબોધ્યા છે.—

૧. દ્વિં આં પાઠાં—‘આજે તે વાત અમને પ્રમાણભૂત થઈ એથી અમે આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું કે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે.’

વસ્ત્રાલંકારં ધારણ કરી કેવળ સન્ન થઈને જ્યારે સિંહા-
સનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું સ્વપ્ન, અને મારો વર્ણ
જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં;
જો તે વેળા તમે મારાં સ્વપ્ન, વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત
અમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું,
ત્યારે અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી
ચાલ્યા ગયા.

સનત્ કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ (અને અમૂલ્ય) વસ્ત્રા-
લંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા
વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી
સિંહાસનપર બેઠો. આજીવન સમર્થ મંત્રિયો સુભટો,
વિદ્વાનો અને અન્ય સલાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા
હતા (છે.) રાજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ
શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ
પાછા વિપ્રસ્વપે આવ્યા. અદ્ભુત સ્વપ્નવર્ણથી આનંદ પામવાને
બહલે જાણે બેઠ પામ્યા છે; એવા સ્વસ્વપ્નમાં તેઓએ માથું
ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો પ્રાદ્યભો! ગઈ વેળા
કરતાં આ વેળા તમે જીદા સ્વપ્નમાં માથું ધુણાવ્યું એનું
શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે,
હો મહારાજ! તે સ્વપ્નમાં અને આ સ્વપ્નમાં ભૂમિ આકાશનો
ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું:
પ્રાદ્યભોએ કહ્યું: અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા
અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળા એ ઝેરસ્વપ્ન (ઝેરતુલ્ય) છે.
(તેથી) જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા

અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો [તમે હમણું] તાંબૂલ થુંકો: તત્કાળ તેપર માંખી (મક્ષીકા) ખેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે (પરધામ પ્રાપ્ત થશે).

શિક્ષાપાઠ ૭૧. સનત્ કુમાર, ભાગ ૨. —

સનત્ કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી; પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ, તેમાં આ કાયાના મહસંખંધીનું મેલવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્ કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર તજવાયોગ્ય છે. આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે. એ સઘળું મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ જોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું; તમારી કાયા રોગનો લોગ થયેલી છે; જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું. સાધુ જોડ્યા, “હું વૈદ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો.” દેવતા જોડ્યો; એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી.

સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગનો નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી તે પોતાને સ્થાનકે ગયો.

રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીપ્રસ્થથી ગફગફતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પગમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણા બળે રોગનો નિવાસ છે; તેવા સાડા ત્રણ કરોડ રોમથી ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે. (એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે.) અન્નાદિની ન્યૂનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પરં અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે; ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમ છે! સનત્ કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સંખ્યાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહિ છે? ૧ 'એ મોહ મંગળદાયક નથી.'

શિક્ષાપાઠ ૭૨. બત્રિશ યોગ,—

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉન્નિવળ કરવાનું કહે છે.

૧. ૨ 'શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્વતાદિક જ્ઞાન આપવું.'

૧. દ્વિં આં પાઠાં 'એ કિંચિત્ સ્તુતિ પાત્ર નથી.' ૨ 'મોક્ષ-સાધક મોત્ર માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી.'

૨. 'પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને જોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.'

૩. આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં.

૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછના વિના તપ કરવો.

૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી.

૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.

૭. શુભ તપ કરવો.

૮. નિર્લોભતા રાખવી.

૯. પરિષદ ઉપસર્ગને છૂતવા.

૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું.

૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો.

૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.

૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.

૧૪. કપટરહિત આચાર પાળવો.

૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો યથા યોગ્ય વિનય કરવો.

૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા ટુંકી કરી નાંખવી.

૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.

૧૮. માયા રહિત વર્તવું.

૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું.

---

૧ દિ. ૦ આ. ૦ પાઠા. ૦ 'આલોચના ખીંગ' પાસે પ્રકાશવી નહીં.

૨૦. સમ્બરને આહરવો અને પાપને રોકવાં.
૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા.
૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું.
૨૩. મૂલ ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.
૨૪. ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.
૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો.
૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું.
૨૭. હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મઉપ યોગથી વર્તવું.
૨૮. ધ્યાન, જિતેન્દ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતા પૂર્વક કરવું.
૨૯. મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં.
૩૦. સ્ત્રીઆદિકના સંગને ત્યાગવો.
૩૧. પ્રાયશ્ચિત્ત વિશુદ્ધિ કરવી.
૩૨. મરણકાલે આરાધના કરવી.

એ અકેકો યોગ અમૂલ્ય છે. સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૩. મોક્ષસુખ.—

‘કેટલીક આ સૃષ્ટિ મંડળપર’ પણ એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે બાહ્યતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા કયાંથી જ મળે? ભગવાનને જાતમસ્ત્રામીએ મોક્ષના અનંત

સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું, ગૌતમ! એ અનંતસુખ! હું બાણું છઉં; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઈ ઉપમા નથી. જગતમાં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી. એમ વદી એક ભીલનું દષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું.

એક જંગલમાં એક ભદ્રિક ભીલ તેનાં બળબચ્ચાં સહિત રહેતો હતો. શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિનું તેને ૧૬લેશ ભાન પણ નહોતું. એક દિવસે કોઈ રાજા અશ્વકીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો; તેને બહુ તૃષા લાગી હતી; જેથી કરીને સાનવડે ભીલ આગલ પાણી માગ્યું. ભીલે પાણી આપ્યું, શીતલ જળથી રાજા સંતોષાયો. પોતાને ભીલ તરફથી મળેલાં અમૂલ્ય જળદાનનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે થઈને ભીલને સમજાવીને સાથે લીધો. નગરમાં આવ્યા પછી ભીલે જીંદગીમાં નહીં જોએલી વસ્તુમાં તેને રાખ્યો. સુંદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્રપલંગ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી મંદમંદ પવનમાં, સુગંધી વિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો. વિવિધ જાતિનાં હીરામાણેક, મૌક્રિતક, મણિરત્ન અને રંગ ખેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે ભીલને જોવા માટે મોકલ્યા કરે; બાગબગીચામાં ફરવા હરવા મોકલે. એમ રાજા તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો. કોઈ રાત્રે બધાં સૂઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે તે ભીલને બાગબચ્ચાં સાંભરી આવ્યાં એટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા કર્યાબગર એકાએક નીકળી પડ્યો. જઈને પોતાનાં કુટુંબીને મળ્યો. તે બધાંયે મળીને પૂછ્યું

કે તું ક્યાં હતો? ભીલે કહ્યું, બહુ સુખમાં. ત્યાં મેં બહુ વખાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ.

કુટુંબીઓ—પણ તે કેવી? તે તો અમને કહે.

ભીલ—શું કહું, અહીં એવી એકકે વસ્તુ જ નથી.

કુટુંબીઓ—એમ હોય કે? આ શંખલા, છીપ, કોડાં કેવાં મળના પડ્યાં છે; ત્યાં કોઈ એવી જોવા લાયક વસ્તુ હતી?

ભીલ—નહીં, નહીં લાઈ, એવી ચીજ તો અહીં એકકે નથી. એના સોમા ભાગની કે હજારમા ભાગની પણ મનોહર ચીજ અહીં નથી.

કુટુંબીઓ—ત્યારે તો તું બોલ્યા વિના બેઠો રહે. તને જામણા થઈ છે; આથી તે પછી સારું શું હશે?

હે ગૌતમ! જેમ એ ભીલ રાજવૈલવસુખ ભોગવી આવ્યો હતો; તેમજ જાણતો હતો; છતાં ઉપમા યોગ્ય વસ્તુ નહીં મળવાથી તે કંઈ કહી શકતો નહોતો, તેમ અનુપમેય મોક્ષને, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષનાં સુખના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં મળવાથી હું તને કહી શકતો નથી.

મોક્ષના સ્વરૂપ વિષે શંકા કરનારા તો કુતર્કવાદી છે; એઓને ક્ષણિક સુખસંબંધી વિચાર આડે સત્સુખનો વિચાર નથી. કોઈ આત્મિકજ્ઞાનહીન એમ પણ કહે છે કે, આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહ્યું નહીં એટલે અનંત અવ્યાબાધ સુખ કહી દે છે. આ એનું કથન વિવેકી નથી. નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે; પણ તેમાં તેઓ

કંઈ જાણી કે દેખી શકતા નથી; અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે; જેની કંઈ અસર પણ થાય એ સ્વપ્ના વગરની નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મસ્થૂળ સર્વ જાણી અને દેખી શકાય; અને નિરુપાધિથી શાંત ઉંઘ લઈ શકાય તો તેનું વર્ણન શું કરી શકે ? એને ઉપમા પણ શી આપે ? આ તો સ્થૂળ દૃષ્ટાંત છે; પણ બાલ અવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કહ્યું છે.

લીલનું દૃષ્ટાંત, સમજાવવા સ્વયં ભાષાભેદ ફેરફારથી તમને કહી બતાવ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭૪. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૧.—

લગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રોદ્ર, ધર્મ અને શુકલ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકસ્વપ્ન છે. શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ છે. પહેલાં ચાર ભેદ કહ્યું છઉં : *૧ આજ્ઞાવિચય (આજ્ઞાવિચય). *૨ આવાયવિચય (અપાયવિચય). *૩ વિવાગવિચય (વિપાકવિચય). *૪ સંઠાણવિચય (સંસ્થાનવિચય). ૧ આજ્ઞાવિચય—આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ લગવંતે [લગવાને] ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય

* પ્રથમાવૃત્તિમાં 'વિચય'ને બદલે 'વિજ્ય' છે.

છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારા સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અહીં લગવતે અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ-સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં; જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે ‘આજ્ઞાવિચય’ નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૨ અપાયવિચય-રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું ચિંતવન કરવું તે ‘અપાયવિચય’ નામે બીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય-હું જે જે ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છઉં. ભવાટવીમાં પર્યટન કરું છઉં, અજ્ઞાનાદિક પામું છઉં, તે સઘળું કર્મનાં ફળના ઉદય વડે કરીને છે, એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે. ૪ સંસ્થાનવિચય-ત્રણલોકનું સ્વસ્ત્ય ચિંતવવું તે. લોકસ્વસ્ત્ય સુપ્રતિષ્ઠિત[ત]ને આકારે છે; જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુકોટીએ ત્રિએકો લોક છે; જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંખ્યાતા જ્યોતિષિય, વાણવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અદ્વી-દ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકર વિશ, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિતેર હોય, તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ઐથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને “વંદામિ, નમંસામિ, સમ્કારેમિ, સમાણેમિ, કલ્લાણું, મંગળં, દેવયં, ચૈધ્યં, પન્નુવાસામિ” એમ તેમજ ત્યાં વસતાં

શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ. તે ત્રિછાલોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્ધ્વ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ધૃષ્ટ પ્રાગ્ભારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને “વંદામિ, યાવત્ પન્નુવાસામિ.” તે ઉર્ધ્વ લોકથી કંઈક વિશેષ અધો લોક છે, ત્યાં અનંત દુઃખથી ભરેલા નર્કવાસ અને ભુવનપતિનાં ભુવનાદિક છે. એ ત્રણ લોકનાં સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરણીથી અનંતિવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શી મૂક્યાં છે; એમ જે ચિંતન કરવું તે ‘સંસ્થાનવિચય’ નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો લેહ છે. એ ચાર લેહ વિચારીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટળે. એ ધર્મધ્યાનના ચાર લેહ સ્મરણમાં રાખવા.

શિક્ષાપાઠ ૭૫. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૨.—

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહું છઉં. ૧ આજ્ઞારુચિ—એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે. ૨ નિસર્ગરુચિ—આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્ર ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગરુચિ કહી છે. ૩ સૂત્રરુચિ—શ્રુતજ્ઞાન અને અનંત તત્ત્વના લેહને માટે લાખેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર વચ્ચનોનું જેમાં ગુંથન થયું છે, તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા અને ભાવથી પઠન કરવાની રુચિ ઉપજે તે સૂત્રરુચિ.

૪ ઉપદેશરુચિ-અજ્ઞાને કરીને ઉપાજ્ઞેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને ખપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાજ્ઞી કર્મ તે સમ્યક્લાવથી ખપાવીએ, સમ્યક્લાવથી નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. અવૈરાગ્યે કરીને ઉપાજ્ઞી કર્મ તે વૈરાગ્યે કરીને ખપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. કષાયે કરી ઉપાજ્ઞી કર્મ તે કષાય ટાળીને ખપાવીએ, ક્ષમાદિથી નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. અશુભ યોગે કરી ઉપાજ્ઞી કર્મ તે શુભ યોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. પાંચ ઈન્દ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાજ્ઞી કર્મ તે સંવરે કરી ખપાવીએ; તપરૂપ સંવરે કરી નવાં કર્મ ન ખાંધીએ. તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છાંડીને જ્ઞાનાદિક સંવર માર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવંતનો [ભગવાનનો] ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહું છઉં. ૧ વાચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ ધર્મકથા. ૧ વાચના-એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મના જાણનાર ગુરુ કે સત્પુરુષ સમીપે સૂત્ર તત્ત્વનું વાંચન લઈએ તેનું નામ વાચનાલંબન. ૨ પૃચ્છના-અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવંતનો [ભગવાનનો] માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકાશય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પશ્ચ પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩ પરા-

વર્તના—પૂર્વે જિનભાષિત સૂત્રાર્થ જે ભણ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરાને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સમજાવ કરીએ તેનું નામ પરા-વર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા—વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઈને, ગ્રહીને, વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંખા અને વિતિગિછા રહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સલામધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ. જેથી સાંભળનાર, સદ્-હનાર બન્ને ભગવંતની [ભગવાનની] આજ્ઞાના આરાધક થાય. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહું છઉં. ૧ એકત્વાનુપ્રેક્ષા. ૨ અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩ અશરણ્યાનુપ્રેક્ષા. ૪ સંસારાનુપ્રેક્ષા. એ ચારેનો બોધ બાર ભાવનાના પાઠમાં કહેવાઈ ગયો છે. તે તમને સ્મરણમાં હશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૩.—

ધર્મધ્યાન, પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ ૧૬સ્તારપૂર્વક બહુ સમજાવ્યું છે. એ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વભાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમો એટલે લેઈ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા કહી તે બહુ મનન કરવા જેવી છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મેં સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહી; એ સાથે નિરંતર લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે કયો લેઈ પામ્યા; અથવા કયા લેઈભણી ભાવના રાખી છે ?

એ સોળ લેહમાંનો ગમે તે લેહ હિતસ્વિ અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂળતત્ત્વો લાણી જે તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મલેહ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રમાં પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનું બીજ અંતઃકરણમાં ઉગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષસ્વપે થશે. નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશસ્વપ પછી તે વૃક્ષ ફળ આપશે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિ-યોએ ખતાવ્યા છે; પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોળ લેહ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક લેહ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ છે. એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શંકા, કંખા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિ-ત્યતાવિચારવાનો, અશરણુતા વિચારવાનો, ચૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારમાં અનંત દુઃખ મનન કરવાનો અને વીતરાગ લગ્ન-વંતની [લગ્નવાનની] આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે. લેહે લેહે કરીને એના પાછા અનેક લાભ સમજાવ્યા છે.

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.

તમે કદાપિ એ સોળ લેહનું પઠન કરી ગયા હશે તોપણ ફરી ફરી તેનું પરાવર્તન કરજો.

શિક્ષાપાઠ ૭૭. જ્ઞાનસંબંધી એ બોલ, ભાગ ૧.—

જેવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે. હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કંઈ આવશ્યકતા છે? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંઈ સાધન છે? જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ, દેશ, કાળ, ભાવ છે? જો દેશકાળાદિક અનુકૂળ છે તો ક્યાંસુધી અનુકૂળ છે? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના લેહ કેટલા છે? જાણવાસ્વ છે શું? એના વળી લેહ કેટલા છે? જાણવાનાં સાધન ક્યાં ક્યાં છે? કયે કયે વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે? એ જાણવું અવશ્યનું છે.

૧. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ ચતુર્દશ રજ્જવાત્મક લોકમાં, ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પર્યટન છે. મેષાનુમેષ પણ સુખનો જ્યાં ભાવ નથી એવાં નર્કનિગોદાદિક સ્થાનકે આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારંવાર સેવન કર્યાં છે; અસહ્ય દુઃખોને પુનઃ પુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ ઉતાપથી નિરંતર તપતો

આત્મા માત્ર સ્વકર્મ વિપાકથી પર્યટન કરે છે. પર્યટનનું કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો છે, જેવડે કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી; અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે. એ સઘળાનું પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યું તે જ છે કે અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું; ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે તેટલું ખેદ-હાયક અને ગમે તેટલું રોદ્ર છતાં જે દુઃખ અનંતકાળથી અનંતિવાર સહન કરવું પડયું; તે દુઃખ માત્ર સહ્યું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી; એ અજ્ઞાનાદિક ટાળવામાટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૮. જ્ઞાનસંબંધી જે બોલ, ભાગ ૨.—

૨. હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનોવિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પર્યાપ્તિવડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઇને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઉઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી? એના ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યાં છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહિ હોય. શ્રુતિવિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય? અને જ્યાં એ એકેકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વ જ્ઞવચનામૃતની

પ્રાપ્તિ અને એની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞસ્વ-
નામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમાં મળતાં નથી
તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો ? એ માટે થઈને આર્ય-
ભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે, તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવ! અને
બોધ થવા માટે નિર્ઐથ ગુરુની અવશ્ય છે. દ્રવ્યે કરીને જે
કુલ મિથ્યાત્વી છે, તે કુળમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન
પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપ છે. કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખ-
દાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલું જે દર્શન તેમાં
જ સત્યભાવના બંધાય છે; એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન
અટકે છે. એ માટે લલુ કુળ [પણ જરૂરનું છે.] એ સઘળાં
પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને લાગ્યશાળી થવું. તેમાં સત્પુણ્ય
એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. એ
દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩. જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ, કાળ છે ?
એ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરીએ. ભારતમાં મહાવિદેહ ઇં
કર્મભૂમિ અને તેમાં પણ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ
છે. જિજ્ઞાસુ ભવ્ય ! તમે સઘળા આ કાળે ભારતમાં છો;
માટે ભારતદેશ અનુકૂળ છે. કાળભાવ પ્રમાણે મતિ અને
શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે; કારણ, આ
દુષ્પ્રમ પંચમકાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળ એ
એ પવિત્રજ્ઞાન 'વિચ્છેદ છે.' એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુ-
કૂળતા નથી.

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. — 'પરંપરાભાવથી તે જ્ઞાનો જોવામાં
આવતાં નથી.'

૪ દેશકાળાદિ જે અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે? એનોઉત્તર કે શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી જ્ઞાન કાળભાવે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેવાનું. તેમાંથીઅઢી સહસ્ર ગયાં, બાકી સાડા અઠાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતાસુધી કાળની અનુકૂળતા છે. દેશકાળ તે લઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૯. જ્ઞાનસંબંધી જે બોલ, ભાગ ૩.—

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ.

૧. આવશ્યકતા શી છે? એ મહદ્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપસ્થિતિની શ્રેણિએ ચઢવું; અનંત દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેયિક સુખ એ હેતુ છે; કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિય જ છે; પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશ, કાળ, ભાવને લઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઈં ઉત્તમ કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્-ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યક્ભાવની પુનઃ ઉત્તતિ, તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ; છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુઃખનો અભાવ એટલે અખંડ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ. એ સઘળાં માટે થઈને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૨. જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કરું છઉં:

એ જ્ઞાનના લેહ અનંત છે; પણ સામાન્ય દષ્ટિ સમજી શકે એટલા માટે થઈને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ લેહ કહ્યા છે. તે જેમ છે તેમ કહું છઉં. પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધિ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ. એના પાછા પ્રતિલેહ છે. તેની વળી અતીન્દ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગબળ છે.

૩. શું જાણવાસ્વય છે? એનો હવે વિચાર કરીએ. વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે વસ્તુઓ તો અનંત છે, એને કયિ પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ લેહે કરી જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયિ કયિ વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયિ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે. પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની જે શ્રેણિઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા પદ્મવ્યંની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જાણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવાસ્વય પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવા રૂપ મુખ્ય જે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦. જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ, ભાગ ૪.--

૪. એના ઉપલેદ સંક્ષેપમાં કહું છઉં. (જીવ) એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક સ્વરૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઈંદ્રિયાદિક જાણવા સ્વરૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક જાણવાસ્વરૂપ છે. તેની સંસર્ગ રિદ્ધિ જાણવાસ્વરૂપ છે. તેમજ ‘અજીવ’ તેના સ્વપી અસ્વપી પુદ્ગલ, આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ, કાળચક્ર ઇતિ જાણવાસ્વરૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદેશીએ નવ શ્રેણિસ્વરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ. એમાંનાં કેટલાંક આદ્યસ્વરૂપ, કેટલાંક જાણવાસ્વરૂપ, કેટલાંક ત્યાગવાસ્વરૂપ છે. સઘળાં એ તત્ત્વો જાણવાસ્વરૂપ તો છે જ.

૫ જાણવાનાં સાધન: સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઈક જ જાણે છે. નહીં તો નિર્ઐશ જ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધનરૂપ છે; ૧ ‘એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે.’ એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠા. ‘એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ એટલે શમ, દમ, બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે.’

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામનાં ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાળભેદે કંઈ કહેવાનું છે; અને તે એટલું જ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વખોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૮૧. પંચમકાળ.--

કાળચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કહ્યા છે. ૧ ઉત્સર્પિણી, ૨ અવસર્પિણી. એકેકા ભેદના છ છ આરા છે. આધુનિક વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાળ કહેવાય છે; અને તે અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો છે. અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાળ; એ ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે; તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છે; નિર્ઋથ પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મના મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાખંડી અને પ્રપંચી મતોનું મંડન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મ ભણી વળશે. સત્ય, દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ઠ ગુરુઓ પૂજ્યસ્વ થશે. દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના કૃદમાં

દેવી જશે. મીઠા પણ ધૂર્તવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધ
બ્રહ્મચર્યાદિક શીલયુક્ત પુરુષો મલિન કહેવાશે. આત્મિક-
જ્ઞાનના લેદો હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે.
અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકુળ વિષયોનાં સાધનો
વધતાં જશે. એકાંતિક પક્ષો સત્તાધીશ થશે. શૃંગારથી ધર્મ
મનાશે.

ખરા ક્ષત્રિયો વિના ભૂમિ શોકગ્રસ્ત થશે. નિર્માલ્ય
રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે. ધર્મ, કર્મ
અને ખરી રાજનીતિ ભૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે;
જેમ લૂટાશે તેમ પ્રજાને લૂટશે. પોતે પાપિષ્ઠ આચરણો
સેવી પ્રજા આગળ તે પળાવતા જશે. રાજખીજને નામે
શૂન્યતા આવતી જશે. નીચ મંત્રિયોની મહત્તા વધતી જશે.
એઓ દીનપ્રજાને ચૂરીને ભંડાર ભરવાનો રાજાને ઉપદેશ
આપશે. શિયળભંગ કરવાનો ધર્મ રાજાને અંગીકાર
કરાવશે. શાર્યાદિક સદ્ગુણોનો નાશ કરાવશે. મૃગયાદિક પાપમાં
અંધ બનાવશે. રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી હજી-
રગુણી અહંપદતા રાખશે. વિત્રો લાલચુ અને લોભી થઈ જશે.
સદ્વિદ્યાને દાટી દેશે; સંસારી સાધનોને ધર્મ ઠરાવશે.
વૈશ્યો માયાવી, કેવળ સ્વાર્થી અને કઠોર હૃદયના થતા જશે.
સમગ્ર મનુષ્યવર્ગની સદ્વૃત્તિઓ ઘટતી જશે. અકૃત અને
ભયંકર કૃત્યો કરતાં તેઓની વૃત્તિ અટકશે નહીં. વિવેક,
વિનય, સરળતા ઇત્યાદિ સદ્ગુણો ઘટતા જશે. અનુકંપાને
નામે હીનતા થશે. માતા કરતાં પત્નીમાં પ્રેમ વધશે; પિતા
કરતાં પુત્રમાં પ્રેમ વધશે; પાતિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળ-
નારી સુંદરીઓ ઘટી જશે. સ્નાનથી પવિત્રતા ગણાશે; ધનથી

ઉત્તમકુળ ગણાશે. ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાલશે. ભૂમિનો રસ ઘટી જશે. સંક્ષેપમાં કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે; અને કનિષ્ઠ વસ્તુનો ઉદય છે. પંચમકાળનું સ્વરૂપ આમાંનું પ્રત્યક્ષ સૂચવન પણ કેટલું બધું કરે છે ?

મનુષ્ય સત્ધર્મતત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન નહીં થઈ શકે; સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે; જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી અવચ્છેદ ગઈ.

પંચમકાળનું આવું સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરુષો તત્ત્વને ગ્રહણ કરશે; કાળાનુસાર ધર્મતત્ત્વશ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે. નિર્ઐશ્યપ્રવચન; નિર્ઐશ્યગુરુ ઈં ધર્મતત્ત્વ પામવાનાં સાધનો છે. એની આરાધનાથી કર્મની વિરોધના છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧.—

દશવૈકાળિકસૂત્રમાં કથન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે ? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે: તમે આત્મા, અનાત્માનાં સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ઐશ્યપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; અનેક મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી. મહા પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચન સહિત પ્રકારાંતરે કહેલાં મુખ્ય નવતત્ત્વને ૧૧વેક બુદ્ધિથી જે જોય કરે છે, તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓળખી શકે છે.

સ્વાદ્વાદશૈલી અનુપમ અને અનંત લેહ લાવથી ભરેલી છે; એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ બાણી શકે; છતાં એઓનાં વચનામૃતાનુસાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ બાણવું અવશ્યનું છે. એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધાલાવે બાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવતત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જવલતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે, તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છઉં; એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેળવવું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે, તે તે વિશેષ લેહથી સમજવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણુલેહ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યના છે; અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૨.—

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકલોકના સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત લેહ જાણ્યા હતા; પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે (તે) તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘળા ધર્મ-મતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે. એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રકુલ્લિત થઈ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જોણે અનંત ભાવ લેહે જાણ્યા તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જોય અને ઉપાદેય. એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, એમ ત્રણ લેહ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન:—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શામાટે પૂછવો?

ઉત્તર:—એ તમારી શંકા (નું) સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી (તેવું) છે. ત્યાગવાસ્તવ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવાસ્તવ વસ્તુને જાણવાનું મૂળતત્ત્વ આ છે કે જે તે જાણી ન હોય તો અત્યાબ્ધ ગણી કોઈ વખત સેવી જવાય. એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે, નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેને પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૩.—

નવતત્ત્વનું કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક જ્ઞાન કરે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુજ્ઞ-પુરુષોને મારો વિનયભાવભૂષિત એ જ બોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વબુદ્ધિનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવંતનાં [ભગવાનનાં] શાસનમાં બહુ મત-મતાંતર પડી ગયા છે, તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન લાણીથી ઉપાસ્યક (ઉપાસક) વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. વર્તમાન શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ લગભગ દોઢ અબજની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગરબની મજીને

જૈનપ્રજ્ઞ માત્ર વીશ લાખ છે. એ પ્રજ્ઞ તે શ્રમણોપાસક છે. એમાંથી હું ધારું છઉં કે નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારે જ મતમતાંતર વધી પડ્યાં છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચ મહાવ્રત દ્રઢ થશે; જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ મળશે; મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે; જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

—
શિક્ષાપાઠ ૮૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૪.—

જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સફલાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જવળતા પામશે; અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાની-ઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્મંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ ન્યાદિ લોકથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળલેહે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વધમાન છે; બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન 'અવ્યેહ' છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવથી એ નવ-તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિંગ કરી દઈ, શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન (નો) તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્રાહવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો (નું) મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચંચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ,

---

૧. દ્વિ. આ. પાકા. 'પરમ્પરામ્નાયથી તે જ્ઞાન જોવામાં આવતા નથી'

પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મળ ભંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની લેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૫.--

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ઘ્રીથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઇ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છઉં કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમણે જે બોધ કર્યો છે, તે ઝીલ્લી લઇ પ્રજાવંત પુરુષોએ અંગ, ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી આખી સૃષ્ટિનું (લોકાલોકનું) જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈએ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જોન વચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ લેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છઉં એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં આખી સૃષ્ટિનું (લોકાલોકનું) જ્ઞાન આવી જાય છે; પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઇએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યાં; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી ભિન્નભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિઓ કહીને કહ્યું આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં

અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના લેહ કહી પૂછ્યું: એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માગે છે? અજીવદ્રવ્યના લેહ કહી પૂછ્યું: કંઈ વિશેષતા કહો છે? એમ નવતત્ત્વ સંબંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો લેહ મળતો નથી; તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી; અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું લક્ષ નહોતું. આમાં આખી સૃષ્ટિનું (લોકાલોકનું) તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરું.

શિક્ષાપાઠ ૮૭. તત્ત્વાવખેધ. ભાગ ૬.--

એનો ઉત્તર આ લણીથી એમ થયો કે હજી આપ આટલું કહો છે તે પણ જૈનના તત્ત્વવિચારે આપના હૃદયે આવ્યા નથી ત્યાંસુધી; પરંતુ હું મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહું છઉં કે એમાં જે વિશુદ્ધજ્ઞાન બતાવ્યું છે તે ક્યાંયે નથી; અને સર્વ મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનું કથન સ્યાદ્રાહ છે, એકપક્ષી નથી.

તમે એમ કહ્યું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું (લોકાલોકનું) તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે ખરું, પરંતુ એ મિશ્રવચન છે. અમારી સમજાવવાની અદ્યક્ષતાથી એમ બને ખરું, પરંતુ એથી એ તત્ત્વોમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ.

આ કંઈ પક્ષપાતી કથન નથી. વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિ (લોકોલોક) માંથી એ શિવાયનું એક દશમું તત્ત્વ શોધતાં કેઈ કાળે તે મળનાર નથી. એ સંબંધી પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યારે નિઃશંકતા થાય.

ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવતત્ત્વના લાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બેધડક કહી શકું છઉં કે મહાવીર ગુપ્તલેદને પામેલા પુરુષ હતા. એમ સહજસાજ વાત કરીને ‘ઉપન્નેવા,’ ‘વિધનેવા,’ ‘ધુવેવા,’ એ લબ્ધિવાક્ય મને તેઓએ કહ્યું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કેઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી; ઉપજવું, નાશ થવું અને અચળતા, એમ એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ છે. પરંતુ શ્રીમાન્ ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનોનું ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતાં આગળના લાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું. એ માટે મેં કંઈક વિચારો પહોંચાડી જોયા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો?

શિક્ષાપાઠ ૮૮. તત્વાવબોધ, ભાગ ૭.—

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે આ કાળમાં ત્રણ મહાજ્ઞાન ભારતથી 'વ્યવચ્છેદ' છે; તેમ છતાં હું કંઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવંત નથી; છતાં મારું જોટલું સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલું પહોંચાડી કંઈ સમાધાન કરી શકીશ, એમ મને સંભવ રહે છે. ત્યારે તેમણે કહ્યું જો તેમ સંભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી જીવપર 'ના' ને 'હા' વિચારે ઉતારો. તે એમ કે જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના. જીવ વિઘ્નતારૂપ છે? તો કે ના. જીવ શું ધ્રુવતારૂપ છે? તો કે ના. આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે હા. જીવ શું વિઘ્નતારૂપ છે? તો કે હા. જીવ શું ધ્રુવરૂપે છે? તો કે હા. આમ ઉતારો. આ વિચારો આખા મંડળે એકત્ર કરી ચોજ્યા છે. એ જો યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દ્વષણ આવી શકે. વિઘ્નરૂપે હોય એ વસ્તુ ધ્રુવરૂપે હોય નહીં, એ પહેલી શંકા. જો ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ ક્યાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો? એ બીજી શંકા. વિઘ્નતા અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શંકા. જીવ કેવળ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્ન યુક્ત જીવનો ધ્રુવ ભાવ કહો તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો? એ પાંચમો વિરોધ. અનાદિપણ જતું રહે

---

૧. દ્વિ. આ. પાઠાં 'પરમ્પરાગ્રાયથી તે જ્ઞાનો જોવામાં આવતા નથી.'

છે એ છઠ્ઠી શંકા. કેવળ ધ્રુવ વિઘ્નરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાકમિશ્ર વચન થયું એ સાતમો દોષ. ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નરૂપ કહેશે તો કેવળ ચાર્વાકનો સિદ્ધાંત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિઘ્નતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પછી ત્રણેની હા કહી એના પુનઃરૂપે છ દોષ. એટલે સર્વાળે ચૌદ દોષ. કેવળ ધ્રુવતા જતાં તીર્થંકરનાં વચન ત્રુટી જાય એ પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતાં કર્તાની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોળમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિઘ્નરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘળું ગયું એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિઘ્ન અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઠારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૯. તત્વાવબોધ, ભાગ ૮.—

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડળને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસમભંગી નય અપૂર્વ છે, અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં અગમ્યભેદ રહ્યા છે. આ કથન સાંભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા પછી યોજના કરતાં કરતાં આ લબ્ધિવાક્યની જીવંત યોજના કરી. હું ધારું છઉં કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બન્નેભાવ જીવંત નહિ ઉતરી શકે. લબ્ધિવાક્યો પણ કલેશરૂપ થઈ પડશે. યદિ એ ભણી મારી કંઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી.

[આનાં ઉત્તરમાં અમે કહ્યું કે] આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિક્ષેપ શૈલીથી નથી, એટલે વખતે એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લઈ જવાય; તેમ વળી હું કંઈ સ્યાદાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી. મંદમતિથી લેશ ભાગ જાણું છઉં. નાસ્તિ અસ્તિ નય પાણે આપે શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર હઈ શકું તે આપ સાંભળો.

ઉત્પત્તિમાં ‘ના’ એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે ‘જીવ અનાદિ અનંત છે.’ વિમ્લતામાં ‘ના’ એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે ‘એનો કોઈ કાળે નાશ નથી.’

ધ્રુવતામાં ‘ના’ એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે ‘એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.’

શિક્ષાપાઠ ૯૦. તત્વાવખેધ, ભાગ ૯.—

ઉત્પત્તિમાં ‘હા’ એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે ‘જીવનો મોક્ષ થયા [થતા] સુધી એક દેહ-માંથી અ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.’

વિમ્લતામાં ‘હા’ એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે ‘તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિમ્લ પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક રિદ્ધિ [ઋદ્ધિ] વિષયાદિક મરણવડે રુંધાઈ રહી છે, એ રૂપે વિમ્લતા યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં 'હા' એવી જે યોજના કહી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.'

હવે એથી કરીને યોજેલા દોષ પણ હું 'ધારું' છઉં કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિઘ્નરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ. એ પહેલો દોષ ટળ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા એ લિપ્ત લિપ્ત ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિઘ્નતા ગઈ. એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિઘ્નતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાકમિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નતા પૃથક્ પૃથક્ દેહ સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯ થી ૧૪. શંકનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્વાદ્રાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવખેધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહોળો વખત જોઈએ એટલું વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત બે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સંજીવન કરી લખિધ સંબંધી કહ્યું. આપ એ લખિધ સંબંધી શંકા કરો કે એને કલેશ-રૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ

અતિ ઉજ્જવળ આત્મિકશક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સંજોગી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર ચોજી જોઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહો દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, અવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા, આયુષ્ય, વિષય ઇત્યાદિ અનેક કર્મ-પ્રકૃતિ પ્રત્યેક લેહે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક, ભાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકા-લોક] નું જ્ઞાન એ ત્રણ શબ્દોમાં રહ્યું છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે; તે સદ્ગુરુમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શામાટે ન થાય ? જગત્ એમ કહેતાં જ જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખાંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે ? એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે; જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે; તેમજ ઋણ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ઝથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા. અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતાં કલેશરૂપ પણ નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.--

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે. જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બેધડક કહી કર્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે ? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે બ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું, એના અપક્ષપાતી અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા અટલે અન્યાય આપે છે, તે હું ધારું છું કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઊઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું. અનંત જોદ્દશી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળજોદ્દશી જેટલા જોય જણાય તેટલા જોય કરવા, ગ્રાહ્યરૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ઠ-ચથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છું. એ નવતત્ત્વનાં નામ મૂકવામાં પણ અરધું સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે !

શિક્ષાપાઠ ૯૩. તત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મૂકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્યંત રહેવું પડશે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મૂકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ પણ જીવ અને અજીવને નિકટતા થઈ. એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિકટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે જેમકે:—

હવે જુઓ એ બન્નેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા. કહેલી નિકટતા આવી છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યસ્વરૂપ

છે. જ્યારે ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય. એ નિકટતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ છે. કેવળ એક જ સ્વપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે જ્યારે બન્ને નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં ત્યાગવાં? ઉત્તરમાં એમ કહું છું કે જો સર્વ ત્યાગી શક્તા હો તો ત્યાગી દો, એટલે મોક્ષસ્વપ જ થશે. નહીંતો હેય, જોય, ઉપાદેયનો બોધ હોય, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

શિક્ષાપાઠ ૯૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૩.—

જે જે હું કહી ગયો તે તે કંઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલા પુરૂષને માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે; તેમ આ પણ નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છઉં તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ બુદ્ધિથી કહું છઉં.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થ-બુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઈ પ્રયોજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અધોગતિ શા માટે સાધું? વારંવાર હું તમને નિર્ઐશનાં વચનામૃતો માટે કહું છઉં, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ છે, તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈ પણ કારણ ન હોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની ન હતા, કે એથી મૃષા બોધાઈ જવાય. આશંકા કરશો

કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં; અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ મને કંઈ ભૂરશી દક્ષણ આપી નથી; તેમ એ મારા કંઈ કુટુંબ પરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઈપણ તમને કહું. તેમજ અન્ય-મતપ્રવર્તકોપ્રતિ મારે કંઈ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરું. બંનેમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થસ્વપ છઉં. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છઉં, કે પ્રિય ભવ્યો! જૈન જેવું એકકે પૂર્ણ અને પવિત્રદર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકકે દેવ નથી, તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનસ્વરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

શિક્ષાપાઠ ૯૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪.—

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચાર સંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુસંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય, તેનું જળ ઉપરથી સમાન લાગે છે; પણ જેમ જેમ આગળ ચાલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે; છતાં ઉપર તો જળ સપાટ જ રહે છે; તેમ જગતના

સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે, તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના અકેકેકા પવિત્ર સિદ્ધાંતપર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય, તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક ઊંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જોણે જાણ્યો, અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે? એમાં દૂષણ કાંઈ જ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત લેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનભૂતતત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગત્ક્રિતસ્વિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૫.—

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થબુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ.

અને એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યો નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્યત્વે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જેને સ્થિતિ થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્ય તત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થબુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નિકળશે, કે જે આગળ નગારાપર ડાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધાત્મા કોઈક જ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઈક જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્ય દર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી? એ (ખેદ કે) આશંકા કરવા સ્વપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા, સકળદ્રુષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્રદર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? યદિ હું સમજી છઉં કે એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને જાણતા નહોતા. વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદોની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત

કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી બ્રમભુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરુગાડર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૂષા છે તે જોણે વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે, તે જાણે. મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ વખતે પક્ષપાતમાં લઇ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૬.—

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા કાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિક જ છે. આ વાત ભદ્રિકજનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે જૈન જગતને ત્યારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે? જગત્કર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી? રચ્યું તો સુખ દુઃખ મૂકવાનું કારણ શું હતું? રચીને મોત શા માટે મૂક્યું? એ લીલા બતાવવી કોને હતી? રચ્યું તો ક્યાં કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી? ઇશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ? રચ્યું તો જગતમાં એક જ ધર્મનું પ્રવર્તન રાખવું.

હતું; આમ જ્રમણામાં નાખવાની આવશ્ય શી હતી? કહાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ! હશે! ક્ષમા કરીએ પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂજ્યું કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે? એનાં કેહેલાં દર્શનને જગત્માં વિદ્યમાનતા આપે? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રવર્ત્તકેને એનાથી કંઈ દ્રેષ હતો? એ જગત્કર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાલને કંઈ હાનિ પહોંચતી હતી? જગત્કર્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી? આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જેમ જગત્નું સ્વરૂપ હતું તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં લિન્નલાવ કહેવા એમને પ્રયોજન ન હોતું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ લેદે કહ્યા છે, તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે !

શિક્ષાપાઠ ૯૮. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૭.—

જે ન્યાયથી જ્ય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો ભાંડે છે. તેમ પાવત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સંન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે

પછી 'જૈન નાસ્તિક હૈ, સો ચાર્વાકમેંસે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ' એમ કહેવા માંડ્યું પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે મહારાજ ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈ વખત, વિવેક કે જ્ઞાન જોઈતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો બોધ, એનું રહસ્ય, અને એનું સત્શીલ કેવું છે તે એકવાર કહો ! આપના વેદવિચારો કયિ બાબતમાં જૈનથી ચઢે છે ? આમ જ્યારે મર્મસ્થાનપર આવે ત્યારે માનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરુષોનાં વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં [જગત્માં] સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે, તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃંગારમાં રાગ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી તેને ચઢતા કહેવા-પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણુ લાષા બોલવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા, એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોલતાનું સૂચવન કરે છે ! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે, મતલોદ છે ત્યાં અંધારું છે; મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્ય-તત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શામાટે ન વિચારવી !

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છઉં કે જે મમત્વ-રહિતની અને ન્યાયની છે, તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો. ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો, સર્વ દર્શનનાં શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ, તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિકશક્તિએ જે યોગ્ય લાજે તે

અંગીકાર કરો. મારું કે બીજા ગમે તેનું ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

શિક્ષાપાઠ ૯૯. સમાજની અગત્ય.—

આંગ્લભામિયો સંસારસંબંધી અનેક કળાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે ? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઉભી થએલી સલા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદ્દાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ લગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રકુદ્ધિત કરવા એક મહાન્ સમાજ સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છઉં. પવિત્ર સ્વાદ્વાદમતનું ઢંકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મતમતાંતર તથા,

વાડામાં ખેતી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છઉં કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઇ જૈનાંતર્ગચ્છ મતલેદ ટળે, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આવે; અને મમત્વ જાઓ !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦. મનોનિગ્રહનાં વિધન.—

વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવાં માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે. એ બહોળતામાં વિધનરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આળસ.	૧૦. આપવડાઇ.
૨. અનિયમિત ભંધ.	૧૧. તુચ્છવસ્તુથી આનંદ.
૩. વિશેષ આહાર.	૧૨. રસગારવલુપ્થતા.
૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ.	૧૩. અતિભોગ.
૫. માયાપ્રપંચ.	૧૪. પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૬. અનિયમિત કામ.	૧૫. કારણવિનાનું રળવું.
૭. અકરણીયવિલાસ.	૧૬. ઝાઝાનો સ્નેહ.
૮. માન.	૧૭. અયોગ્યસ્થળે જવું.
૯. મર્યાદા ઉપરાંત કામ.	૧૮. એકેકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો.

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિધનથી મનનો સંબંધ છે. આ

અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ વસ્તુ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવળ ભોગ-ત્યાગવૃત્ત જેણે ધર્યું છે, તેમજ એ એકકે દોષનું મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧. સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો.-

૧. એક લેહે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે.
૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર રહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.
૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે.
૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે.
૫. સમસ્વભાવીનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.
૬. ઇંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.
૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.
૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.
૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે.
૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. પ્રશ્નો, ભાગ ૧.—

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ઐથપ્રવચનानુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છઉં.

પ્ર૦—કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ૦—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

પ્ર૦—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ૦—જન્મે અનાદિ છે જ. જીવ પેહેલો હોય તો એ વિભળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઈએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી જન્મે અનાદિ છે જ.

પ્ર૦—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ૦—રૂપી પણ ખરો; અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર૦—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહ નિમિત્તે શાથી છે?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉ૦—આઠ.

પ્ર૦—કયિ કયિ?

ઉ૦—૧ ‘જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદનીય, મોહિની,’

નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

પ્ર૦—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંતશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે જ્ઞાતા, અજ્ઞાતા જે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહી છે. મોહિનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઈ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહી છે. ગોત્રકર્મથી અટલ અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહ્યો છે. અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાલ, વીર્ય, લોભ, ઉપલોભ, શક્તિ રોકાઈ રહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૨.—

પ્ર૦—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે!

ઉ૦—ના.

પ્ર૦—કારણ?

ઉ૦—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મભલરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્ર૦—કેવલીનાં લક્ષણ શું?

ઉ૦—ચાર ધનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્તી વિહાર કરે છે.

પ્ર૦—ગુણસ્થાનક કેટલાં ?

ઉ૦—ચૌદ.

પ્ર૦—તેનાં નામ કહો ?

ઉ૦—

૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક.	૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક.
૨. સાસ્વાદનગુણસ્થાનક.	૯. અનિવૃત્તિબાહરગુણસ્થાનક.
૩. મિશ્રગુણસ્થાનક.	૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક.
૪. અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનક.	૧૧. ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક.
૫. દેશવિરતિગુણસ્થાનક.	૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક.
૬. પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક.	૧૩. સયોગીકેવળીગુણસ્થાનક.
૭. અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક.	૧૪. અયોગીકેવળીગુણસ્થાનક.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૩.—

પ્ર૦—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો ?

ઉ૦—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે; પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાજ્યું છે; તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્ર૦—તીર્થંકર પર્યટણ કરીને શામાટે ઉપદેશ આપે છે ? એ તો નિરાગી છે.

ઉ૦—તીર્થંકર નામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેઢવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે ?

ઉ૦—શ્રમણુ ભગવન્ મહાવીરતું.

પ્ર૦—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું ?

ઉ૦—હા.

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉ૦—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

પ્ર૦ તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા ખરી કે ?

ઉ૦—તત્ત્વસ્વરૂપે એક જ. પાત્રને લઈને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાળલેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉ૦—આત્માને તારો; આત્માની અનંતશક્તિયોનો પ્રકાશ કરો; એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉ૦—વ્યવહારનયથી સત્દેવ, સત્ધર્મ, અને સત્ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવું; સત્દેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ઐશ્ય ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

ઉ૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્-ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪.—

પ્ર૦—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી ?

ઉ૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વનાં જામેલાં દગિ-
યાંથી અને સત્સમાગમના અભાવથી.

પ્ર૦—જૈનના મુનિઓના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે?

ઉ૦—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધ યતિધર્મ, સપ્તાદશ-
વિધસંયમ, દશાવધિ વૈયાવૃત્ય, નવવિધ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ
પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ; વિશેષમાં
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના; ઇત્યાદિક અનેક લેહ છે.

પ્ર૦—જૈનમુનિઓના જેવાં જ સંન્યાસિઓનાં પંચ
યામ છે; જૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચાર-
માં તો જૈનમુનિઓ અને સંન્યાસિઓ તેમજ બાહ્યમુનિઓ
સરળા ધરા કે ?

ઉ૦—નહીં.

પ્ર૦—કેમ નહીં ?

ઉ૦—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ
છે. મહાવ્રતના પ્રતિલેહ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. પેલા
એના સ્થૂળ છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ ?

ઉ૦—દૃષ્ટાંત દેખીતું છે. પંચયામિયો કંદમૂળાદિક
અલક્ષ્ય ખાય છે; સુખશય્યામાં પોઢે છે; વિવિધ જાતનાં
વાહનો અને પુષ્પોનો ઉપલોગ લે છે; કેવળ શીતળ જળથી
તેઓનો વ્યવહાર છે. રાત્રિએ લોજન લે છે. એમાં થતો
અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એની સૂક્ષ્મતા
તેઓના જાણવામાં નથી. તેમજ માંસાદિક અલક્ષ્ય અને સુખ-

શીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૬ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૫.—

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા પારી કે ?

ઉ૦—જૈનને કંઈ અસમંજસભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી; પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે, તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કેને કહો છો ?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર૦—વેદ દર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ ?

ઉ૦—એ તો મતલબ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બન્નેનાં મૂળતત્ત્વો આપ જોઈ જશે.

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે; પરંતુ જગત્કર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ વગર બન્યે ક્યાંથી હોય ?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. ‘સમ્મતિતક’ ગ્રંથનો આપ અનુલવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે; એથી એ ત્રુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

ઉ૦—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે તો પછી જગત્કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામજોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭. જિનેશ્વરની વાણી.—

(મનહર છંદ.)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિષ્કેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગત્ હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
અહો ! રાજ્યચંદ્ર બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે. ૧.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૮. પૂર્ણમાલિકા મંગલ.---

(ઉપજાતિ.)

તપોપધ્યાને રવિસ્વપ થાય,
 એ સાધિને સોમ રહી સુહાય;
 મહાન તે મંગળ પંક્તિ પામે,
 આવે પછી તે બુધના પ્રણામે. ૧

નિર્ઘ્રથ જ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધિ દાતા,
 કાં તો સ્વયં શુક પ્રપૂર્ણ જ્યાતા;
 ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે,
 સ્વસ્વપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે. ૨

[ભોક્ષમાળા સમાપ્ત.]

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ

સ્ટે. અગાસ. વાયા આણંદ.

પ્રકાશનો.

તત્ત્વજ્ઞાન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કેટલાક

કિંમત

ગદ્યપદ્ય લખાણોનો સંગ્રહ.

૦—૮—૦

આલોચનાદિપદ સંગ્રહ.

ક્ષમાપના, સ્તવના, સર્જનાદિ

વૈરાગ્યમય નિત્યોપયોગી સંગ્રહ.

૦—૧૦—૦

આલોચનાદિ નિત્યક્રમ.

આલોચના, સામાયિકપાઠ

જિનેન્દ્ર પંચકલ્યાણકાદિ.

૦—૪—૦

ચૈત્યવંદન ચોવીશી.

પાંચ ચોવીશી, બે વીશી, એક ગત

ચોવીશી, ચૈત્યવંદનાદિ સંગ્રહ.

૦—૮—૦

શ્રી સદ્ગુરુપ્રસાદ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કેટલાક ગદ્યપદ

લખાણો મૂળહસ્તાક્ષરોમાં છપાયેલ.

૨—૮—૦

સમાધિ-સોપાન.

(શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃતસહ.)

વૈરાગ્યમય ખારભાવના, સોળ કારણ ભાવના,

આઠ અંગ, દશધર્મ, સમાધિ-મરણાદિનો

સુંદર અનુવાદ, તથા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના ૫૮ પત્રો ૧—૦—૦

જ્ઞાનમંજરી-ગુર્જરાવતરણ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કૃત

જ્ઞાનસારની શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી કૃત સંસ્કૃત ટીકા

જ્ઞાનમંજરીનું ગુજરાતી અવતરણ . . ૧—૦—૦

આશ્રમમાં મહત્તાં અન્ય સંસ્થાનાં પ્રકાશન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

બે ભાગ સાથે બાંધેલા (ખાળબોધ ટાઇપિ.) ૫—૦—૦

„ગુજરાતી મહેતાહેમચંદટોકરશી દ્વારા પ્રકાશિત. ૨—૮—૦

